

KONTRA MIKLÓS

Felelős nyelvészet

KONTRA MIKLÓS

Felelős nyelvészet

Gondolat Kiadó
Budapest, 2019

© Kontra Miklós, 2019
© Gondolat Kiadó, 2019

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István
Tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 693 988 5

Tartalom

Bevezetés	11
-----------	----

OKTATÁS

Az oktatás mint emberiség elleni bűntett	25
Nyitragerecsér, Vághosszúfalu, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció	30
Kisebbségi magyar nyelvtanítás	44
Önfelszámolás és önépítés	49
Hullámhegyek és -völgyek a magyarországi angoltanárképzésben az utóbbi fél évszázadban	58
Műszaki és bölcsész	78

NYELVI DISZKRIMINÁCIÓ

Hogyan lehet, hogy az Akadémiától a kocsmárosokig mindenki támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját?	83
Újabb nyelvi genocídium	102

NYELVPOLITIKA

A magyar nyelv halála (a Parlamentben, 2001-ben és 2011-ben)	109
Harc a <i>kisebbség</i> szó ellen	126
Hatalom és nyelv	131

Falusi történet	144
Megjegyzések a magyar állam nyelvpolitikájáról	175

NYELVÉSZET ÉS ADATOK

Átlagos mondathossz a BUSZI-2-ben?	187
„A nyelvészet eltűnhet” (Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok?	189
Ápol és szolgál	200

KÉTNyelvűség

Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok?	205
Összevont bibliográfia	217
Névmutató	247
Tárgymutató	253

Hálás köszönet lektoraimnak

*Borbély Annának,
Cserniczkó Istvánnak és
Szilágyi N. Sándornak*

*Tóth Károlynak
(1959–2016),*

*a Fórum Kisebbségkutató Intézet
alapító igazgatójának emlékére*

Bevezetés

Egy kitűnő amerikai nyelvész, Dwight Bolinger (1907–1992) a nyelvi visszaélésekről szóló könyvében kifejtette, hogy szerinte a nyelv sokkal fontosabb annál, semhogy csupán tudósok foglalkozzanak vele. A nyelvi ügyek mindenki ügyei, nemcsak a nyelvészekéi, mivel a nyelvi manipulációk napjainkban a társadalmi kontroll legpusztítóbb formái.¹

MINDENKI ÜGYEI

Hogy a nyelvi ügyek tényleg mindenki ügyei, azt meggyőzően mutatta be nemrég Szilágyi N. Sándor (2016) is, aki a Magyarországon 2016 októberében tartott népszavazási kérdéstről kimutatta, hogy az valójában ironikus kérdés volt, aminek háttérében ott rejtőzik egy „Te tényleg hülye vagy?” kérdés is, az „igen” válasz pedig implicite ennek az elfogadását is jelentette volna. Nem csoda hát, hogy a 3,3 millió érvényes szavazatot leadók 98%-a a népszavazást kiírók elvárásai szerint nemmel szavazott (részletesebben lásd 142–143. oldal).

Egy népszavazás nyilvánvalóan nyelvi aktus, miként más olyan események is, amikor megkérdezik a lakosságot. Kérdezni lehet jól és rosszul, fair és unfair módon, tudományosan elfogadható és elfogadhatatlan módon is. Egy 2015-ben a szociológus Sík Endrével készült interjúból idézve:

¹ Dwight Bolinger, *Language, the loaded weapon: the use and abuse of language today*. London/New York: Longman, 1980.

Miklós Gábor: Folyik a kormány „konzultációja” a bevándorlásról, ami sokak szerint véleménykutatásnak álcázott manipuláció.
Sík Endre: Hiába jelenti ki a szóvivő, hogy ez nem kutatás: ha kérdéssel az emberek véleményét kérdik, akkor az bizony kutatás. Persze ha ezt tudatosan a szakszerűséggel ellentétesen végzik, az nem egyszerűen rossz kutatás, hanem uszítás, gondolamérgezés.
(Miklós 2015)

A népszavazási példa és a konzultáció, ha úgy tetszik, nem nyelvészek ügye és felelőssége, mert a kérdések megfogalmazásában és a lebonyolításban szakképzett nyelvtudósok (főltehetően) nem vettek részt. De szakképzett nyelvészek, nem is kevesen, biztos részt vettek *A magyar helyesírás szabályai* különböző kiadásainak elkészítésében, így az 1984-ben megjelent tizenegyedik és a 2015-ben megjelent tizenkettedik kiadásában is. A szabályok jó vagy rossz megfogalmazása nagy felelősséggel jár, hisz „az általános iskoláztatás korában már gyakorlatilag mindenkit érinteni fog” – írja „Nyelvészek felelőssége” című cikkében Szilágyi N. Sándor (2015a: 13). „Ha valaki a saját szakterületén – írja Szilágyi – olyan hibát követ el, aminek aztán más issza meg a levét, azt műhibának hívjuk.” A nyelvészek műhibáiról ritkán esik szó, pedig ezek „millióknak okozhatnak sok kellemetlenséget tiszta fölöslegesen, még ha nem lesz is belőlük mindjárt emberhalál.” A Magyar Alkalmazott Nyelvészek kolozsvári kongresszusán Szilágyi által bemutatott helyesírási műhibák egyike a *külömb* szóval és származékaival (*külömben*, *külömbözik* *külömböző*, *külömbség* stb.) kapcsolatos. E szavakat azért írta *m*-mel Szilágyi, „mert most nem helyesen akarta írni őket, hanem magyarul” (14). A *külömben*-t a magyar írásbeliség kezdetétől egységesen *m*-mel írták. Aztán jöttek a nyelvészek, s kiderítették, hogy a *külömb* igazából a *külön* szó *-b* fokjeles alakja, ami helyes állítás lett volna, de csak akkor, ha hozzátették volna azt is, hogy „volt hajdanában, de már rég nem az”. S ebből a nyelvészetben belüli tévedésből akkor lett műhiba, amikor előírták – úgymond a szóelemzés elve szerint – mindenkire kötelező szabállyal, hogy ezeket a szavakat *n*-nel kell írni. Ezt a szabályt magyar iskolások millióinak kellett s kell ma is megtanulni – teljesen fölöslegesen. Ha a nyelvészek ebbe nem szóltak volna bele, minden erőlködés nélkül sokkal kevesebb lenne a helyesírási hiba. A felelősség egy része azoké a nyelvészeké, akik annak idején a műhibát elkövették, de az már a mai nyelvészek felelőssége,

hogy „mindezeket tudva hány iskolai évjáráttal csináltatjuk még végig ezt a tortúrát” (Szilágyi 2015a: 16). Szilágyi udvariasan többes számot használt (*csináltatjuk még végig*), de valójában a felelősség itt az akadémiai szabályzat 12. kiadását elkészítő nyelvészek felelőssége. Szilágyi szerint a szó kötelező *n*-es írásán „sürgösen változtatni kellene, mert itt nagyon sok emberről van szó, akik biztosan nem hibásak azért, hogy a nyelvészek valamikor elrontottak valamit, ami addig jó volt” (uo.).

Szilágyi N. Sándor egyébként már 2014-ben közölt öt cikket a készülő új szabályzat apropóján (2014a, b, c, d, e), s az elsőben élesen vetette föl a felelősség kérdését is:

„semmivel se lesz jobb a szabályzat, mint a mostani, mert ahogy nézem, amihez hozzá kellene nyúlni rendesebben, hogy végre könnyebben lehessen írni vele, azzal nem fog semmi történni, ami meg változik, annyiért nem lenne szabad az embereket összezavarni, mert sokkal nagyobb kárt okozunk vele, mint hasznot. Nem tudom, kik fogják ezért vállalni a felelősséget, és az embereknek okozott kártételre gondolva hogyan fognak elszámolni vele a saját lelkiismeretük előtt.”

Nincs tudomásom arról, hogy *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadását készítő nyelvészek közül bárki nyilvánosan vitatta, cáfolta volna Szilágyi kritikáit. Ettől persze felelősségük mit sem csökken.

A NYELVI ADATOK ÉS A FELELŐSSÉG

„A nyelvészet furcsa tudomány – ritkán veszi szemügyre azt, amit leír: a valóságos nyelvet” – írta Nádasdy Ádám egy könyvismertetésében 1995-ben.² A nyelvészet persze nem volt már akkor sem ennyire furcsa tudomány – már az 1970-es években komoly kritikák jelentek meg az akkori generatív nyelvészet adatfelfogásáról és adatkezeléséről – többek közt a szociolingvista Labovtól (1975), a tudományfilozófus Ringentől (1975/1980) és a generatív nyelvész Rosstól (1979). Ezek a viszonylag korai kritikák a nyelvi adatként kezelt intuíciókról (egyes személyek,

² Review of Miklós Kontra, ed., *Beszélt nyelvi tanulmányok. International Journal of the Sociology of Language* 111 (1995): 103–106.

főként nyelvészek szubjektív nyelvi ítéleteiről) mára nagyrészt azért vesztették el jelentőségüket, mert beépültek a mindennapi nyelvészeti alapismeretek azon részébe, amely szerint a nyelvész nyelvi helyességi intuíciói sokszor megbízhatatlanok, továbbá megismételhetetlenek is. Ráadásul – mondja Labov (e könyv 190. oldalán) – azok a nyelvészek, akiknek az intuícióin alapulnak az 1960-as, 70-es évek generatív elemzései, mind meghalnak egyszer, s az intuícióik velük halnak.

Paul Postal 2004-es könyvében több fejezetet szentelt Noam Chomskynak, a generatív nyelvészet atyjának, bemutatva, hogy nyelvészete jelentős része – adatkezelése, elemzései és érvelései okán – nem más, mint „selejtnyelvészet”, angolul: *junk linguistics*. Egy tíz évvel későbbi cikkében Postal (2014) egyrészt leszögezi azt, amiben szinte mindenki egyetért, nevezetesen, hogy elfogadhatatlan, ha valaki tudatosan terjeszt hamis tételeket, ha valaki mások szellemi termékét használja föl, elhallgatván, hogy kitől származik az eszmefuttatás stb.,³ majd bizonyítja, hogy Chomsky mindezeket elkövette. Postal beszámol arról is, hogy amikor nyilvánosan dokumentálta Chomsky tisztességtelenségét, tipikusan a chomskyánus nyelvészek az ő föltételezett személyes sértettségével s hasonlókkal magyarázták kritikáját, érdemben sosem válaszoltak, s Chomsky tudományetikai problémáinak hanyagolását, elhallgatását szuggerálták.

Kutatói etika és a nyelvi jogok kapcsán a jelen sorok írója is éles polémiákba keveredett a *Journal of Sociolinguistics* hasábjain (Blommaert 2001 és Skutnabb-Kangas, Phillipson, Kontra 2001) majd az *Applied Linguistics*ben is (Wee 2005, Skutnabb-Kangas, Kontra, Phillipson 2006 és Wee 2006).

A nyelvi adatok és az etikai felelősség kérdései egy részről, a nyelvi jogok és a kutatói etika problematikája más részről tehát belemarkolnak a mai nyelvtudomány egy részébe is, ezért ebben a könyvben róluk is szó lesz.

³ „Basic ethical assumptions which linguists can doubt no more than other academics determine e.g. that it is unacceptable in an academic discipline to knowingly advance falsehoods, to use other people’s work without credit, to pretend that some claim which is baseless is a known fact, to invoke some methodological principle P to reject a critic’s conclusions and then (even in the same work) to violate P oneself etc.”

NYELVI HEGEMÓNIA

A standard nyelvi ideológia, az a vélekedés, hogy az iskolákban tanított köznyelv helyesebb minden más változatnál, s annak megtanulása és használata mindenki (erkölcsi) kötelessége, átította a magyar anyanyelvű embereket és nagyon erősen tartja magát ma is. A standard nyelvi ideológia a magyar közösségekben hegemon ideológia, a szónak Wiley (1996, 113) által definiált értelmében:

„Nyelvi hegemoniával akkor van dolgunk, amikor a domináns csoportok konszenzust hoznak létre azért, hogy meggyőzik a többi embert, hogy fogadják el az ő nyelvi normáikat és nyelvhasználatukat standardnak, mintaszerűnek. A hegemonia akkor jön létre, amikor a domináns csoport meg tudja győzni azokat, akik képtelenek a standardot használni, hogy nyelvhasználati kudarcuk saját nyelvük elégtelenségének a következménye (lásd J. Collins 1991). Az iskolák a fő eszközei azon konszenzus kialakításának, mely szerint a standardizált nyelvek állítólag felsőbbrendűek.” (Saját fordításom, K. M.)

Már régóta nyelvtudományi közhely, hogy a maga helyén minden nyelvváltozat egyformán jó. A standard változat hegemon státusza társadalmi probléma, nyelvészeti igazolhatatlan. Lássunk csupán egyetlen példát, azt is röviden. Ha valaki suksüköl, olyasmiket mond például, hogy *Feri is becsukhassa az ajtót*, amikor mások (a „helyesen” beszélők) azt mondják, hogy *Feri is becsukhatja az ajtót*, akkor az illetőt sokan kijavítják, nem ritkán meg is szégyenítik és társadalmilag hátrányos helyzetbe is juttatják. Ha megkérdezzük a „helyesen” beszélőket, hogy miért „helytelen” a suksükölés, azt a választ adják, hogy „aki suksüköl, összetéveszti a kijelentő módot a felszólítóval”. Csakhogy a „helyesen” beszélők ugyanazt teszik, amit a „helytelenül” beszélők, amikor ilyesmiket mondanak: *Uram, Ön kimondja az igazságot* és *Uram, mondja ki az igazságot*. Vagyis a magyar mély hangrendű igék határozott (tárgyas) ragozásában egyes szám 3. személyben és többes 1–3. személyben, illetve a magas hangrendűek többes szám 1. személyében nincs formai különbség a kijelentő és a felszólító alakok között – egyetlen kivétellel: a *-t* végű igék (pl. *arat*, *halaszt*) esetében a „helyesen” beszélők formailag is különbséget tesznek, de persze más igéknél ők sem. A magyar nyelvnek tehát van

(legalább) két változata, az imént felsorolt esetekben a kijelentő forma mindkét változatban egybeesik a fölszólítóval, más esetekben pedig nem esik egybe. Az egyik változatban, amire a standard is épül, a *-t* végű igék kivételt jelentenek (*szeretjük* és *szeressük*), a másokban (a suksükölőben) viszont nincs ilyen kivétel (*szeressük* és *szeressük*). Ha megkérdezzük egy nyelvújítót, miért ragaszkodik a *-t* végű igéink „helyes” ragozásához, a legjobb esetben azt válaszolja, hogy „Ha formailag különbséget tehetünk a kijelentő és felszólító alakok között, éljünk ezzel a lehetőséggel!”, rosszabb esetben pedig azt is hozzáteszi, hogy „különbön félre fogjuk érteni egymást”, nem gondolva arra, hogy a többi, nem *-t* végű ige esetében a két mód alaki egybeesése sem okoz soha semmiféle megértéssel zavar. Szóval nincs semmilyen nyelvészeti érv a suksükölés ellen, de van sok millió magyar, akit társadalmilag büntetnek azok, akiknek ez módjában áll.

A maga helyén egyformán jó mindkét változat, a standard is és a suksükölő is. A fent felsorolt grammatikai esetekben a suksükölő változat rendszere valamivel koherensebb (szabályosabb), mert ott a kijelentő és a fölszólító módú alak minden ige tárgy ragozásában egybeesik, kivétel nélkül, a standard változatban viszont ez alól kivételt képeznek a *-t* végű igék. Vagyis a suksükölők megőrzése azt jelenti, hogy a bizonyos értelemben „szabálytalanabbul” beszélő nem-suksükölők társadalmilag büntetik a „szabályosabban” beszélő suksükölőket. Ezt a „szereposztást” már bő 40 évvel ezelőtt leírta Kroch (1978), s egy 1988-as magyar vizsgálat egyik tanulságaként Pléh (2003: 260) is:

„Ha két lehetséges megoldás van, a norma képviselői az egyiket igyekeznek kiválasztani, mint a helyes formát, mégpedig – s elemzésünkben ez a döntő mozzanat – azt, amelyik a »természetes tendencia« leküzdését igényli.”

A magyarban ilyen „természetes tendencia” (vagy erős nyelvtani szabály) a magánhangzó-illeszkedés is. Csakhogy a standard változatot beszélők ezt egy esetben megsértik: *ő enne s ő aludna*, de *én ennék s én aludnék*. Bizonyos nem-standard változatokban viszont a beszélők mindenhol illesztik a magánhangzókat: *én aludnák*. A magánhangzó-illeszkedés „természetes tendencia” a magyarban, s aki ezt a szabályt nem szegi meg, azt a „szabályszegők” társadalmilag büntetik.

A hegemon standard magyar ideológia tehát sok nyomorúságot okoz a magyaroknak (lásd még: *Hogyan lehet*, 83. oldal), de van más bajunk is: például az angol hegemoniája az oktatásban és a tudományban.

Egyfajta hazai népi bölcsesség szerint az angolt mindenkinek tudnia kell, mert nélküle nincs érvényesülés. Ezzel egyet is lehet érteni, de nem árt, ha kissé körüljárjuk ezt a bölcsességet. Ha ezt tesszük, válaszolnunk kell sok más mellett olyan kérdésekre, hogy

- „Kakukkfióka-e az angol az európai felsőoktatás nyelvi fészkeben?” (Phillipson 2007),
- jó-e, hogy közoktatásunkban az angol térnyerése más idegen nyelvek tanításának kárára történik?,
- mit lehet tenni a szláv, újlatin vagy finnugor anyanyelvű kutatókat sújtó nyelvi diszkrimináció ellen, amikor az Európai Bizottság Kutatási és Innovációs Főigazgatósága kutatási pénzeire pályáznak? (Phillipson 2017: 326)

Sokan vannak, nyelvészek is, akik alábecsülik azokat a kihívásokat, amelyekkel az angol terjedése, terjesztése szembesíti a többi nyelvet, így a magyart is. A *Journal of Sociolinguistics*-et két évtizedig szerkesztő Allan Bell (2017) önkritikusan elismeri, hogy a tudományos publikálás a nyugati (angolszász) sztereotípiák szerint működik, s az őt főszerkesztőként követő Monica Heller (2018: 4) ráerősít: abszolút tudatában vagyunk kapuőr szerepünknek – írja –, annak a nyomásnak, ami arra készíti a kutatókat, hogy olyan nagy presztízsű, nemzetközi, Európában vagy az USA-ban kiadott folyóiratokban publikáljanak, persze angolul, mint amilyen a *Journal of Sociolinguistics* is. Ez így egyenlőtlen verseny – mondja Heller –, nincs rá megoldásuk, de tudatában vannak, s a szerkesztésben igyekeznek csökkenteni ezeket a hátrányokat.

„A jelenlegi tudományos teljesítményértékelés nem kedvez a kis nyelvek fenntarthatóságának a tudományban” – állapította meg Ferenc Viktória (2018: 370), s bemutatta azt is, hogy Magyarországon a nyelvválasztás miatti, jelentős pontszámbeli különbségek (pl. az, hogy egy angol nyelvű cikk több pontot ér, mint egy magyar nyelvű) a magyar nyelvű tudományművelés ellen hatnak. Noha a Magyar Tudományos Akadémia egyik kinyilatkoztatott célja a magyar nyelv ápolása

és a tudományos szaknyelvek fejlesztése – a nemzetközi trendeknek való megfelelés kívánalma miatt – az Akadémia „nem segíti elő a magyar nyelvű tudományművelés ösztönzését” (Ferenc 2018: 368).

MI VÉGRE KUTATUNK?

Hasznosulnak-e azok a kutatási eredmények, amelyek a nyelvtudományban születnek? Vagy bármely más tudományban születnek? Egy interjúban a kisebbségkutató szociológus Papp Z. Attila (Filep, 2015: 78) kifejti, hogy „manapság már a kisebbségi témáktól függetlenül, a nagy magyar témák kapcsán is elmondható, hogy nem *evidence-based policy*kra⁴ épülnek, ez így van a felsőoktatás átalakításától kezdve a bevándorlás kezeléséig.”

„Vajmi kevés valósult meg abból a rengeteg nagyívű, tudományos kutatásokkal alátámasztott tervből, amelynek kidolgozásában részt vett Csatári Bálint, az MTA Regionális Kutatások Központja kecskeméti Alföldi Tudományos Intézetének nyugalmazott igazgatója” – összegzi Tanács István (2019) az akadémiai kutatóval készített beszélgetését. Ennek a végét idézem:

- „– Végleg elment az a hajó, amelyik a tudományos előkészítésre alapozott, tervszerű fejlesztéseket szállította volna?
- Az én korosztályomnak el. Sajnos egyre kevesebb kreatív ember marad vidéken. Hit kellene meg személyes jövőkép: én itt akarok boldogulni, és tudok is. És persze intézmények, ahol összehangoltan kutatnak, terveznek, fejlesztenek. Azért még vannak itt fiatalok, például az utolsó doktorjelöltem. Kiváló elme, hatékony, tisztességes. Remélem, nekik jön egy újabb hajó.”

⁴ Tényekre alapozott politikákra.

A parlagon heverő, hevertetett kutatási eredmények a döntéshozók felelősségét vagy inkább felelőtlenségét mutatják meg. Viszont figyelemreméltónak tartom a humánökológus Takács-Sántha András (2017) véleményét a tudományos kutatás céljáról és arról, hogy mitől sikeres egy kutató:

„Azon érdemes gondolkodnunk, hogy mi a tudomány célja; én azt állítom, hogy ha nem is az egyetlen, de a fő célja, hogy társadalmi problémákat oldjunk meg a segítségével. S ilyen szempontból nagyon fura, hogy mikor a tudományos sikert mérjük, akkor az impakt faktoral, a publikációk számával jön mindenki, s a kutatók gyakorlatilag versenyeznek egymással, hogy kinek van több publikációja s nagyobb impakt faktora, holott ez nem siker, ha úgy definiáljuk a sikert, hogy hozzájárultál-e a társadalmi problémák megoldásához.”

A nyelv és hatalom összefüggéseit is kutató Susan Gal (2018: 17) megállapítja, hogy „a nyelvi kontroll – az oktatásban, a tudományosságban, a közéletben és a populista kultúrában – a hatalom forrása”. A nyelvész John Baugh (2018) saját kutatásait – ezek az ő szavai – „a segítségre szoruló emberek javára” (*for the benefit of people who are greatly in need of help*) végzi; nyelv, társadalmi igazságosság és egyenlőség kérdéseit olyan esetekben vizsgálja, amikor nyelvi alapú diszkrimináció sújt embereket az oktatásban, a munkaerőpiacon, lakásbérlelkor és hasonló esetekben. Megemlítem azt is, hogy az Amerikai Nyelvtudományi Társaság 2016. évi elnöke, John Rickford és társszerzője egy nagy igazságügyi nyelvészeti tanulmány végén az elméletalkotás és -alkalmazás egymást megtermékenyítő hatására utalva arra buzdítják kollégáikat, hogy tegyék jobbá a világot, s konkrét javaslatokat tesznek az amerikai nyelvészeknek arra, hogy nyelvészként és állampolgárként hogyan hasznosítsák tudományukat a közjó szolgálatában (Rickford–King 2016).

Tudomány és felelősség kapcsán végül idézem Lovász Lászlót, aki a Magyar Tudományos Akadémia 2015. évi közgyűlésén elnöki megnyitójában ezt is mondta: „A tudósok felelőssége nemcsak az, hogy megismerjék, leírják a folyamatokat, nemcsak az, hogy új eljárásokat dolgozzanak ki a társadalom és a gazdaság fenntartható működtetésére, de mindezt meg is kell értetniük, el kell fogadtatniuk a döntéshozókkal és a társadalommal.”

Van olyan, előfordul, hogy egy tudós, például nyelvtudós, igazolatlan vagy igazolhatatlan állításokat fogalmaz meg, s ezeket hirdeti is. Olyasmi is előfordul, hogy egy (nyelv)tudós nem foglalkozik állításainak etikai vonatkozásaival.

A társadalmilag felelős nyelvészet nem dezinformál. Dezinformálni persze nemcsak aktívan lehet, mint ahogy Balázs Géza tette (Kontra 2010a: 97–105), vagy azok a nyelvészek, akiket Lanstyák István (2003–2004) tűzött tollhegyre, hanem passzívan is, úgy, hogy egy nyelvtudományi szempontból igazol(hat)atlan nézet terjesztését szó nélkül hagyjuk.

2001-ben „A gazdasági reklámok és üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről” szóló törvényjavaslat expozéjában (220. ülésnap, 52. felszólalás) az igazságügyi minisztérium politikai államtitkára kifejtette, hogy: „Nincs mit titkolni azon, sőt nagyon is büszkék vagyunk arra, hogy a törvényjavaslat fő szabályozási elveit szinte készen kaptuk a nyelvészektől. Örömeinkre szolgál, hogy egy valós szakmai és társadalmi igénynek megfelelő, egyben *tudományosan is megalapozott* (kiemelés tőlem, K.M.) és a kormány törekvéseivel is messzemenően összhangban álló törvény megalkotására van lehetőségünk.” Nos, azok a nyelvészek, akik „tudományosan is megalapozták” ezt a törvényt, nagyon felelőtlenül jártak el, mivel laikusok tévHITEIRE építve, nyelvészetileg hibás, tarthatatlan érvekkel támogatták a kormány törekvéseit (lásd még: A magyar nyelv halála, 109. oldal).

2009-ben hagyta jóvá a parlament a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról szóló CXXV. törvényt, s ezzel véget vetett a magyarországi siketek és nagyothallók nyelvi jogfosztásának. A törvény a magyar jelnyelvet önálló természetes nyelvnek, az azt használó személyek közösségét nyelvi kisebbségnek ismeri el. A siketek oktatását új alapokra helyezi, s biztosítja a jelnyelv használatához és átörökítéséhez való jogot is. Azok a nyelvészek, akik részt vettek a törvény megalkotásában, társadalmilag és tudományosan is felelősen jártak el. Ha valaki azt kérdezné ma, hogy milyen társadalmi hasznot hajtanak a magyar nyelvtudományi kutatások, az egyik legjobb válasz a jelnyelvi törvény megalkotása és ennek következtében a siketek életének megkönnyítése lenne (vö. Bartha–Holecz 2017a, Bartha–Holecz 2017b, Holecz–Bartha 2017).

Ebben a könyvben a fentebb szóba hozott kérdéseket fogom tárgyalni. Néhány kivételtől eltekintve korábban megjelent írásokat közlök újra, de hozzájuk fűzök egy-egy kiegészítést is. A legrégebbi írás 2010-ben jelent

meg, a legfrissebb 2019-ben. A cikkek először Budapesten, Kolozsváron, Lendván, Nyitrán, Somorján és Újvidéken jelentek meg. Van a könyvben tanulmány, konferencia-előadás, recenzió és glossza is, de minden írás érinti a nyelvészek felelősségét.

Ennek a könyvnek ma korlátozott esélye van a társadalmi hasznosításra, hiszen 2019-ben a politikai erőszakkal szembeállított racionális érvelés mit sem ér. De nem mindig volt ez így, és remélem, nem is lesz sokáig így.

2019. június–augusztus

Élt 70 évet: 1949–2019

OKTATÁS

Az oktatás mint emberiség elleni büntett*

Ezt a könyvet a Norvégia északkeleti csücskében található Gáldu adta ki, vagyis az Óshonos Népek Jogainak Kutató Központja (angolul: Research Centre for the Rights of Indigenous Peoples). A független Kutató Központ a norvég kormány két minisztériumának támogatását élvezi (lásd www.galdu.org). Az első szerzőt, Tove Skutnabb-Kangas szociolingvistát és oktatáskutatót a magyarok is jól ismerik, róla Colin Baker a *Journal of Sociolinguistics*ben (5[2001]: 279) azt írta, hogy „a világ kisebbségi nyelveinek fennmaradásáért végzett munkája bizonyosan egyedülálló az elmúlt három évtizedben”. Szerzőtársa, Robert Dunbar az emberi jogok jogásza, a skóciai gael nyelv beszélője és aktivistája, a közelmúltig Aberdeenben tanított, most a Skye szigetén található vadozatú University of the Highlands and Islands professzora. Ez a szerzőpáros nagyon is üdvözlendő, mert kicsi azoknak a szociolingvistáknak a száma, akik jogászokkal is szoktak eszmecserébe bocsátkozni, s persze a jogászok sem nagyon beszélgetnek nyelvészekkel. Esetünkben az a szerencse, hogy Skutnabb-Kangas és Dunbar részleteiben és mélységében is jól ismerik azt, amiről könyvet írtak.

Ez a könyv az oktatáspolitikák és az oktatási gyakorlatok olyan példáit mutatja be a Föld minden sarkából vett példákon, amelyeket nyugodtan lehet az emberiség elleni büntetteknek is nevezni. A könyv fő-

* Könyvismertetés: Tove Skutnabb-Kangas és Robert Dunbar *Indigenous Children's Education as Linguistic Genocide and a Crime Against Humanity? A Global View* (= Gáldu Čála, Journal of Indigenous Peoples Rights No.1/2010) NO 9520 Guovdageaidnu/Kautokeino, 2010. Pp. 126.

<http://www.afn.ca/uploads/files/education2/indigenousschoolseducation.pdf>

Eredetileg megjelent: *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2011/1: 190–192.

szereplője az alámerítő oktatás, közvetlen előzménye két olyan szakértői jelentés, melyeket 2005-ben és 2008-ban készítettek a szerzők (mások közreműködésével) az ENSZ „Őshonos Ügyek Állandó Fóruma” részére.

Skutnabb-Kangas és Dunbar rögtön a bevezetőben, az 5. oldalon fel-fedik alapállásukat, amikor a dél-afrikai köztársaságbeli Desmond Tutu érseket idézik: „Ha igazságtalan helyzetekben valaki semleges, akkor az elnyomó oldalára áll. Amikor egy elefánt egy egér farkára tapos, és valaki azt mondja, hogy ő semleges ebben az ügyben, akkor az egér nem értékeli az ilyen semlegességet.”

Sokan vannak, akik nem tudják, mi fán terem az alámerítő oktatás, az ő számukra idézem „A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések” című EBESZ dokumentum vonatkozó részét (1996: 16–17): „A tananyagot kizárólag a hivatalos nyelven tanító, a kisebbséghez tartozó gyermekeket a többségekkel egy osztályba integráló alámerítési típusú megközelítések nincsenek összhangban a nemzetközi normákkal.” Ezt az angolul „submersion program”-nek nevezett oktatási formát néha mélyvíztechnikának és befullasztási programnak is hívják magyarul – „A világon jelenleg ez a leggyakoribb – és egyben legveszélyesebb – kisebbségi oktatási módszer” – olvashatjuk Skutnabb-Kangas magyarra fordított könyvében (1997: 25). Az ilyen többségi tannyelvű oktatás gyakran megakadályozza a kisebbségi diákok oktatáshoz való hozzáférését az általa emelt nyelvi, pedagógiai és pszichológiai akadályok révén (11. oldal). Az alámerítő oktatás felcserélő oktatás, a benne részesülők az államnyelvet anyanyelvük rovására tanulják, következésképp ez az oktatás egyik fő oka a nyelvcsereének is.

Hol működtetnek alámerítő, avagy befullasztó programokat? A világ minden részén. Skutnabb-Kangas és Dunbar sok-sok példát bemutatnak, ezekből taláломra emlétek néhányat: Belgium (1968-ban az Emberi Jogok Európai Bírósága kimondta, hogy az oktatáshoz való jognak nem része az, hogy a szülők megválaszthassák gyermekeik tannyelvét), az Egyesült Államok (a nevezetes Lau kontra Nichols per 1974-ben), Csehország (a 2007. évi bírósági ítélet az ostravai cigányok szegregált oktatásáról), Ausztrália (nemrég egy szövetségi bíróság 64 ezer dolláros kártérítést ítélt meg egy 12 éves fiúnak azokért a gazdasági károkért, melyeket az okozott neki, hogy iskolája nem biztosított számára jelnyelvi tolmácsot), Törökország (kurdok), Kanada (bentlakásos iskolák az indián diákok részére), Svédország (finn bevándorlók gyermekeinek iskolái), India

(ahol bizonyos csoportok [= tribal groups] többségi nyelvű iskoláiban az oktatási sikertelenség 92%-os), Kína (ahol az ujjur gyermekeket olyan „kompetens” rabszolgákká képzik ki, akik kizárólag a kínai nyelvet tanulják meg, semmilyen más nyelvet nem), Norvégia (ahol a norvégosítás a számi/lapp nyelvek kiirtásával járt együtt) stb. A szerzők minden kontinensről számos példát bemutatnak. Sokkal kevesebb pozitív példát találtak, vagyis olyat, ahol az anyanyelv tannyelvként való használatának jogát elismerik és biztosítják is. Pápua Új-Guineában 850 különféle nyelvet beszél körülbelül 6 millió ember. Itt bevezették azt, hogy az iskola előtti oktatásban és az első két osztályban 380 tannyelven tanítják a gyerekeket. Ez az anyanyelvalapú többnyelvű oktatásnak egy gyenge változata, de ha Pápua Új-Guineában be tudták vezetni, akkor – mondják a szerzők – egyetlen ország sem állíthatja, hogy nincs elég pénze legalább arra, hogy elkezdjék saját nyelveik fenntartását és fejlesztését (74. oldal). Vannak más pozitív példák is: Nepálban, Indiában, Etiópiában, a számik mai norvégiai és finnországi oktatásában.

Feltehetjük a kérdést: miért tűrik el az ilyen oktatást a világ majd minden országában? Végül is a szerzők meggyőzően bemutatják, hogy jogi értelemben az ilyen alámerítő oktatás emberiség elleni büntettnek is minősíthető (90. oldal). Idézik a kisebbségi oktatásról valaha készült legnagyobb kutatás néhány következtetését is, mely szerint a másodnyelvű (többségi nyelvű) oktatásban résztvevőknél a siker legjobb előrejelzője az anyanyelven folyó oktatás hossza; minél tovább tanul a gyermek anyanyelvén, annál sikeresebb lesz a többségi tannyelvű oktatásban (Thomas & Collier 2002: 7). Skutnabb-Kangas és Dunbar idézik Grint is (2003a: 26), aki azt írja, hogy erős közgazdasági érvek is vannak arra, hogy feltételezzük: a regionális és kisebbségi nyelvek védelme és fejlesztése jóléti szempontból is helyeselhető, s ilyenkor nem is kell semmilyen morális szempontra figyelniük. Az a gyakran hallható kérdés, hogy vajh megengedheti-e magának államunk, hogy anyanyelvi alapú többnyelvű oktatási programokat működtessen, rosszul van föltéve. Skutnabb-Kangas és Dunbar szerint a helyes kérdés így hangzik: Hogyan engedheti meg magának egyetlen állam is azt, hogy ne működtesse az ilyen oktatási programokat? A szerzők persze nem naivak. Számos okot felmutatnak: a többségi nyelvek beszélőinek zöme érzéketlen a kisebbségi nyelveket beszélők gondjaira, mivel egyszerűen nincs tudomásuk a nyelvi elnyomásról; az óshonos kisebbségi nyelvekről szóló viták-

ban az ilyen nyelvek beszélőinek nincs hangja, őket alig kérdezik meg; a lingvicizmus sokkal rafináltabb módja egy nyelv használata megakadályozásának, mint a brutális, nyílt kizárás vagy bebörtönzés; a kormányok tudatában vannak annak, hogy a kisebbségek többségi tannyelvű oktatásra kényszerítése milyen negatív hatásokkal jár, de sikeresen állíthatják ennek ellenkezőjét stb.

A könyv utolsó fejezetében a szerzők azt taglalják, milyen oktatási modellek vannak összhangban a nemzetközi joggal és az oktatási kutatási eredményekkel. Nyolc ajánlást fogalmaznak meg, ezek közül az első kettőt említem meg itt: (1) az első nyolc évben a kisebbségi anyanyelv kell legyen a fő tanítási nyelv, (2) a többségi nyelv jó tanításának része az is, hogy kompetens kétnyelvű tanárok tanítják, s az ilyen nyelvet (L2) nem szabad úgy tanítani, mintha az a kisebbségiek anyanyelve (L1) lenne.

Végül kinek ajánlanám e könyv elolvasását? Azoknak a nyelvészeknek, akik ilyen téren alulinformáltak, avagy „semlegesek” a nyelvfenntartás kérdéseiben, beleértve ebbe a „biztonságban levő” nyelvek nemstandard változatainak fennmaradását is. Persze nagyon ajánlanám szociológusoknak is, jogászoknak is, az oktatási kérdésekkel bajlódóknak is, sőt – horribile dictu – politikusoknak is.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A nyelvi genocídium közvetlen közelünkben is dokumentálva van, jól megfigyelhető. A magyarországi nem magyar anyanyelvű cigányok (akik a KSH népszámlálási adatai szerint is közel 50 000-en vannak) nyelvi genocídium áldoztai, lásd a 102. oldalt.

A kárpátaljai magyarok pedig a 2017. évi ukrán oktatási törvény következtében váltak az oktatási nyelvi genocídium egyik legdurvább európai példájává. Amint Cserniczkó István és Tóth Mihály (2019) részletesen dokumentálták, a mai Kárpátalja területén 1867-től 2017-ig minden állam törvényben biztosította a nyelvi kisebbségek anyanyelvi oktatását. Az új oktatási törvény csak az általános iskola első négy osztályában engedélyezi az anyanyelv tannyelvként valló használatát, ötödiktől már csak az ukránt engedélyezi. A törvény tehát *lingvicista*, Ukrajna állam-

polgárai között azon az alapon diszkriminál, hogy kinek mi az anyanyelve. Amint Tove Skutnabb-Kangas (2019: 69) írja a Csernicskó–Tóth füzethez írt utószavában, ha a törvényt végrehajtják, komoly emberi trauma és tömeges oktatási nyelvi genocídium lesz az eredménye. – Az oktatás nyelvi jogi vonatkozásairól lásd még Skutnabb-Kangas (2018) friss tanulmányát.

Nyitragerencsér, Vághosszúfalu, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció*

BEVEZETŐ

Ebben a valószínűleg talányos című cikkben oktatás és asszimiláció összjátékának három példáját veszem szemügyre. Elsőként a szlovákiai magyar kisebbségnek a többség által kikényszerített asszimilációjáról lesz szó, második példám a magyarok spontán (vagyis: kényszer nélküli) asszimilációjáról szól, harmadikként pedig egy olyan esetet mutatok be, amelyben a magyar gyermekek asszimilációs pályára állítása (nyelvi) emberi jogi szempontból kikezdetlen, de amelyben a szülők alulinformáltsága és a magyar véleményformálók tétlensége fontos szerepet játszik. Három teljesen eltérő helyzetű településről lesz szó: Nyitragerencsér szórvány a magyar nyelvhatár peremén, Vághosszúfalu magyar többségű falu a magyar tömb peremén, Dunaszerdahely magyar többségű város a magyar tömbben. A három település között tehát egyfajta, magyar szempontból értelmezett centrum–periféria különbség van.¹

* Eredetileg megjelent a Kozmács István és Vančóné Kremmer Ildikó szerkesztette *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia* című kötet 211–221. oldalain, Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara, 2010.

¹ Köszönöm Andrassy Györgynek és Tátrai Patriknak e szöveg első változatához fűzött hasznos megjegyzéseit. Az itteni szövegváltozat hiányosságaiért csakis én vagyok felelős.

NYITRAGERENCSÉR

Oktatás és asszimiláció² kapcsán vegyünk először szemügyre egy újság-cikket, olyat, amelyhez hasonlókat sokat olvashatunk a magyarországi s még inkább a vele szomszédos országokban megjelenő lapokban. 1998. december 15-én az *Új Szó*ban Vrabc Mária „Nem szól a népdal” címmel közölt egy cikket, amelynek felcíme így szól: „Gerencsér arra ítéltetett, hogy szürke, jellegtelen külvárossá váljon”. A cikk így kezdődik:

² Az *asszimilációt* Skutnabb-Kangas (2000: 123 és kk.) így határozza meg: egy másik (domináns) kultúra kikényszerített felcserélő „(meg)tanulása” egy elnyomott (dominált) csoport által. Az asszimiláció azt jelenti, hogy egy embercsoportot egy másik csoportba „helyeznek át”. Ebben a definícióban a *kényszer* centrális fogalom. Az asszimilációval szemben áll az *integráció*, ami más kultúrák önkéntes és kölcsönös, hozzáadó (meg)tanulása. Az integráció befogadó csoporttagság(ok) választását jelenti.

„A zoboralji kis faluban Nyitragerencséren, amelynek rózsabokros utcáit a népdal is megörökítette, ma már egyre kevesebben beszélnek és még kevesebben olvasnak magyarul. Pedig nemrég magyar iskolája volt a községnek, sűrűn követték egymást a Csemadok rendezvényei, és a postás térdig lejárta a lábát, amíg minden megrendelőnek kézbesítette az *Új Szót*.”

A cikk főhőse, avagy a megszólaltatott gerencséri asszony postaládájából az elmúlt ötven év alatt sohasem hiányzott az *Új Szó*. Elmeséli azt is, hogy amikor férjével az 1960-as években vállalta a helyi vendéglő vezetését, első dolguk volt az újság megrendelése, néha a férje is tollat fogott s megírta, mi történik a faluban. Ha azonban ma (tehát 1998-ban) az újságkivágásokat nézi, úgy tűnik neki, mintha egy másik faluban élne.

„Gerencsér 1962 óta nagyon sokat változott. A hajdan 95 százalékban magyar nemzetiségű községben ma alig 47 százalék a magyarok aránya. Az asszimilációt csendben és alattomos módon azzal is segítették, hogy a falut Nyitrához csatolták, de a kegyelemdőfést a magyar iskola bezárása adta meg 1977-ben.”

Ez az asszimiláció-történet elég pontos, csak az nem derül ki belőle, hogy mikor volt az a „hajdan”, amikor a falu lakossága 95%-ban magyar volt. A népszámlálási adatok szerint 1900-ban volt a legmagasabb a gerencséri magyarok aránya: ekkor 1057 lakos 90%-a volt magyar anyanyelvű. A 2001-es népszámláláskor 1753 lakost számláltak össze, ezeknek 32,7%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek, és 36,5%-a magyar anyanyelvűnek. A két etnikum arányának megfordulása csak részben volt az asszimiláció hatása, 1990 után egyértelműen szerepet játszott benne a szuburbanizáció is, a nyitrai szlovákok kiköltözése a városon kívüli hegylábi övezetbe (Tátrai 2003: 58–59).

Az iskola bezárását a cikk főhőse, Mári néni így mesélte el:

„Az unokámat akkor íratták volna első osztályba, de csak négyen voltak, és azt mondták, ilyen kevés gyerekért nem lehet egy iskolát fenntartani – emlékszik vissza Mári néni. – A nagyobb gyerekeknek is át kellett íratkozni a szlovák osztályokba. Hiába tiltakoztak a szülők, akkor semmit sem tehattünk a felsőbb döntések ellen. A fér-

jemet nagyon bántotta a dolog, mindig csak azt mondta, erről csak azok a magyar szülők tehetnek, akik szlovákba írták a gyerekeiket. Szókimondó ember volt, soknak a szemébe mondta, hogy eladta az anyanyelvét, és másokat is örökre megfosztott az iskolától. Sajnos, igazsá lett, mert az 1989-es fordulat után hiába próbálkozott a polgármesterünk azzal, hogy legalább egy órában tanítsák a magyar nyelvet – nem volt érdeklődő. A kisgyerekek szülei szlovák iskolába jártak, magyar óvoda sincs.”

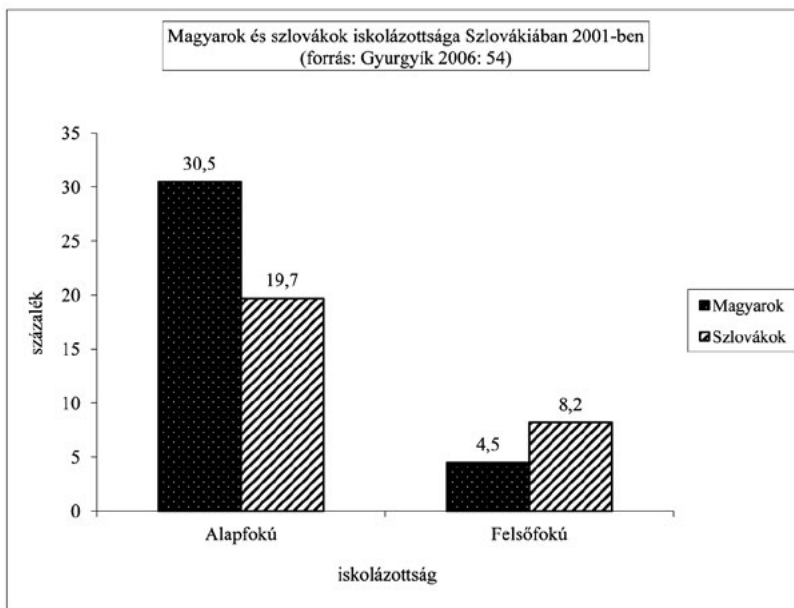
Tehát 1977-ben bezárták a gerencséri magyar iskolát az alacsony létszámra hivatkozva, a nagyobb gyerekeknek át kellett iratkozniuk a szlovák osztályokba, s 1990-ben már érdeklődők híján minimális magyartanítást sem lehetett bevezetni. Azt, ami 1977-ben Nyitragerencsérben történt, magyarul így hívják: *nyelvi genocídium az oktatásban* (lásd Kontra 2009a). A nyelvi genocídium definícióját az ENSZ legtöbb tagállama elfogadásra javasolta, amikor a II. világháború után a nyelvi és kulturális genocídiumot mint súlyos emberiesség elleni bűncselekményt együtt tárgyalták a fizikai népirtással. E szerint „annak a megtiltása, hogy a csoport a mindennapi érintkezésben vagy az iskolákban nyelvét használhassa, vagy hogy a könyvnyomtatás, illetőleg a kiadványterjesztés a csoport nyelvén történjék” nyelvi genocídium. A kérdéstről közel 800 oldalas monográfiát publikáló Tove Skutnabb-Kangas (2000) szerint különösen Nyugaton éppen az oktatási rendszerek a nyelvi genocídium végrehajtói. Mindig vannak olyan óvodák és iskolák, ahol az őslakos vagy kisebbségi gyermekek mellett nem állnak olyan kétnyelvű tanárok, akik hivatalosan használhatnák a gyermekek nyelvét a mindennapi oktatás és a kommunikáció eszközeként. Ez ugyanaz, mintha megtiltanák a kisebbségi nyelvek használatát az iskolákban. Vagyis: amikor A anyanyelvű gyermek csak B tannyelvű óvodába vagy iskolába járhat, magyarán amikor egy állam megfoszt egy gyermeket az anyanyelven történő iskolázatás lehetőségétől, akkor nyelvi genocídiumot követ el.

Gerencsérben 1977-ben megfosztották a magyar iskolásokat a tannyelvválasztás jogától, bezárták a magyar tannyelvű iskolát, az akkori államhatalom nyelvi genocídiumot követett el. Az államok ezt azért tehetik meg könnyen, mert az oktatáshoz való jog emberi jog, de az anyanyelvű oktatáshoz való jog nemzetközi jogi értelemben nem az. Egy korábbi konferencián, ahol ez a mondatom is elhangzott, Andrásy György

(2009: 1358–1359) fontos gondolatokat fűzött ehhez a mondatomhoz, idézem: „Egy kicsit pontosítani kellene ugyanis ezt a kijelentést: »nincs *elismert* emberi jogunk az anyanyelven való oktatáshoz«. Az még egyáltalán nem biztos, hogy nincs emberi jogunk hozzá. Az emberi jogok ugyanis nem attól vannak, hogy az ENSZ elfogadja őket, vagy az Európa Tanács, vagy valamelyik nemzetközi alkotmány. Az emberi jogok erkölcsi jogok, morális jogok, felül vannak az állami és a nemzetközi szervezetek törvényein és jogalkotásán. Következésképpen bárki értelmezheti őket, minden ember, persze a törvényhozók is, de nincsen arra garancia, hogy ezek az emberi jogok, amelyeket eddig elismertek, kifogástalan értelmezései a láthatatlan emberi jogoknak. S az én véleményem az, hogy elég zűrös a nyelvi emberi jogok elismerése a jelenlegi nemzetközi és nemzeti jogban. Igen perspektivikus kutatási pályák nyílnak, ha azon kezdünk gondolkodni, hogy vajon rendjén van-e, hogy jogunk van ugyan a vallás szabad gyakorlásához, de ahhoz már nincs – legalábbis nincs elismert emberi jogunk –, hogy a saját nyelvünkön gyakoroljuk a vallásunkat. Vagy vajon rendjén van-e az, hogy van emberi jogunk a véleményünkhöz, a kifejezéshez, ennek a szabadságához, de az már kissé kérdéses, hogy vajon van-e emberi jogunk mindennek a saját nyelvünkön való gyakorlásához. Tehát föl kell tenni a kérdést, hogy kellően koherens, kellően következetes és ellentmondásmentes-e a jelenlegi emberi jogi jogalkotás akár a nemzetközi, akár pedig a nemzeti jogban.”

Az iskolabezárásoknak és -összevonásoknak manapság különösen nagy divatja van, az ilyen akciókat népszerűsítő vagy csak megmagyarázó magyar és más politikusok leginkább a gazdasági észszerűségre szoktak hivatkozni. Sokszor úgy érvelnek, hogy az adófizetők pénzét nem lehet ráfizetéses, kisebbségi tannyelvű oktatásra pazarolni. Az ilyen érvelés azt a képtelenséget is állítja, implicite bizonyosan, hogy a kisebbségek, például a welsziek az Egyesült Királyságban, magyarországi románok, vagy a szlovákiai magyarok, nem fizetnek adót. Ha ez igaz lenne, akkor én bizony nagyon szívesen lennék szlovákiai magyar... Valójában viszont az a helyzet, hogy a szlovákiai magyaroknak a szlovákokénál alacsonyabb az iskolázottsága, amint ez az 1. ábrán jól látszik, vagyis: a szlovák állam úgy van berendezve, hogy részben a kisebbségek finanszírozzák a többség oktatását is.

Az összlakosság 6%-át kitevő finnországi svéd ajkúaknak nincsenek olyan problémáik, mint az összlakosság közel 10%-át kitevő szlovákiai

1. ábra: Alapfokú és felsőfokú végzettségű magyarok és szlovákok Szlovákiában 2001-ben (forrás: Gyurgyik 2006: 54)

magyaroknak (lásd pl. Misad 2009, Vincze 2006, 2007), ami azért van, mert – Miroslav Kusý (1996) szakkifejezéseit idézem – Finnország a polgári együttélés szabályai (angolul: *principle of civil coexistence*) szerint berendezett állam, Szlovákia viszont az államalkotó nemzet felsőbbrendűségének (*principle of superiority of the state-forming Slovak nation*) elve alapján működő állam. Hogy a kisebbségi tannyelvű iskolák bezárása a „gazdasági racionalításra, illetve kényszerűsége” való hivatkozással mennyire alaptalan, hogy például olyan szegény országban, amilyen Románia, a kisebbségi tannyelvű felsőoktatás lényegesen kiterjeszhető lenne egyetlen román lej többletkiadás nélkül is, azt mindenképp Szi-lágyi N. Sándor (2003) kitűnő törvényjavaslata³ mutatja be.

³Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. Ez a

Ami a dolgok tisztán nemzetközi jogi és nyelvi jogi meritumát illeti, a pécsi jogászprofesszor Andrassy György (2010a) nemrég kimutatta, hogy noha az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága arra a következtetésre jutott, hogy a megkülönböztetés tilalma kiterjed a részes államok egész jogalkotására és jogalkalmazására, nincs nyoma annak, hogy valaha is megvizsgálták volna, hogy mit is jelent ez a tilalom az államnyelvre, vagy az államnyelvek számára vonatkozóan. Andrassy összehasonlítja Finnországot (amelynek két országos hivatalos nyelve van) Szlovákiával, s megállapítja, hogy Finnországban egy törvényhatósági területet akkor nyilvánítanak kétnyelvűvé, ha a lakosságban vannak finn és svédnyelvűek is, s ha a kisebbség legalább 8%-át alkotja a lakosságnak vagy száma nem kisebb háromezer főnél. Szlovákiában (ahol egyetlen hivatalos nyelv van) a magyar nyelv akkor sem élvezi a hivatalos nyelv státuszát, ha egy településen a magyar anyanyelvűek aránya meghaladja a kilencven százalékot. Nyilvánvaló, állítja a jogászprofesszor, hogy az lehetetlen, hogy mindkét ország betartja a nyelvi diszkriminációnak a polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 26. cikkében megfogalmazott tilalmát.⁴

VÁGHOSSZÚFALU

A gerencséri szülők tiltakoztak 1977-ben a magyar iskola bezárása ellen, vagyis az ő gyermekeiket a hatalom *rakényszerítette* a tannyelv váltásra. A gerencséri nyelvcsere tehát nem önként s dalolva nyelvet váltó magyarok nyelvcsereje, hanem különböző kényszerek, többek közt oktatási nyelvi genocídium következménye. Van azonban olyan helyzet is, amikor a magyarok tapintható kényszer nélkül, szinte „önként s dalol-

törvénytervezet a jogegyenlőség következetes alkalmazásán alapul, a „kisebbség” szó elő sem fordul benne, vagyis ez a törvénytervezet nem kisebbségi jogokról, hanem emberi jogokról szól. A „kisebbségi jogokról” szóló nemzetközi szerződések, egyezmények, nem beszélve az ezekkel kapcsolatos tirádákról, láthatóan eredményetlenné bizonyultak az elmúlt közel egy évszázadban, ezért van, hogy Szilágyi ezt a hibás gondolatrendszert más alapelvekre épített problémamegközelítéssel szeretné helyettesíteni.

⁴ Andrassy újságcikkét itt csak nagyon vázlatosan, elnagyoltan ismertetem. A részletes kifejtés tudományos folyóiratban jelent meg (Andrassy 2010b).

va” vesznek részt a nyelvcsereben. Ilyesmit írt le Tóth Károly (2001), miután szülőfalujában, Vághosszúfaluban felfoghatatlan eseményeket tapasztalt.

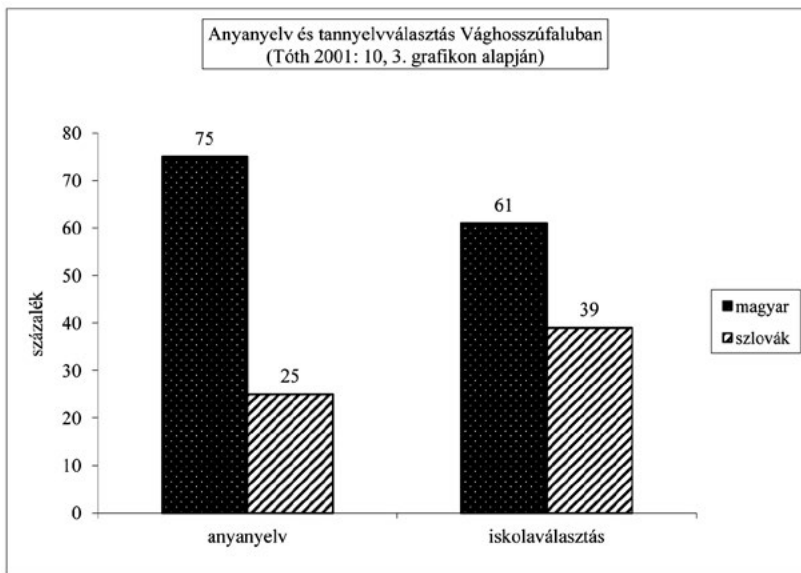
Vághosszúfalu 2000-ben nem volt kiszolgáltatva a hatalom kényekedvének – eltekintve a tágabb szlovákiai környezettől. A vizsgálatot megelőző évtizedben a falu önkormányzata csupa magyar nemzetiségű tagból állt, újjáalakult a magyar iskola, magyar papja volt a híveknek, s mégis – elkezdődött a természetes asszimiláció, egyesek szerint föltartóztathatatlannul. A helybeliek szerint érzékelhetően változik a falu etnikai összetétele.

A magyar lakosság számát a II. világháború utáni deportálás és lakosságcsere nem érintette, mert az egész falu reszlovakizált. Van a falunak magyar és szlovák iskolája és magyar óvodája is. Ami ezek után szinte hihetetlennek tűnt, az a következő:

„A szülők kérésére 2000. szeptembertől az addigi magyar óvodában szlovák nyelvű osztály nyílt, amire eddig nem volt példa. Mindez annak ellenére történt, hogy a szlovák pártok és szervezetek jelenléte a faluban elenyészőnek mondható. Igaz, ugyanebben az időszakban a magyar szervezetek, főleg a kulturális szervezetek aktivitása is szinte a nullával volt egyenlő.” (Tóth 2001: 8)

A község 883 lakosának 75%-a magyar, 25%-a szlovák. A magyar anyanyelvű lakosság előregedőben van, miközben a szlovák anyanyelvű szülők aránya jelentős, a szlovák anyanyelvű iskolások aránya pedig magas. Az iskolaválasztás arányai a szlovák felé billentek, lásd a 2. ábrát. (Nyilvánvaló, hogy ha a magyarok és a szlovákok életkori megoszlása azonos, s ha a magyar nők és a szlovák nők termékenysége azonos, s ha mindkét nemzet(iség) a gyermekek anyanyelvével azonos tanyelvű iskolába írhatja gyermekeit, akkor azt kell várunk, hogy az iskolába kerülő gyermekek 75%-a magyar tanyelvű, 25%-a pedig szlovák tanyelvű iskolába kerüljön.)

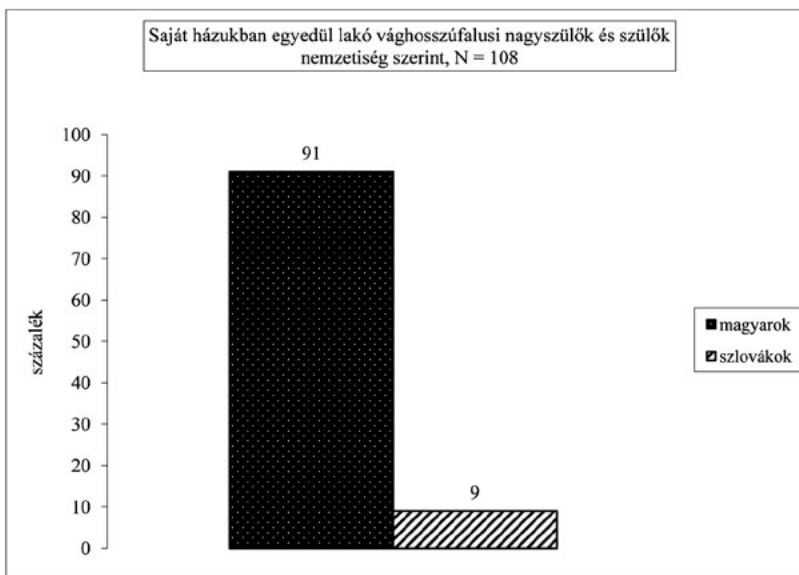
Az 1980-as években még elképzelhetetlen volt, hogy egy szlovák anyanyelvű menyecske vagy más betelepülő ne tanult volna meg azonnal magyarul. Húsz évvel később a helyzet gyökeresen megváltozott: a magyar elsajátítása megszűnt követelmény lenni, a magyar családba bekerülő szlovák lányhoz igazodik a család nyelvhasználata.

2. ábra: Vághosszúfalui lakosainak anyanyelve és tannyelvválasztása
(forrás: Tóth 2001)

Az etnikai átalakulás magyarázatát Tóth Károly akkor találta meg, amikor a falu minden egyes háztartását tüzetes vizsgálatnak vetette alá. Kiderült, hogy a lakott házak 39%-át csak szülők és nagyszülők lakják, leszármazottaik nélkül, s az ő többségük is nagyszülő. A község telkeinek s házainak jelentős részét árulják. Az etnikai peremvidéken fekvő Vághosszúfalu számára ez azért fenyegető, mert a közeli fejlődő s gazdag város, Vágsellye szlovák többségű, s terjeszkedésének egyik iránya éppen Vághosszúfalu. A 3. ábra azokat a házakat mutatja a tulajdonosok nemzetisége szerint, amelyekben egyedül laknak nagyszülők vagy szülők.

Jól látszik a hatalmas aránytalanság: az egyedül lakó idős magyarok tízszer annyian vannak, mint az egyedül lakó idős szlovákok. És itt most óhatatlanul belépnek a piaci tényezők. Az idős emberek előbb-utóbb meghalnak (a magyarok is, hisz még ők sem élnek örökké), utódaik pedig eladják a házaikat – azoknak, akik a legjobb árat kínálják, s ők tipi-

3. ábra: Saját házukban egyedül lakó nagyszülők és szülők nemzetiség szerint (forrás: Tóth 2001: 13)

kusan a tehetős vágselleyei szlovákok. Itt tehát spontán piaci folyamatok indították be a falu nyelvcserejét, nem a hegemón nemzetállam kisebbséget elnyomó politikája. Ezért van, hogy ma már nagyobb arányban választják a szlovák nyelvű oktatást a faluban, mint azt a falu nyelvhasználata indokolná. S ezért mondja Tóth Károly (2001: 17), hogy „nem elég csupán az erőszakos asszimiláció ellen küzdeni. A hatékony kisebbségvédelemnek a természetes asszimilációs folyamatok megfékezésére, illetve megállítására (is) kell irányulnia.”

DUNASZERDAHELY

Az eddigiekben az erőszakos asszimiláció egy példáját (Nyitragerencsér) és a nem kieroszakolt, spontán asszimiláció egy példáját (Vághosszúfalu) láttuk. Harmadikként egy olyan esetet veszek szemügyre, amelyről

– magyarországi kívülállóként⁵ – nem tudom eldönteni, hogy az asszimilációban mekkora szerepe van a kényszernek.

Közismert, hogy a felvidéki magyarok számottevő része nem él a magyar anyanyelvi oktatás jogával és lehetőségével: tudjuk, hogy a magyar szülők körülbelül egynegyede szlovák tannyelvű iskolába iratja gyermekét „s ezt a szlovákoktól átvett érvrendszerrel indokolja” (Lampl 2008: 118), vagyis: nem jó, ha magyar iskolába jár a gyerek, mert akkor nem tanul meg szlovákul és nem fog tudni érvényesülni. Erdélyben is hasonló a helyzet, Sorbán Angella (2000) tanulmánya arra is fényt derített, hogy a román tannyelvű általános iskolába járó magyar vagy vegyes családból származó gyermekek egyharmada magyar nyelven kezdte a tanulást (óvoda, I–IV. osztály), majd ez után írásták át szülei őket román tagozatra. Kárpátalján is több helyen (pl. Nagydobrony, Verbóc) előfordul, hogy a korábban magyar tannyelvű iskolában a helyi magyar szülők kérvényei alapján indítanak a magyar mellett ukrán tannyelvű osztályt is.⁶ Fontos megjegyeznünk, hogy emberi jogi szempontból nem találhatunk semmilyen kivétnevelőt abban, hogy például a dunaszerdahelyi magyarok jelentős része asszimilációs pályára állítja óvodás korú gyermekeit, amint ezt a 4. ábra mutatja.⁷

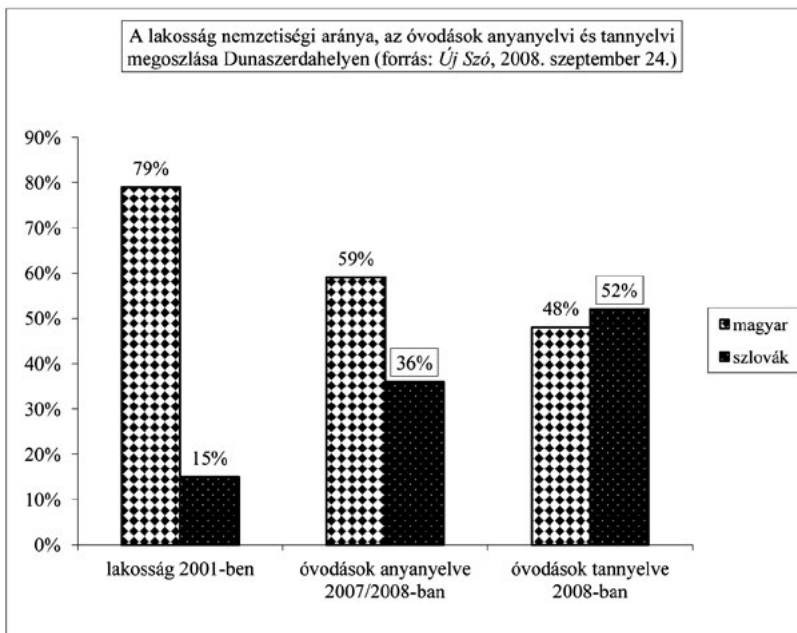
Az ilyen esetekben nem a többségi nemzet által működtetett nyelvi genocídium okozza a magyarok fogyását (hisz a magyar szülőknek van lehetőségük a tannyelv megválasztására), hanem a bizonyára jó szándékú, de a választásuk következményeit felmérni képtelen magyar szülők. És ők sokan vannak, nagyon sokan. Pukkai László (2009, 130–131) adataiból szerkesztettem az 5. ábrát.

Skutnabb-Kangas (2000: 502) szerint egy nyelvi emberi jogi nyilatkozatnak többek között azt is tartalmaznia kellene, hogy „minden anyanyelvcserre önkéntes (beleértve, hogy az érintettek tudatában vannak az

⁵ Mondhatnám így is: *belhoni magyarként* nem tudom eldönteni. Mert hát a *külhoni magyarokat* is divatba hozták a Magyarországgal szomszédos országokban élő őshonos magyarok megnevezésére egyes nyelvújítók, s ha drávaszögi rokonom *külhoni* magyar, akkor ezen vaslogika szerint én csak *belhoni* magyar lehetek. Igaz, Szilágyi N. Sándornak (aki nem politikus, csupán nyelvészprofesszor) más véleménye van: szerinte a 10 millió magyarországi magyar mind *határon túli* magyar, merthogy Kolozsvárról, de Újfehgyvernekről nézve is ők a határon túl találhatók, s ráadásul magyarok is.

⁶ Cserniczkó István személyes közlése, 2009. augusztus 5.

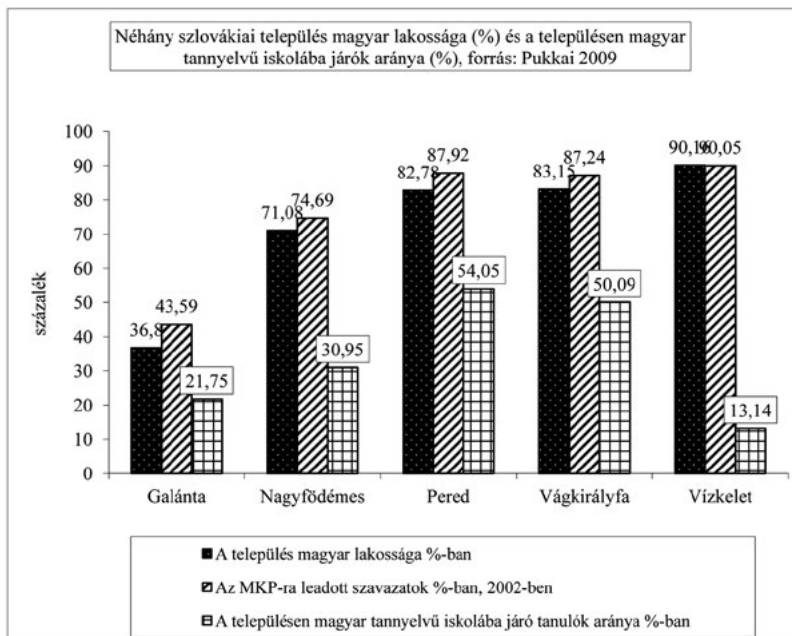
⁷ Csökken a magyar ovisok száma, *Új Szó* 2008. szeptember 24.

4. ábra: A dunaszerdahelyi lakosság nemzetiségi megoszlása, valamint az ottani óvodások megoszlása anyanyelv és tannyelv szerint

anyanyelvcsere hosszú távú következményeinek is), nem kieroszakolt”. A dunaszerdahelyi, galántai, nagyfödemesi, peredi stb. magyar szülők döntései többé-kevésbé önkéntesek, de nem állíthatjuk, hogy a szülők tisztában vannak döntéseik hosszú távú következményeivel. Ezek a magyar szülők nem tudják, hogy tudományos vizsgálatok igazolják, hogy

- A kisebbségi gyermekeknek csak az *után* (kiemelés tőlem: K.M.) szabadna nem anyanyelvükön (államnyelven) tanítani olyan intellektuálisan és nyelvileg igényes tantárgyakat, mint a történelem, természettudomány vagy matematika, hogy már 6 vagy 7 évig tanulták az államnyelvet tantárgyként, s már 3-4 évig tanultak könnyű tantárgyakat is ezen a nyelven.
- Mennél tovább tart az anyanyelven folyó tanítás/tanulás, annál jobb az eredmények. A tannyelv a legfontosabb befolyásoló tényező az is-

5. ábra: Néhány szlovákiai település magyar lakosságának aránya és a magyar tannyelvű iskolába járók aránya

kolai sikerben, a tanulók társadalmi helyzeténél is erősebb hatása, ezért a kisebbségi nyelven folyó oktatásnak lehet a társadalmi egyenlőséget elősegítő hatása is.

- A gyermek által nem ismert második vagy idegen nyelven megkezdett oktatás negatív szociokulturális, pszichológiai és kognitív hatásokkal jár. Ez rongálja a diák önbizalmát, tanulással kapcsolatos attitűdjeit, s végső soron gyenge iskolai eredményekhez, rossz esetben osztályismétléshez is vezethet.
- Az UNESCO 2003-ban kiadott irányelvei (*Education in a multilingual world*) szerint az anyanyelven folyó oktatás alapvetően fontos a kezdeti oktatás és az írni-olvasni tanulás szempontjából; a diákokat a lehető leghosszabb ideig kívánatos anyanyelven folyó oktatásban részesíteni; s minden szinten támogatják a két- vagy többnyelvű oktatást

mint a társadalmi és nemek közti egyenlőség és a nyelvileg sokféle társadalmak fontos alkotóelemét. (*International Hearing*)

- *A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlásokban* (1996), mely dokumentumot az EBESZ Kisebbségi Főbiztosa által felkért nemzetközi szakteknétek állítottak össze, olyan megállapítások olvashatók, amelyek vagy megegyeznek az UNESCO irányelveivel, vagy azoknál is jelentősebb védelmet, oltalmat szorgalmaznak a kisebbségi nyelven folyó oktatásnak.

Véleményem szerint abban, hogy a dunaszerdahelyi magyar szülők jelentős része asszimilációs pályára állítja gyermekeit, amikor szlovák óvodába írta őket, többen felelősek. Nyilvánvalóan felelős ebben az a többségi propaganda hadjárat és magyarellenesség, ami elbizonytalanítja, s megfélemlíti a magyar szülőket. Felelősek maguk a szülők is, akik bár jól akarnak, döntésükkel sokszor ártanak gyermekeiknek. És felelősek azok a magyar értelmiségiek és politikusok is, akik szakszerűen és hatékonyan tájékoztathatnák a szülőket döntésük várható következményeiről, de nem teszik. Arra lenne szükség, hogy minden szlovákiai magyar szülő, aki gyermekének tannyelvet választ, magyart vagy szlovákot, reális ismeretek birtokában választhasson. Hogy így legyen, azért a gyakorló és leendő pedagógusok is sokat tehetnek.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A gerencséri történet az erőszakos iskolabezárásról szól, az oktatási nyelvi genocídiumról. A hosszúfalusi eset a spontán asszimilációra példa, a gazdasági folyamatok fontos nyelvi következményeit mutatja. A szerdahelyi tannyelv választási folyamatok azt illusztrálják, hogy a dezinformál(ód)ás vs. informál(ód)ás sorsdöntő lehet a nyelvcsere gyorsításában vagy fékezésében. Ez a három merőben különböző eset is jól megmutatja, miért nem adna tanácsot magyar politikusnak Gál Zsuzsa (ha lenne egy is, aki megkérdezné), ha azt kérdeznék tőle, miként lehet lassítani, netán megállítani a nyelvcserét egy adott vidéken? Azért, mert „ezek helyi dolgok. Szóval lehet mondani általánosítást is róluk [...] de nagyon fontos ismerni a helyi helyzetet. Falunként történik a nyelvcsere, és általános tanácsot adni... Én magam ilyeneket nem csinállok.” (Gal 2018: 340)

Kisebbségi magyar nyelvtanítás*

1990 óta egyre nagyobb helyet foglalnak el a magyar közbeszédben a kisebbségi magyarok sorskérdései. Sok szó, időnként túl sok és üres szó esik a demográfiai változásokról, az asszimilációról, a nemzettudat kívánatosnak vélt vagy hirdetett milyenségéről, állampolgárságról, tömbben vagy szórványban élő magyarokról, s nyelvünkről, melyben nemzetünk él. Szóba hozzák az iskolákat is, köztük a magyar tannyelvű iskolákat, ahol a kisebbségi magyar tanulóknak jó 70%-a tanul, s a szlovák, szerb, román, ukrán s egyéb tannyelvű iskolákat, ahová a fennmaradó 30% jár. Amiről sosem szól a közbeszéd, az a magyarok iskoláinak színvonala. Az ártatlan szemlélő úgy hiheti, hogy csak nyelvi jogsértésektől szenvednek a magyar iskolák s tanulók, például akkor, amikor a nemzetállami oktatáspolitikai jelentősen diszkriminálja a kisebbségi (magyar) tanulókat. Sajnos a helyzet ennél is rosszabb, ugyanis a magyarok – mintha nem lenne elég nekik a nemzetállami diszkrimináció – maguknak is sok kárt okoznak. 2014. január 25-én a Kolozsvári Akadémiai Bizottság akkori elnöke, Péntek János nyílt levélben részletekben menő kritikát közölt a romániai magyar közoktatásról.⁸ Péntek kritikája az oktatás egészéről szól: minden tantárgy oktatásáról, a tankönyvekről, a tanárok képzéséről

* Könyvismertetés: Vančo Ildikó és Kozmács István, szerk.: *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején*. Nitra – Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és az Arany A. László Polgári Társulás, 2014. Eredetileg megjelent: *Új Szó* 2014. november 22. <http://uj szo.com/napilap/szalon/2014/11/22/egy-kotetnyi-kisebbségi-magyar-nyelvtan-tanítás> (Utolsó megtekintés: 2017. január 19.), majd *Magyar Tudomány* 2015/5: 637–639.

⁸ www.kronika.ro/szempont/magyarul-de-hogyan-es-hol (Utolsó megtekintés: 2019. június 7.)

és továbbképzéséről. Itt most csupán egyetlen tantárgyról szól ismertetésem, a magyar nyelvtanról, ahogy azt a Magyarországról nézve határon túli országokban ma tanítják.

2013 októberében a nyitrai egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete konferenciát rendezett a kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásairól. Ez a *megrendítő*, de *hasznos* kötet erről a konferenciáról tudósít. A tanácskozást szervező s a kötetet szerkesztő nyelvészek szerint kisebbségi helyzetben az anyanyelvoktatás egyik lehetséges célja a kétnyelvű és a magyar egynyelvű környezetben történő sikeres kommunikációra való felkészítés. A könyvből megtudhatjuk, hogy a kisebbségi magyar nyelvtankönyvek mennyiben alkalmazkodnak az új társadalmi elvárásokhoz, milyen mértékben veszik figyelembe a magyar tanulók kisebbségi helyzetét és anyanyelvhasználatát.

A nem-nyelvész olvasó témánkra hangolására idézek egy kárpátaljai magyar nyelvész főiskolai tanárt, Beregszászi Anikót, aki szerint a magyar anyanyelvi nevelés megújításának egyik feltétele, hogy „az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal lássák el a kárpátaljai magyar iskolákat, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek.”

Van kisebbségi magyar közösség, ahol ez történik, épp Kárpátalján, Beregszászi Anikónak s munkatársainak köszönhetően, de Romániában, Szerbiában, Szlovákiában s másutt a magyar anyanyelvoktatás nagyrészt a nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt élteti tovább. Vančo Ildikó többek közt arról tudósít, hogy a szlovákiai magyar nyelvtanoktatás ma is abból a feltevésből indul ki, hogy egyetlen normát kell elsajátíttatni, de azt sem lehet tudni, hogy ez mikori nyelvi norma, „a nyelvtankönyvek 30–40, néha akár 50 évvel ezelőtti normát kérnek számon” (15). A romániai helyzetet elemezve Pletl Rita többek közt a nemzetállami diszkrimináció egyik „szalonképes”, de nagyon eredményes módszeréről ír: „A román tanügyi törvény túlszabályozza a kisebbségi oktatást (hogy szűkítse lehetőségeit),” így többek között előírja, „hogy a regionális (kisebbségi) anyanyelvek és a román anyanyelvi órák számának azonosnak kell lenniük” (21). Ugyanez a helyzet Szlovákiában is (83), ami azért aggályos, mert a jó kétnyelvű oktatásnak az a célja, hogy lehetőleg kiegyensúlyozott kétnyelvűséget eredményezzen, úgy, hogy az isko-

lai nyelvhasználat és az iskolán kívüli balanszírozza egymást. Például a 80%-ban magyar lakosságú Dunaszerdahelyen a magyar iskolások szlovák tannyelvű oktatására kellene a nagyobb figyelmet fordítani, de a 9%-ban magyar lakosságú Losoncon a magyar tannyelvűre. Vančóné többek közt kitér még arra is, hogy miként stigmatizálják a szlovákiai tanügyi előírások a magyar diákok anyanyelvhasználatát, amikor például elvárják, hogy „A diák tudja *helyesen* képezni az igealakokat feltételes mód egyes szám 1. személyben” (85). Aki ezt várja el, például hogy a magánhangzó illeszkedés törvényét megsértve *én aludnék többet is*-t mondjon valaki az *én aludnák* helyett, az a „helyes magyarság” kívánalmát érvényesíti, s ezzel a magyar anyanyelvűek, köztük az iskolások túlnyomó többségét megbélyegzi, stigmatizálja. Ez a szemlélet nyelvtudományi és pedagógiai szempontból külföldön több mint fél évszázada, de Magyarországon is bő három évtizede tarthatatlan már.

Kugler Nóra több olyan nyelvtankönyvet bírál, melyekből szlovákiai magyar gimnazisták és szakközépiskolások kénytelenek tanulni.⁹ Arra fordítja figyelmét, hogy miként jelenik meg „a beszélő ember és a nyelv viszonya a tankönyvek által közvetített tudásban és tevékenységben” (118). E tankönyvek nemritkán elidegenítik a diákokat saját anyanyelv-változatuktól, például amikor a művelt köznyelvben helytelen, de a magyarok beszédében gyakori suksükölelésről (*Mindenki láthassa, hogy most még nem lesz árvíz*) azt tudatják, hogy „ez felszólító módú alak”, s nem azt, hogy itt a kijelentő módban is érvényesül a más helyzetekben is szokásos hangmintázat, hisz például az *ad* ige kijelentő és felszólító alakja is azonos, mégsem gondolja senki, hogy a beszélő nem tudja megkülönböztetni a kijelentő alakot a felszólítótól (124). Ugyanezeket a tankönyveket elemzi Kozmács István is, főleg abból a szempontból, hogy mennyiben felelnek meg a kisebbségi magyar tanulók szükségleteinek. Az eredmény lehangoló: a tankönyvek szerzői egyáltalán nem használják ki, hogy a diákok nem magyarországi, s nem magyar köznyelvi beszélők, s azt sem, hogy egy másik nyelv ismeretével is rendelkeznek (151).

A konferencia szervezőit s egyben a kötet szerkesztőit dicséri, hogy a legtöbbet bírált tankönyvek egyik szerzőjét, Uzonyi Kiss Juditot is megszólaltatták. Tőle is tudhatjuk, hogy „A Szlovákiában megjelent

⁹ Például: Csicsay Károly – Uzonyi Kiss Judit: *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és szakközépiskolák II. osztálya számára*. Bratislava: Terra, 2012.

Magyar nyelv tankönyveket a szlovákiai kerettantervnek megfelelően Csicsay Károly dolgozta át a magyarországi Apáczai Kiadó által megjelentetett tankönyvek alapján” (155). Ebből a cikkből legyen elég egyetlen elrettentő gondolatot idéznem: „Lehet arról vitatkozni [...] el kell-e fogadnunk a nyelv változását vagy sem [...] Az átláthatatlan mondat-szerkezetek nem alkalmasak egyértelmű közlésre, ezért kommunikációs zavarokhoz vezethetnek. A nyelvész feladata ezért az lenne, hogy mentse, ami még menthető, és ne a ragok további sorvasztását segítse elő” (162–3). Nem-nyelvészek kedvéért: lehet arról vitatkozni, el kell-e fogadnunk, hogy a Duna Szentendréről folyik Pest felé (s nem fordítva).

Végül idézem még Tolcsvai Nagy Gábor néhány gondolatát, ugyanezekről a tankönyvekről. Róla érdemes megjegyeznünk, hogy jó 60 éve ő az első olyan nyelvész akadémikusunk, akinek nem derogált középiskolai nyelvtankönyveket is írni. Tolcsvai is megvizsgálta, hogy mennyire alkalmazzák a Csicsay–Uzonyi Kiss tankönyvek a tudományos eredményeket, s mennyiben alkalmasak a kisebbségi magyar iskolások anyanyelvoktatására. Az eredmény elkeserítő: a magyarul beszélők földrajzi elhelyezkedése, nyelvpolitikai és kulturális helyzete nem része a tankönyvi anyagnak, így aztán tisztázatlan marad a nemzeti nyelv, az anyanyelv, a regionális nyelv, és a nem őshonos nyelv közötti viszony, nem beszélve az egynyelvű és a kétnyelvű beszélőkről és régiókról (107). Bemutatja a szerző a tankönyvírók felelőtlen és abszurd műszóhasználatait, s egy helyen „a szerzőpáros nyelvtani ámokfutásáról” tesz említést (111). Konklúziója sem enyhébb: „Ezeknek a tankönyveknek a minősége tragikus, felháborítóan elfogadhatatlan, esetenként abszurd. [...] nem segítik, hanem akadályozzák a személyiség-, közösség- és kultúráképzést a szlovákiai magyar tanulók és tanáraik, szüleik körében” (113).

Mindehhez a recenzens még két elgondolkodtató dolgot fűz hozzá: 1) a Szlovákiában adaptált, eredetileg magyarországi tankönyvek Magyarországon a tankönyvvé nyilvánítás során a tartalom szakmai hitelességére és pontosságára 100%-ot kaptak (165), és 2) ezekből a tankönyvekből ma Szlovákiában több mint 5000 magyar diák kénytelen tanulni.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Romániában ma már nem termeli újra a magyar anyanyelvoktatás a nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt, lásd Önfelszámolás és ön-építés 55. oldal. Szlovákiában azonban 2019-ben is használják a Csi-csay–Uzonyi Kiss-tankönyveket. Kárpátalján 2018-ban újból tévutakra tévedt a magyar középiskolai anyanyelvi nevelés (lásd Braun–Zékány–Kovács-Burkus 2018). Ezt bemutató tanulmányukat Beregszászi–Dudics-Lakatos (2019: 162) így összegezték:

„[összefoglalhatnánk, hogy] milyen tévutakon jár a kárpátaljai magyar középiskolai anyanyelvi nevelés, ha az elmúlt 15 év tantárgy-pedagógiai eredményeit megkerülve, azokat figyelmen kívül hagyva, újra a grammatikaközpontú oktatás, és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzőinek elhallgatása ösvényére tévedt; leírhatnánk, hogyan veszélyezteteti mindezzel a magyar nyelv érettségi és ezzel a magyar iskola presztízsét, ami az egyébként is nehéz oktatáspolitikai körülmények szorításában élő kárpátaljai magyar közösség esetében már nem jóindulatú hozzá nem értés, hanem súlyos felelőtlenség.”

Önfelszámolás és önépítés*

MENTEGETŐZÉSEM

E cikk megírására felkérő levelében Cseke Péter arra buzdított, hogy nyújtanék „valami rálátást az erdélyi kutatásokra, oktatásra, az MTA szintjéről”. Mintegy kívülről láttathatnám „az erdélyi kutatás–oktatás kölcsönviszonyát”. Nos, erre aligha vagyok képes, de biztos állíthatom, hogy nincs is senki Magyarországon, aki át tudná tekinteni az erdélyi magyar tudomány egészét, mondjuk a színháztudománytól a matematikán át a gyógyszerészeti kutatásokig. (És ez nyilván kölcsönös: Erdélyben sincs emberfia, aki áttekinthetné a magyarországi kutatásokat.) S nyilván az erdélyi magyar felsőoktatás egészére sem látok rá eléggé.

Mindazonáltal van valamelyes rálátásom az erdélyi magyar kutató-sokra és felsőoktatásra, mivel megalakulása, 1996 óta tagja vagyok az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának; hosszú ideje tagja, s újabban elnöke vagyok a Domus Kuratóriumnak; irányítottam egy nagyszabású Kárpát-medencei (és ezen belül erdélyi) nyelvészeti kutatást; s amikor úgy láttuk, hogy a Kárpát-medencében magyarul (is) oktató főiskolák, egyetemek tanácstalanok tannyelvpolitikai kérdésekben, konferenciát rendeztünk Debrecenben (lásd Kontra szerk. 2005).

Így hát valamelyes rálátásom főleg a nyelvtudományi, nyelvpolitikai és az oktatás nyelvvel, nyelveivel kapcsolatos kérdésekre van, más kérdésekben viszont laikus vagyok.

* Eredetileg megjelent a *Korunk* 2019/5. számában (86–89).

PAZARLÁS ÉS SZÍNVONALCSÖKKENTÉS A MAGYAR FELSŐOKTATÁSBAN

Örvendetes, hogy 1990 után jelentősen kiterjedt Erdélyben a magyar nyelvű felsőoktatás. Kevésbé örülhetünk viszont annak, hogy a tömegoktatás következtében és az egyetemek elüzletesedése, elüzletesítése miatt a magyar nyelvű felsőoktatás színvonala egyenetlen, hullámszerű, esetenként károsan alacsony.¹⁰ Az amerikai egyetemek biznisz modelljéről, üzleti alapon történő működtetéséről sok más szerző mellett Urban (2008) írt, akinek autoreferátumából lefordítottam néhány mondatot:

„annak, hogy a felsőoktatás miként válik a biznistól megkülönböztethetetlené, csupán néhány aspektusa a bürokraták »versenyképes« fizetésének követelése, a tananyagok kontrollálásának átcsúsítása a bürokraták kezébe és a kimondottan profitorientált egyetemek létesítése. Az Amerikai Egyesült Államokban a felsőoktatást, ami egykoron közjónak számított, s aminek kapcsán a költséghatékonyság csak másodlagos jelentőséggel bírt, egyre inkább ugyanolyan szolgáltatásnak tekintik, mint bármely más megvásárolható s kifizethető szolgáltatást, tehát a fő szempontok a hatékonyság és a termelékenység, s a szolgáltatások azok számára elérhetők, akik meg tudják venni őket. Honnan erednek ezek az értelmezésbeli változások, s milyen következményekkel járnak az amerikai felsőoktatás minőségére és nyitottságára nézvést?” (Urban 2008: 449)

A közjóból üzleti tevékenységgé váló felsőoktatás óriási csapás azoknak, akik az egyetemi oktatást közjónak tekintenék, ha tehetnék. A tömegoktatás hasonló méretű kihívás. Ha e kettőhöz hozzávesszük még a romániai magyar nyelvű felsőoktatás örvendetes kiterjesztését, könnyen beláthatjuk, hogy e három tényező összjátéka váratlan s kedvezőt-

¹⁰ Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzetét elemző nagy tanulmány bevezetőjében (Salat és mtsai 2010: 5–15) egyebek mellett „kaotikus felsőoktatási piacról”, „egymással gyakran ütköző érdekeltségű intézményekről”, „az együttműködés, önkorlátozó piaci viselkedés” szükségességéről, „az erdélyi magyar felsőoktatás közszolgálati jellegének fokozatos háttérbe szorulásáról” és „stratégialanságról” olvashatunk.

len eredményeket is hoz(hat). Előfordulhat, s elő is fordul, hogy egyik intézmény a másiktól csábítja el a magyar hallgatókat. Az is előadódhat, s látunk is rá példákat, hogy olyan képzést indít egy egyetem, amihez nincs megfelelően képzett tanári kara. Tíz évvel ezelőtt egy csíksomlyói konferencián mondtam a következőket:

„A kisebbségi magyarok a magyar tannyelvű felsőoktatási rendszerük kiépítése közben rendre létrehoznak párhuzamos, tehát pazarló struktúrákat. [...] Közismert a Sapientia és a BBTE sokszor ártalmas versenye is. A legújabb magyar virtus 2009 júniusában kezdte kápráztatni a szemünket: a váradi Partiumi Keresztény Egyetem úgy gondolja, magyar szakos tanárképzést indít. Ennek szakmai hiteltelenségét és erdélyi magyarok számára káros voltát fölösleges lenne ecsetelnem, megtette ezt Berszán István, Péntek János és Szilágyi N. Sándor egy higgadtan érvelő cikkben (2009). Mindebben az önsorsrontásban sajnos az elmúlt 20 év összes magyar kormánya is segédkezett, a váradi pazarló és kártékony szakduplázás támogatásában most a bukaresti magyar követség is jeleskedett” (Kontra 2010a: 163–164).

Honnan tudtam én, ott *határon túli* magyar, holtbiztosan, hogy *határon innen* (Váradon) szó sem lehet arról, hogy lenne elég nyelvészük egy magyar szak indításához? Tudtam, mert (a) egy magyartanári szakhoz legalább 5–6 nyelvész oktatóra van szükség, s ráadásul olyanokra, akik között nincs szakterületi átfedés. Kell egy mondattanos, egy fonológus, egy nyelvtörténész, egy pszicholingvista és egy szociolingvista, s akkor még nem tudni, ki fogja tanítani a fonetikát, a pragmatikát, a szöveg-tant s egyebeket. S tudtam, mert (b) 2009-ben Romániában kizárólag a kolozsvári tanszéknek volt ennyi hozzáértő nyelvésze. – Nem arról van szó, hogy van-e akkreditációja a váradi magyar szakos képzésnek. (Gondolom, van.) Hanem arról van szó, hogy akkreditáció ide vagy oda, a váradi képzést elindítani se kellett volna. Ha az egyetemépítők felelősen gondolkodtak volna, a magyar szakot kompetens nyelvészek hiányában el se indították volna. – Na de, évtized múltán, csak van már Váradon is megfelelő nyelvészgárda, ugye? – kérdezheti jó szándékú olvasóm. Válaszom: nincs, ma sincs. E mondat írásakor (2019. március 9-én), a PKE Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoport (tehát nem tanszék) honlapján 9 oktatót tüntetnek föl, közülük (ha jól

látom) hatan nyelvészek, de hárman magyarországi illetőségű, ingázó professzorok.

Mindez romániai magyar egyetemisták bőrére megy (s persze nem járnak jobban a felvidékiek, kárpátaljaiak és vajdaságiak sem). A román és a magyar állam, valamint a globalizáció nyújtotta lehetőségeket kihasználva, s persze ezek szorításában, ennél jobb oktatásra nem telik? Végiggondolta valaki is, hogy mi a jobb az erdélyi magyaroknak? Az, ha Kolozsváron képzett magyartanárok tanítják gyermekeiket, vagy az, ha az előbbieknél képzetlenebb, Váradon diplomát szerettek is?

Ez a történet azt példázza, hogy a magyarok létre akartak hozni valamit, aminek létrehozásához az alapvető kellékek (itt épp a nyelvész tanárok) is hiányoztak. A semmiből akartak valamit teremteni. Előfordul viszont ennek a fordítottja is: amikor van valami értékük, de parlagon hevertetik. A valami semmivé válik.

AZ ÖNFELSZÁMOLÁS EKLATÁNS PÉLDÁJA: SZILÁGYI N. SÁNDOR TÖRVÉNYTERVEZETE

Az erdélyi magyar tudományosság tizenkét évét áttekintő három kötethez írt bevezető tanulmányában Salat Levente (2015: 23–24) egyebek mellett kifejti, hogy

„[az erdélyi magyar bölcsész- és társadalomtudományi kutatások nagy aránya a természettudományiakhoz képest] különösen akkor ad okot aggodalomra, ha számításba vesszük, hogy az erdélyi magyar társadalomtudományok képviselői által termelt tudásnak – az oktatói tevékenységet leszámítva – elhanyagolható esélyei vannak a hasznosulásra. [...] Ha erre a helyzetre nem sikerül időben érdemi megoldást találni, tartani lehet attól, hogy a kiválóan képzett [...] erdélyi magyar társadalomtudósok fiatal generációinak az a feladat jut osztályrészül, hogy dokumentálják azt a folyamatot, amelynek eredményeképpen a romániai magyar kisebbség – hathatós anyaországi segítséggel – föl-számolja önnön egzisztenciájának az alapjait.”

Tehát: a kutatási eredményeknek elhanyagolható esélyei vannak a hasznosulásra. Kinek a felelőssége ez? – kérdem. Egy, a minket most érdeklő

kérdésnél sokkal élesebb helyzetben, az Éghajlat-változási Kormányközi Testület (IPCC) friss jelentése kapcsán a klímakutató Ürge-Vorsatz Diána kifejti, hogy „A jelentés kimondja, hogy még épp lehetséges [megállítani a felmelegedést másfél foknál], bár az ablak nagyon gyorsan zárul. Az, hogy ezzel a kormányok és döntéshozók mit tesznek, már nem a mi felelőségünk” (Smejkal 2018). A globális felmelegedés mindenkit érint. Az erdélyi magyarok életkörülményei és jövője másfél millió ember ügye. Csak hát – Salat Leventével szólva – az egzisztenciális önfelszámolásuk is „benne van a pakliban”.

Épp negyedszázaddal ezelőtt, a *Korunk* 1994. márciusi számában tette közzé Szilágyi N. Sándor törvénytervezetét „az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről”. Ebben – nemzetközi viszonylatban is elsőként – nem a hegemon nemzetállamokban bevett többség–kisebbség, hanem a jogegyenlőség alapján, emberi jogi keretben szabályozta a különféle nemzetiségű román állampolgárok jogait. Szilágyi a magyarok és románok *problémáinak megoldását*, a hátrányos megkülönböztetések kiküszöbölését célozta meg, pártpolitikai, hatalmi ambíciói nem voltak (akkor sem). Törvénytervezete épp úgy megvédte a Kolozs megyei magyarokat, mint a Hargita megyei románokat. A jogász Tokay György azt mondta neki, hogy nagyon szívesen védené ezt a törvénytervezetet a bukaresti parlamenti vita során, mert aki ezzel vitába akarna szállni, annak nem lenne könnyű dolga, neki viszont igen. A kisebbségi nyelvi jogok és oktatás világhírű szakértője, Tove Skutnabb-Kangas (2012) az *Oxford Handbook of Language and Law* c. kötetben olvasható tanulmányában elismerően méltatja Szilágyi törvénytervezetének emberi jogi beágyazottságát.

Szilágyi törvénytervezete (lásd 1994/2003: 576–664) szakmai körökben sok helyen, külföldön is elismerést aratott. „Egyvalakit nem tudott csak igazán érdekelni, azt, aki számára pedig készült: az RMDSZ-t. Mert ott ilyen dolgokban általában sokkal fontosabb volt az, hogy kinek a javaslatát kell támogatni, és kiét nem, mint az, hogy mit is tudunk hát azzal a javaslattal megoldani” (Szilágyi 1994/2003: 664).

A *tudós* Szilágyi N. Sándor megalkotott egy remek törvénytervezetet, de a *politikuskok* megvitátásra sem érdemesítették. Önfelszámolás, amiért nem Szilágyi felelős, ő nem felelős. De az önfelszámolás minden magyart érint Erdélyben – a Salat említette fiatal társadalomtudósok kezdték ezt is dokumentálni.

1994

**TÖRVÉNY AZ ETNIKAI ÉS NYELVI
IDENTITÁSSAL KAPCSOLATOS JOGOKRÓL,
VALAMINT AZ ETNIKAI ÉS NYELVI
KÖZÖSSÉGEK MÉLTÁNYOS ÉS HARMONIKUS
EGYÜTTÉLÉSÉRŐL**

(TERVEZET)

Ez a törvénytervezet lett volna, ha úgy tetszik, az én programozásom azoknak és csakis azoknak a problémáknak a megoldására, amelyek a címben megjelölt tárgyhoz tartoznak. (A romániai magyaroknak ezeken kívül nyilván más természetű problémáik is vannak, de azok nem tartoznak e törvénytervezet tárgyához.) Az van benne, amit véleményem szerint ezen a téren törvénné kell tenni.

**ÖNÉPÍTÉS: ERDÉLYI MAGYARTANÍTÁS –
A LEGJOBB A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN¹¹**

És ezzel egy időben kezdetnek dokumentálni valami jót is. A magyarországi Magyar tanítók Egyesületének elnöke, egyben a budapesti Radnóti Gimnázium vezetőtanára, Arató László a budapesti Klubrádió nyelvi ismeretterjesztő műsorában 2017. szeptember 6-án azt mondta, hogy „Nagyon szeretnék ilyen könyvből tanítani, ha ez elérhető lenne és engedélyezett lenne minálunk.” Amire utalt, az Bartalis Boróka és szerzőtársai „Magyar nyelv és irodalom (anyanyelv)” című, V. osztályosoknak írt tankönyve (szakmai tanácsadók: Fóris-Ferenczi Rita és Kádár Edit; Marosvásárhely: Kreatív Könyvkiadó, 2017). Erről a tankönyvről „Romániában nagyságrendekkel jobb magyar tankönyvet írtak, mint Magyar-

¹¹ Vagy: a két legjobb egyike, mivel ma már vetekszik a kárpátaljai magyartanítással, lásd Beregszászi (2012). – Az alcímben a „magyartanítás” valójában a tankönyvekre utal. Az iskolában a tanárokon múlik minden, s ott még vannak gondok.

országon” című cikk tudósított egy magyarországi hetilapban. (Azóta már megjelent a szerzők VI. osztályos tankönyve is, 2018-ban.) A tankönyvekhez Kádár Edit szerkesztésével két „Feladatbank” című könyv is megjelent „anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban” (Kolozsvár: Ábel Kiadó, 2017, 2018). Az egyik magyarországi méltatás „Végre egy korszerű feladatgyűjtemény magyarórákhoz” címmel jelent meg (Jánk 2017a).

Az említett romániai tankönyvek hétéves munka eredményeként jöttek létre, elsősorban Kádár Editnek és mesteri hallgatóinak köszönhetően. Az „anyaországi” magyartanítás tankönyveihez mérve ezekben a könyvekben nem „feltűnő mértékű a diszkrepancia az iskolai oktatás és a tudomány aktuális állása, valamint az iskola és a tudomány beszédmódja között” (Kádár 2018: 119). A könyvek nem ismeretközpontúak, hanem képességekcentrikusak – nem ragozási paradigmákat vagy 10 évesek számára fölfoghatatlan hangtani szabályokat sulykolnak, hanem beszédhelyzeteket elemeznek, szövegeket értelmeznek, kerülnek a „helyes–helytelen” ítéleteket, helyettük a „helyénvaló–nem helyénvaló” minősítéseket használják, induktívak: a nyelvi megfigyelésektől haladnak az általánosítások felé. És ez is nagyon fontos: V. osztályban nyelv és irodalom egyetlen, integrált tantárgyat alkot. Bartalisék tankönyvei és a két „Feladatbank” szinte mindenben eltérnek az ósdi és kártékony magyarországi tankönyvektől. Modernnek, tudományosan és pedagógiailag adekvátak, s a diákoknak érdekesek és élvezhetőek.¹²

Az erdélyi tankönyvszerzők szerepét, érdemeit az mutatja meg legfényesebben, ha vetünk egy pillantást a szlovákiai magyartanításra is. Az ottani tankönyveknek, például a 2012-ben kiadott „Magyar nyelv a gimnáziumok és szakközépiskolák II. osztálya számára” címűnek „a minősége felháborítóan elfogadhatatlan, esetenként abszurd [...] ezek a tankönyvek nem segítik, hanem akadályozzák a személyiség-, közösség- és kultúráképzést a szlovákiai magyar tanulók és tanáraik, szüleik körében” – írta róluk Tolcsvai Nagy Gábor¹³. Hozzá tartozik a dologhoz, hogy

¹² Az anyanyelvi nevelés kérdéseire vö. még Kontra (2014: 104–105).

¹³ A Vančo Ildikó és Kozmács István szerk. *A kisebbségi magyar nyelvtanítás kihívásai a 21. század elején* című kötet 113. oldalán (Nitra–Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara–Arany A. László Polgári Társulás, 2014).

eredetileg Magyarországon tankönyvvé nyilvánított könyvek szlovákiai adaptációiról van szó, amikből több mint 5000 ottani magyar diák kénytelen tanulni (Kontra 2015c: 639).

Cseke Péter arra kért, nyújtsak „valami rálátást az erdélyi kutatásokra, oktatásra, az MTA szintjéről”. Nekem ezek azok a fontos dolgok, amikre rálátok: az önfelszámolás és az önépítés. Arányuk javítható. Hogy javul-e ez az arány, rajtunk, magyarokon múlik.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A Partiumi Keresztény Egyetem „Magyar nyelv és irodalom szakja” másfél oldalon reagált írásom rájuk vonatkozó részére (*Korunk* 2019/5: 90–91., „A válaszadás jogán”). Kilenc pontra tagolt írásukban sok mindről szólnak, de nem cáfolják egyik fő állításomat (magyar szakos ta-

nárképzéshez legalább 5–6 nyelvész szükséges, szakterületi átfedés nélkül, s ez Váradon nincs meg), sőt, igazolják azt, amikor „a szak három romániai magyar nyelvészéről” írnak. Arra az állításomra, hogy nem az akkreditáció számít, hanem a megfelelő tanári kar, az a válaszuk, hogy közlik: 2016-ban „megbízható” minősítéssel akkreditálták a magyar nyelv és irodalom szakot. Végül: azon állításom szempontjából, hogy a Váradon képzett magyartanárok képzetlenebbek a Kolozsváron képzetteknél, irreleváns „a válaszadás jogán” azt fölhozni, hogy nemcsak magyartanárokat képeznek, hanem újságírókat, fordítókat és kulturális szakembereket is.

Hullámhegyek és -völgyek a magyarországi angoltanárképzésben az utóbbi fél évszázadban*

A legtöbb ember nyelvészként ismer, azt kevesebben tudják, hogy évtizedek óta a tanárképzésben is részt veszek. 1974-ben végeztem angol és orosz szakon a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Tanári diplomát szereztem az ötéves képzés végén (angol nyelv és irodalom szakos, illetve orosz nyelv és irodalom szakos tanár), öt évig angolt és orosz tanultam, nyelvet és irodalmat, és nagyon keveset arról, ami a tanári pályára készített volna fel.

Őszintén mondhatom, amikor 1974-ben diplomáztam, a legtöbbet, amit az angol mint idegen nyelv tanításáról tudtam, egy négyhetes tanárképző tanfolyam alatt tanultam meg. A tanfolyamot 1973 nyarán a londoni International House-ban végeztem. Én voltam az a szerencsés, aki a történelem során harmadik magyarként vehette át a Nemzetközi Tanárképző Intézet (ITTI)¹⁴ által kiállított bizonyítványt. Egy évtizeddel

* Eredetileg megjelent a *Modern Nyelvoktatás* 2016. április–májusi számában (76–91). Ez a cikk a Magyar Anglisztikai Társaság 12. konferenciáján Debrecenben, 2015. január 31-én elmondott plenáris előadásom magyarra fordított változata. A fordítást Jani-Demetriou Bernadett készítette. Az eredeti, angol változat a *Working Papers in Language Pedagogy*ban jelent meg 2016 végén: <http://langped.elte.hu/WoPaL.Particles/W10KontraM.pdf>. Hálás vagyok a sok hasznos megjegyzésért Balogh Erzsébetnek, Bukta Katalinnak, Doró Katalinnak, Nikolov Marianne-nak, Jeremy Parrottnak, Tove Skutnabb-Kangasnak, Szerencsi Katalinnak, Varga Györgynek és a plenáris ülés hallgatóinak, akik észrevételeket fűztek előadásomhoz, különösképpen Dávidházi Péternek.

¹⁴ Az International House London iskolát John és Brita Haycraft alapította 1959-ben, Covent Gardenben. 1961-ben a Shaftesbury Avenue 40. szám alá költöztek. Itt szereztem meg a nyelvtanári képesítést 1973-ban. A következő székhelyük a Piccadily 106. alatt volt 1977 és 2007 között. Most ismét a Covent Gardenbe költöztek. Az International House története szerint (<http://ihworld>).

később az International House megnyitotta első iskoláját a vasfüggönyön túl: az International House Budapestet (IHB). Az IHB egyik alapító tagjaként egy évtizeden keresztül tanítottam angolt mint idegen nyelvet. Az IHB tanárképző programokat is szervezett. Több kollégámmal együtt e program keretében szereztem meg a második olyan angoltanári okleveletem, melyet az ITTI állított ki, 1985-ben.

1974 és 1978 között a szegedi József Attila Tudományegyetemen tanítottam angol nyelvet, leíró nyelvtant, illetve alkalmazott nyelvészeti kurzusokat tartottam, ezt folytattam Debrecenben 1981-től 1984-ig, majd 1991-től ismét Szegeden. 1991 és 1997 között az Angoltanár-képző Központot vezettem, később, egy átszervezést követően az Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék vezetője voltam egészen 2012-ig.¹⁵ Mindent egybevéve évtizedeken át foglalkoztam angoltanár-képzéssel. Ezen kívül három évig (2007-től 2009-ig) voltam a Magyar Akkreditációs Bizottság nyelvtudományi szakbizottságának tagja, ahol a mi feladatunk volt, hogy eldöntsük az egyetemek és főiskolák által indítani kívánt összes idegen nyelvi tanárképző szakról, hogy akkreditálhatók-e.

Mai előadásomban három dologról biztosan *nem* ejtek szót. Először is, nem beszélek a gyors szerkezeti változások okozta katasztrofális hatásokról, melyek a magyar tanárképzést jellemezték 1990 után; áttérés a kétszakos tanárképzésről az egyszakos képzésre, majd visszatérés a kétszakos képzéshez; az ötéves tanárszakok után a hároméves egyszakos ta-

com/history, utolsó megtekintés: 2015. január 17.) a Haycraft házaspár azt vallotta, hogy a magas színvonalú oktatás magas színvonalú tanárképző hátteret igényel, ezért 1962-ben elindították az első tanárképző kurzust, amely arra helyezte a hangsúlyt, hogyan lehet interaktívan és fordítás nélkül nyelvet tanítani. 1977-től 1988-ig a Királyi Művészeti Társaság (RSA) bocsátotta ki a képesítést adó bizonyítványait, melyek később RSA-ként váltak ismertté. 1988-ban ezt a tisztséget a University of Cambridge Local Examinations Syndicate (UCLES) [UCLES, a Cambridge-i Egyetem vizsgaközpontja] vette át, a képesítést pedig Certificate in Teaching English as a Foreign Language to Adults (CTEFLA) [A Cambridge University felügyelete alatt megszerezhető angol nyelvtanári végzettség] névre változtatták. 1996-ban korszerűsítették, és neve CELTA-ra változott. Az eredeti IH-képesítést szintén korszerűsítették, az International House iskoláiban lehet megszerezni, és megegyezik testvér-képesítésével, a CELTA-val (lásd még Medgyes, 2011, 20–24).

¹⁵Nem sokkal a 2015. január 31-én megtartott előadásomat követően nyugdíjba mentem a Szegedi Tudományegyetemről.

nárszakok, később a 3+2-es rendszer, végül újból az 5 (+1) éves képzés. Ráadásul senki sem tudja biztosan, mi jön még. Mindezen változásoknak van egy közös jellemzője, mely nem változik: a különböző programokat úgy vetik el, hogy még kísérlet sem történik sikerük vagy sikertelenségük értékelésére (lásd Lehmann–Lugossy–Nikolov 2011: 261).

Arról sem fogok beszélni, hogy Magyarországon, ha valaki tanár lesz, alacsony életszínvonal vár rá (Nikolov 1996: 83). Ez ugyanannyira jellemző az angoltanárokra (nálunk az angol a legnépszerűbb idegen nyelv), mint akármelyik másik idegen nyelv vagy egyéb szakos tanárra.

Nem fogok beszélni az angol nyelvi és kulturális imperializmusról és a magyar tanárképzésről sem (erről részletesebben lásd Kontra 1997a, 1997b, 2016, Gray–Block 2012, Kumaravadivelu 2014); ezen kívül arról sem, hogy a jelenlegi magyar neokonzervatív-neoliberális oktatáspolitikája célja a bölcsészettudomány szétrombolása a felsőoktatásban (lásd Fábri 2013 és Műszaki és bölcsész a 78. oldalon).

Mindezek helyett

- röviden jellemzem az 1970-es és 1980-as évek angoltanárképzését (English Language Teacher Education, ELTE),
- bemutatom és bírálom az ELTE humboldti/neohumanista hagyományait,
- elmarasztalom a magyar tudományos sznobizmust, amely a humboldti hagyományok velejárója,
- áttekintem az ELTE egy radikálisan újító programját az 1990-es években,
- bemutatom a program bukását,
- ismertetem a saját értelmezésemet arról, hova jutottunk el ma, és végül
- javaslatokat teszek arra vonatkozóan, mit tehet egy ilyen helyzetben az, akit érdekel a magyar angoltanárképzés minősége.

TANÁRKÉPZÉS AZ 1970-ES ÉS AZ 1980-AS ÉVEKBEN

A mi időnkben néhány kérdéses színvonalú, általános pedagógiai és pszichológiai tárgyon kívül a tanárképzéshez még egy szakmódszertani kurzus tartozott, mely az angoloktatás elméleti és gyakorlati kérdéseit tárgyalta, valamint 15 óra irányított tanítási gyakorlat és néhány óra hospitálás idegen nyelvi vagy egyéb szakos órákon. Más szóval az egyetemekről és főiskolákról kikerülő angoltanárok képzettségét ahhoz az autózvezetőéhez lehetett hasonlítani, aki csupán néhány órás vezetési gyakorlat után, forgalmi tapasztalatok nélkül kapta meg a jogosítványát.

Bérczes László 1982-ben publikált cikke jól jellemzi az 1970-es évek debreceni angoltanárképzését. A cikk az egyetem kéthetente megjelenő, *Egyetemi Élet* című lapjában látott napvilágot.¹⁶ Abban az időben a szerző már hat éve dolgozott angoltanárként Szolnokon. Kritikája elsősorban a következőkre irányult: (a) a tanárképzés öt éve alatt nem derült ki számára, mit jelent tanárrá válni, (b) abban az időben a hallgatók többsége tanárnak készült, de nem tanították meg őket, hogyan kell tanítani, (c) sem a felvételikor, sem később, az ötéves képzés során nem derült ki, hogy a hallgató alkalmas-e a tanári pályára, (d) a neveléstörténeti és didaktikai kurzusok tartalma nem volt hasznos az idegennyelv-szakos tanárok számára, (e) az angol szakmódszertani kurzusnak alig volt presztízse, (f) a tanterv tele volt angol nyelvfejlesztő tantárgyakkal,¹⁷ de alig

¹⁶ A debreceni *Anglisztikai Napok* konferencián, 1982-ben három olyan előadás hangzott el (Boronkay Zsuzsa – Portörő Edit, Varga György és Bérczes László), melyek hevesen bírálták az egyetemi angol szakos tantervet, gyakorló tanárok szempontjából megközelítve a kérdést. Egyik tanulmányt sem tartották megfelelőnek arra, hogy bekerüljön a konferenciakötetbe, de Bérczes megjelentette sajátját az egyetemi lapban (vö. Kontra 1989, 323). Varga tanulmányának címe „Can a person with a driving licence drive a car?” [Bárki tud vezetni, akinek van jogosítványa?] volt.

¹⁷ Az 1970-es években az angol nyelvi készségfejlesztő kurzusok tették ki a tanterv nagy részét, de az angol és amerikai irodalom előadásainak és szemináriumainak követelményei messze meghaladták a magyar hallgatók nyelvi készségeit. Jól emlékszem Greg Nehlerre, egy kiváló amerikai diákra, aki angol és magyar irodalom szakon tanult. Az 1974/1975-ös tanévet a szegedi egyetemen töltötte, ahol egy-két angol irodalom témájú kurzuson is részt vett. Egyszer azt mondta nekem, hogy a magyar hallgatóknak olyan angol szövegeket kell olvas-

akadtak olyanok, amelyek megmutatták volna, hogyan lehet angolt tanítani, (g) az angol irodalmi, nyelvészeti és nyelvi készségfejlesztő tantárgyak mellett egy negyedik modul is szükségesnek tartott volna a tantervben, amely az angol mint idegen nyelv tanításának módszertanával foglalkozott volna, (h) a tanárképzés jelentéktelen és lenézett része volt az egyetemi képzésnek, és végül (i) az akkor legjobbnak és legnehezebbnek tartott középiskolai tankönyvek szerzőiből egyetemi oktatók lettek, de a tanárképzős hallgatóknak nem tanították meg, hogyan használják ezeket a tankönyveket.¹⁸

Annak ellenére, hogy 33 évvel ezelőtt jelent meg, Bérczes kritikájának számos pontja még 2015-ben is igaznak bizonyul, legalábbis túlnyomórészt, a magyarországi angoltanárképzésre nézve. Ez azért lehetséges, mert a régi humboldti/neohumanista hagyomány az (angol szakos) tanárképzésben rendkívül állhatatosan tartja magát.

HUMBOLDTI HAGYOMÁNYUNK

Az egyszerűség kedvéért ezt a részt kollégám, Jeremy Parrott (1996: 107) idézésével kezdem. Egy 1996-ban rendezett budapesti konferen-

niuk és értelmezniük, amelyeket anyanyelvi beszélőként még ő is rettenetesen nehéznek talál.

¹⁸ „abszurd helyzet, hogy az egyetemen még a régi tagozatos tankönyvekről sem esik szó, tanári kézikönyv nincs hozzájuk – a szerzők viszont itt tanítanak, megcsinálták a talán legnehezebb, de szerintem a legjobb hazai tankönyvet, és mégsem foglalkoznak azzal, hogyan tanítsuk... – mentségükre szóljon, hogy a jelenlegi helyzetben ez önreklámnak is tűnhetne” (Bérczes 1982: 6). Az említett tankönyv Abádi-Nagy Zoltán – Virágos Zsolt (1971): *Angol nyelvkönyv a gimnáziumok szakosított tantervé III. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. Ország László professzor (1972: 146) a következő elismerő szavakkal szól a könyvről: „[this] is the work of two very able young schoolmasters, Abádi-Nagy and Virágos from Debrecen. [...] Theirs is far and away the most interesting – one may even venture say the most exciting – English text-book ever published in Hungary.” [Ezt a munkát két nagyon tehetséges, fiatal tanár írta, a debreceni Abádi-Nagy és Virágos. Messze övük a legérdekesebb – megkockáztatom azt is, hogy a legizgalmasabb – angol nyelvkönyv, amelyet valaha Magyarországon kiadtak.]

cián, melyen a hazai angoltanárképzés minőségét vitatták meg, a következőket mondta a vitát összefoglalva, egy műhelymunka (melyet munkacsoportnak hívtak) zárásaként:

„A munkacsoportunkban két különböző modellel, két megközelítéssel, két hagyománnyal, két világnézettel szembesültünk. Egyrészt a poroszos iskolatípussal, melynek intellektuális, tudományos oktatási modellje Wilhelm von Humboldt német tudós és államférfi »Bildungs« elméletéből ered, a 19. század elejéről. Másrészt ott volt az angolszász, pragmatista pedagógiai modell, mely inkább a gyakorlaton és bizonyos mértékig az értékek egyfajta haszonelvű értelmezésén alapult... Mindezt egy konkrétabb, meghatározott szinten úgy mondhatjuk, hogy ellentét feszült az ötéves angol filológiai tanulmányok és a hároméves angoltanárképzés között.”

Könnyű végigkövetni a tanárképzésben ezt az ideológiát és gyakorlatot, melyet általánosan, de mégis ellentmondásosan neveznek humboldtinak. Eötvös József, aki 1867 és 1871 között volt az ország közoktatásügyi minisztere, két tanárképző intézetet állított fel, hogy ellensúlyozza az egyetemi oktatók álláspontját, miszerint az egyetem feladata a tudósképzés, és ezt nem lehet a tanárképzés gyakorlati céljainak alárendelni (Schiller 2012: 72).¹⁹ 1922-ben Fináczy Ernő, a magyar neveléstudomány professzora, kritizálta az egyetemi tudósképzést, mely nem vette figyelembe a tanárképzés szempontjait (Pukánszky 2014: 88). Az 1980-as években számosan érveltek a tanárok gyakorlati képzése ellen. Egyesek szerint, s ez nem volt igaz, az egyetemi tantervek túl sok időt áldoztak nyelvfelkészítésre, s ez az irodalomtanítás rovására történt. Sarbu egy tisztán humboldti felfogást tükröző állításnak adott hangot (1984: 65): „a nyelvet az irodalom és a nyelvtan elmélyült, tudományosan megalapozott tanulmányozása révén lehet igazán birtokba venni”. Másképp megfogalmazva ez az állítás azt a felfogást tükrözi, hogy a tudósképzést elvégző tanár magasabb rendű a gyakorlati képzésből kikerülő tanárnál, vagyis

¹⁹ „Eötvös József, a kiegyezés utáni első kormány kultuszminisztere jól tudta, hogy a tanárképzés rendszerén is, szigorán is javítani kell. Szembe találta magát azonban a professzori kar merev felfogásával: az egyetem főladata a tudósképzés, ezt nem lehet a tanárképzés gyakorlati céljainak alárendelni.”

azt a gondolatot fejezi ki, miszerint jó nyelvtanárt nem lehet képezni, arra születni kell.²⁰ A kutatás és oktatás, elmélet és gyakorlat, egyetem és az azt körülvevő társadalom között húzóó feszültségek jól követhetők Bársony leírásában (2014), aki a tudósképzés követői és a tanárképzés fontosságát hirdetők közötti debreceni egyetemi viszálykodás közel 40 évét tekintette át 1997-ig, amikor is hatályba lépett egy tanárképzést szabályozó, hírhedt kormányrendelet.²¹ Ez a feszültség nemcsak Debrecen jellemezte, igaz volt a budapesti és a szegedi egyetemekre, illetve, kisebb mértékben, a gyakorlat- és módszerorientált tanárképző főiskolákra nézve is.

Néhány személyes visszaemlékezés is szemlélteti a fent leírt feszültséget. Például Medgyes Péter (2005: 55) elmeséli, mit tapasztalt, amikor – miután már évek óta képzett tanárjelölteket az egyetem gyakorlóiskolájában – kinevezték egyetemi oktatóvá az 1980-as évek elején:

„Hamar rájöttem, hogy az Angol Tanszék legalább annyira volt konzervatív szakmailag, mint amennyire politikai szempontból liberális. A legtöbb kollégám szemében a »tanárképzés«²² anatómia volt. Soha nem fogom elfelejteni, amikor egy nagy tekintélyű irodalomprofesszor odajött hozzám az egyik értekezés után, és azt mondta: »Igazad van, Péter. Nincs értelme szakmódszertant csak egyetlen kurzus keretében oktatni.«²³ Ahogy elégedetten elmosolyodtam, még hozzátette: »Ezért én lecsökkenteném az óraszámot nullára.«²⁴”

Csaknem teljesen értelmetlennek tűnik számomra, hogy az angoltanárképzés régi humboldti/neohumanista megközelítését kritizáljuk, azért, amit Parrott (1996: 107) „a magyarországi anglistika szakokra az utóbbi öt évben jellemző állóháború”-nak nevezett. Ezt a megállapítást majdnem húsz évvel ezelőtt írta, és azóta sem látok sok változást. Ehhez azonban

²⁰ Medgyes (2011: 70) leírja azt az ellenségeskedést, amellyel a hároméves tanárképző programot fogadták az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az 1990-es évek elején. Könyvében a hagyományos nézőpont – mely szerint a tanároknak kiváló bölcsészeti oktatásban kell részesülniük – ellen érvelt. Álláspontjával, miszerint a jó nyelvtanárok nem születnek, hanem a képzés során válnak azzá, ma már számos tanárképző oktató egyetért.

²¹ 111/1997. (VI. 27.) Kormányrendelet.

hozzáfűznék még valamit, ami tisztán mutatja a különbséget a hagyományos és az újító tanárképzés között (lásd lejjebb a hároméves, intenzív egyszakos angolnyelvtanár-képző programokról, English Language Teacher Supply Program, ELTSUP): a legtöbben, akik a hároméves, egyszakos tanárképző szakon végeztek, sokkal jobban képzett tanárok voltak, mint azok, akik az ötéves képzésben vettek részt. Ezt alátámasztja, hogy az utóbbiakat az állami iskolák alig alkalmazták akkor, amikor lehetőségük volt a hároméves képzésből kikerülő tanárt választani. Bizonyosan így volt ez Szegeden, de nagyon valószínű, hogy mindenhol máshol is, ahol az ELTSUP működött az 1990-es években.

A MAGYAR TUDÓS SZNOBIZMUS

Amikor a hároméves, egyszakos képzés elindult 1990-ben, a budapesti bölcsészkar Kari Tanácsának néhány tagja *gyorstalpalónak* nevezte a programot (Medgyes 2011: 70).

Budai László nemrégien megjelent cikkében (2013) kifejti, hogy az oktatás és a tudomány közötti szakadék mennyire megnőtt az utóbbi évtizedekben. Egy 2005-ös dokumentumból idéz, melyben a szerző arról panaszkodik, hogy a Magyar Tudományos Akadémia szerint a pedagógia „nem eléggé tudományos diszciplína”. Azokat, akik pedagógiai témáról írták doktori disszertációjukat, sokszor megvádolják, hogy „az egyszerűbb utat választják”: módszertanról/oktatásról írnak inkább, mintsem nyelvtudományból. Budai a *Magyar Tudományos Művek Tárából* is idéz egy szabályt, mely világosan elkülöníti a tudományos publikációkat a pedagógiai publikációktól, például egy egyetemi biológia-tankönyv oktatási, tehát nem tudományos kiadványnak számít.²²

A Magyar Tudományos Akadémia nem az egyetlen intézmény Magyarországon, amely azt az értékítéletet hirdeti, hogy a pedagógiai kutatások és kiadványok alacsonyabb rendűek, mint a tudományos kutatások és kiadványok. A legtöbb, ha nem minden egyetemünk ugyanezt teszi.

²² „Az MTMT besorolásai között megjelent a 'Felsőoktatási tankönyv', a 'Tankönyv fejezet' és az 'Oktatási anyag' azonos megjegyzéssel: „Csak *Oktatási jelleg* kapcsolható mellé”, ami most már egyértelműen azt jelenti, hogy *ami oktatási, az nem tudományos*” (Budai 2013: 53).

Ezért van az, hogy az angol nyelv tanításával és tanulásával foglalkozó legjobb magyarországi doktori program az Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájához, és nem a Nyelvtudományi Doktori Iskola Angol nyelvészeti programjához tartozik. Ugyanez a sznobizmus érvényesül, amikor néhány kollégám a nyelvészeti tanszékekről arra ösztönzi az alkalmazott nyelvész vagy módszertanos hallgatókat, hogy ne nyújtsák be nyelvészeti programba doktori disszertációjukat. Ehelyett azt tanácsolják, válasszanak oktatással kapcsolatos programot. E kollégáim szemében világos rangsor alakult ki:

Nyelvészet > Alkalmazott Nyelvészet > Nyelvpedagógia

Itt jegyezném meg, hogy ez a rangsor főként magyar sajátosság, semmiképpen sem amerikai–angolszász. Budainak (2013: 51) igaza van, amikor azt állítja, hogy az Egyesült Királyság és Amerika évtizedek óta nagyon különbözik ettől a felfogástól. Híres amerikai nyelvészek, mint például Charles Ferguson, John Lotz és mások, igazgatói voltak az amerikai Alkalmazott Nyelvészeti Központnak (CAL). A kiváló amerikai dialektológus, Harold B. Allen szintén alapító elnöke volt a más nyelvet beszélőket tanító angoltanárok szervezetének (Teachers of English to Speakers of Other Languages, TESOL). William Labov és tanítványai, John Baugh és John Rickford szintén sok időt szenteltek nyelvpedagógiai problémák kutatásának, és korszakalkotó cikkeket és könyveket jelentettek meg (például Labov 1970; Baugh 1999; Rickford 1996). Csakúgy, mint az Amerikai Nyelvtudományi Társaság korábbi elnöke, Walt Wolfram (például Wolfram–Schilling-Estes 2006: 294–328), a szociolingvisztika kiváló képviselője, Dennis Preston (például 1989) és brit nyelvészek, mint Michael Halliday, Angus McIntosh és Peter Strevens (Halliday–McIntosh–Strevens 1964), vagy Richard Hudson (például Hudson–Wälmsley 2005), a kanadai Jim Cummins (2000), illetve a finn–svéd Skutnabb-Kangas (például 2000). Végül John Lyons önéletrajzi írásából (2002: 195) vett idézettel zárom a sort:

„A kezdettől fogva szoros kapcsolatban álltam az SLAAI-projekttel [felnőtt nyelvelsajátítással foglalkozó projekt, K. M.], illetve az Európai Tudományos Alapítvány képviselőjében az irányítási bizottság elnöke voltam 1981-től 1985-ig. Rajtam kívül az irányítóbizottság

minden egyes tagja az alkalmazott (vagy inkább alkalmazható) szociolingvisztika és pszicholingvisztika idevonatkozó területeinek szakértője volt. [...] Én, mint afféle szobatudós és nyelvész az elefántcsonttoronyban, sokat tanultam az igencsak összetett – módszer-tanilag nehéz és politikailag érzékeny – empirikus kutatásból, amelyet a SLAAI-projekt munkatársai végeztek.”

Az igazság kedvéért megemlítem, hogy a magyarok nézetükkel nincsenek egyedül: ugyanennek az ősrégi és káros ideológiának és attitűdnek a bírálatát olvashatjuk a Cseh Köztársaságban (Pišová 1996), Hollandiában (van Essen 1996), Finnországban (Kontra 1989) és Lengyelországban (Komorowska 1996). A következő idézet a holland helyzetet írja le (van Essen 1996: 21):

„A megfelelő tanárképzés felállítására tett korábbi kísérletek ellenére az 1970-es évekig nem beszélhetünk középiskolaitanár-képzésről Hollandiában. Az összes korábbi kísérlet megbukott, mert hosszú ideig élt az a felfogás, miszerint az egyetemeken és más középiskolaitanár-képző intézményekben folyó humanista oktatás magától értődően elegendő volt ahhoz, hogy más embereket oktassanak az onnan kikerülő diákok. Emellett úgy vélték, hogy tanárnak születni kell, nem azzá válni. Ezek a tanárképzésről alkotott nézetek lényegében a 19. század elejére nyúlnak vissza, amikor a kiváló humanista, Wilhelm von Humboldt kialakította Poroszország oktatási rendszerét, s ez a modell más európai nemzetek számára példaértékű volt. Emiatt *a szakszerű tanárképzés azóta is kemény harcot vív a hagyományokkal, anyagi érdekeltséggel és mentális tétlenséggel Hollandiában* [saját kiemelésem, K. M.]. A harcnak még messze nincs vége, azonban most a csatározás inkább a pénzért folyik és nem a humanista értékrendért.”

Amire ki akarok lyukadni, igen egyszerű: a magyar egyetemeken lenéznek a korábban felsorolt nyelvtudósokat (Ferguson, Lotz [a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja], Allen, Labov, Baugh, Rickford, Wolfram, Preston, Halliday, Hudson, Cummins, Skutnabb-Kangas, Lyons) és sok más nemzetközileg elismert nyelvészt, vagy legalábbis munkájuk egy részét. Sőt, a Magyar Tudományos Akadémia számos

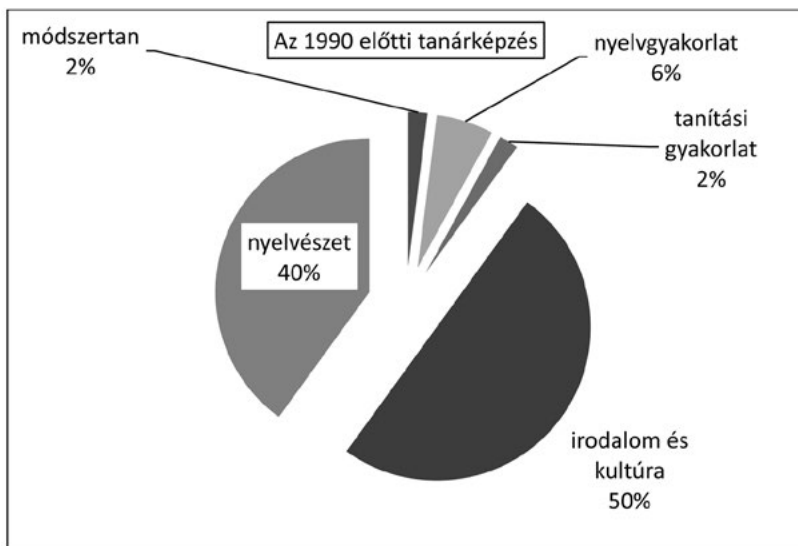
publikációjukat tudománytalannak minősítené. Ez már önmagában is elég rossz, azonban, mivel most a Magyar Anglisztikai Társaság tagjaihoz intézem szavaimat, azt is ki kell emelnem, hogy ez a magyar hagyomány és gyakorlat nemcsak sajnálatos, hanem teljes mértékben ellentétes is az angol/amerikai eszmékkel.

A MAGYARORSZÁGON VALAHA LÉTEZETT LEGJOBB ANGOLTANÁRKÉPZŐ PROGRAM KEZDETEI

1990-ben, amikor a vasfüggöny leomlott, a Világbank, a British Council, az amerikai USIS (United States Information Service) és az amerikai Békeszolgálat nagy összegű támogatásokat és munkaerőt biztosított az angoltanárképzés fejlesztésére és egy újszerű tanárképzési program bevezetésére Magyarországon. A British Council kiemelt kezdeményezése az angolnyelvtanár-képző program volt (ELTSUP, English Language Teacher Supply Programme). A magyar kormány anyagi támogatásával, a fő egyetemek és néhány tanárképző főiskola angoltanárképző központjaiban (Centres for English Teacher Training, CETT) a magyarországi angoltanárképzéstől radikálisan eltérő, új programot vezettek be. A CETT-programok szerkezetükben és filozófiájukban lényegesen eltértek a hagyományos ötéves, filológiaiaközpontú tanárképzéstől. A két tanterv közötti különbséget a 6. (Bárdos 2009: 37) és a 7. ábra mutatja be.

A budapesti CETT tanterve három modulra oszlott, amint azt a 7. ábra mutatja: szakmódszertanra, nyelvfejlesztésre és filológiai kurzusokra (Ryan 1996: 14–15). A Szegeden 1991-ben indított képzésünk tanterve körülbelül ugyanilyen felépítésű volt.

A legnagyobb különbséget a megnövelt óraszámú szakmódszertan és alkalmazott nyelvészeti kurzusok, a több nyelvi gyakorlati óra és az irányított tanítási gyakorlat jelentette. A tanítási gyakorlat általában négyszer olyan hosszú volt (60 óra), mint a hagyományos tanárképzésben (15 óra). A tantárgyak tartalma is különbözött a kétfajta képzésnél, még akkor is, ha ugyanazon a néven voltak meghirdetve. Például a fonológia kurzus az ötéves képzésben generatív fonológiát jelentett, míg mi, a képzésünk során Peter Roach akkori kiadású, angol fonológia és fonetika, *English Phonology and Phonetics* című könyvét használtuk, miután

6. ábra. Az 1990 előtti ötéves bölcsész- és tanárképzés kurzusainak arányai
(Bárdos 2009: 37)

egyértettünk Roach-csal (2009: 81) abban, hogy „[...] pusztán gyakorlati nézőpontból megközelítve, ha az angol szótagok hangsúlyozását a generatív fonológia szerint magyaráznánk az osztályban, az csak összezavarná a diákokat.” Míg a nyelvtan oktatása a régi, ötéves képzésben túl elméleti és felületes volt, s ezért a későbbi tanítás során nem lehetett használni (mint Hollandiában, van Essen 1996: 22), addig a mi nyelvtankurzusaink sokkal inkább gyakorlati megközelítésűek és pedagógiai szempontúak voltak. Ahogy White (1996: 53) helyesen megállapította, míg az ötéves képzés inkább nyelvészek képzésével foglalkozott, illetve az angol nyelvet és irodalmat mint tudományos ismeretet oktatta, addig a hároméves képzés „prioritása angolnyelv-tanárok képzése volt, akik képesek tanulói nyelvtudását fejleszteni olyan pedagógiai módszerek alkalmazásával, melyek a nyelv aktív használatát eredményezik, és nem az irodalom és nyelvtan tanulását.” Utalt arra is, hogy a két program céljai eltérőek, „egyik sem rosszabb a másikinál, hacsak nem a másik mércéje szerint bírálják”, bár ez az állítás süket fülekre talált a magyar egyetemeken.

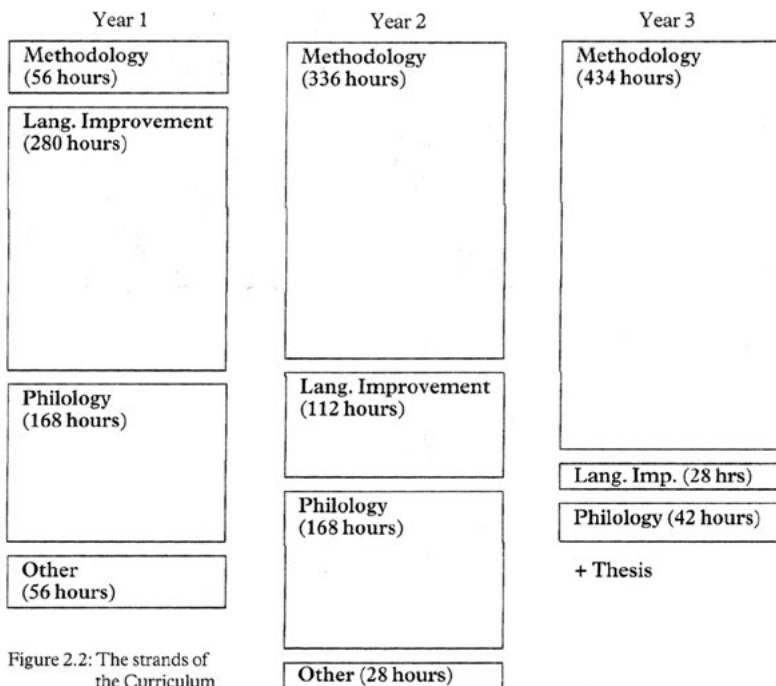

Figure 2.2: The strands of the Curriculum

7. ábra. A budapesti CETT-tanterv három modulja

A két program eléggé különböző volt, különböző mértékben is támogatják őket, amivel kapcsolatban Medgyes (1996: 62) finoman úgy fogalmazott, hogy az ELTE két tanszéke, az Angol Tanárképző Központ (CETT) és az Angol Tanszék, neheztelnek, haragszanak egymásra. Ezek a neheztelések tipikusak voltak ott, ahol a CETT-ek élvezték az ELT-SUP támogatását. Medgyes (1996: 62) emlékei szerint egyszer, létszámleépítések idején, felvetődött a kérdés, hogy egy-egy tanszéknek hány alkalmazottat kell elbocsátania. „Arányosan elosztva? »Ha egyetlen álláshelyet is elvesztünk, nekünk végünk« – siránkozott egy kolléga. »De te, Péter, te tudnál nélkülözni pár embert, nem igaz? Egyébként is, csak nyelvtanárok.«”. Magam is tudnék hasonló párbeszédet felidézni a szegedi egyetemről, és nem gondolnám, hogy Debrecenben vagy Pécsen más lett volna a helyzet.

Az ELTE Angol Tanárképző Központja több mint 1000 tanárt képzett ki (Medgyes 2011: 73). A mi CETT-központunk jóval kisebb volt, itt 140 angoltanár szerzett képesítést 1991 és 1999 között. Más magyarországi CETT-központról nincs adatom, de az bizonyos, hogy az ELTSUP segítségével körülbelül 2000 jó tanárt sikerült kiképezni egy évtized alatt.

Az ELTSUP eredményeképp a budapesti CETT nemzetközi tanárképzők szemében is példaértékűvé vált (lásd Medgyes–Malderez [szerk.] 1996).

Főképp az ELTSUP-nak köszönhetően néhány magyar tanárképző oktató, alkalmazott nyelvész és szakmódszertanos oktató „kilépett a nemzetközi porondra”, és igencsak keresett vendégprofesszor vagy konferenciákra sűrűn meghívott előadó lett, például Dörnyei Zoltán, Kormos Judit, Nikolov Marianne, Medgyes Péter és mások. (Dörnyei ma a pszicholingvisztika professzora a Nottinghami Egyetemen, Kormos pedig a Nyelvtudományi és Angol Nyelvi Tanszék professzora Lancasterben.)

Legalábbis részben az ELTSUP eredményeképp angol nyelvpedagógiai és/vagy alkalmazott nyelvészeti doktori programok szerveződtek. Sokan azok közül, akik ilyen képzést végeztek, könyveket publikáltak Nyugat-Európában,²³ például Szabó (2008) és Bukta (2014) a Pécsi Tudományegyetemről, illetve Kalocsai (2013) a Szegedi Tudományegyetemről.

Medgyes és Nikolov (2014: 504) közelmúltban írt összefoglaló közleményükben helyesen állapították meg, hogy „az alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai kutatások, melyek a tudományos ranglétra legalsó fokára voltak száműzve, mostanában egyre inkább a tudományos vizsgálatok elismert területévé válnak, s lehetőséget nyújtanak a fiatal kutatóknak arra, hogy tudományos pályára lépjenek. Ennek következtében magyar szerzők neves folyóiratoknak állandó közreműködőivé váltak, és magyarországi kutatók nemzetközi konferenciák szívesen látott előadói lettek.”

Mindent összevetve az angolnyelvtanár-képzés minden idők legmagasabb színvonalát az 1990-es években érte el Magyarországon. Ennek a különleges évtizednek néhány vívmánya máig tovább él, mások viszont kámforrá váltak.

²³ Természetesen a Nyugat-Európában megjelent könyvek nem feltétlenül jobbak, mint azok, amelyeket Közép-Európában adnak ki, de mindenképpen ismertebbekké válnak a világban.

AZ ELTSUP ÖSSZEOMLÁSA

Ma Magyarországon nem létezik nyelvpolitika, és a Grin (2003b: 30) által meghatározott értelemben már legalább hat évtizede nincs ilyen:

„A nyelvpolitika tervszerű, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű törekvés annak érdekében, hogy a nyelvi környezet befolyásolja a tömeges jólét növelése céljából. Általában hivatalos szervek vagy helyettesítői irányítják, és a népszerűség egy részére vagy egészére érvényes.”

Következésképpen nincs oktatási nyelvpolitikánk és nincs oktatási nyelvi tervezésünk sem. Nem meglepő tehát, hogy ebben a kaotikus helyzetben, mely az oktatáspolitikát általánosan jellemzi 1990 óta az óvodától a felsőoktatásig,²⁴ a hivatalos szervek meg sem próbálták az ELTSUP vívmányait fenntartani. A felsőoktatásban a Bologna-rendszer bevezetésekor az ELTSUP és az Angol Tanárképző Központok fölöslegessé váltak.²⁵ 1997-ben a szegedi CETT-et erőszakosan összevonták az Angol Tanszékkel, a tanárok pedig ezt követően az új Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékhez tartoztak, amely akkor egyike volt annak a három tanszéknek, melyek az Angol–Amerikai Intézetet alkották. A CETT-ekre Magyarország többi intézményében is hasonló összevonás várt, a hároméves egyszakos programokat megszüntették, s a tanárképzés tantervi reformjainak nagy része elveszett az újabb tanárképző programokban. Az Eötvös Egyetem hároméves képzése esett utolsóként áldozatul a változásoknak: a 2004-ben indított utolsó évfolyammal szűnt meg (Medgyes 2011: 72).

²⁴ Lásd például Medgyes (2011: 83): „Ahogy hatalomra került egy kormány, kő kövön nem maradt, egymást váltották a 180 fokos fordulatok. Ez lett a NAT sorsa is: nem folyamatos, kormányokon átívelő építkezésben vettünk részt, hanem vak egéreként futkároztunk összevissza.”

²⁵ Manherz Károly, aki az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja volt, amikor a CETT-et megszüntették, egy interjúban némi utólagos bölcsességgel azt mondta, hogy vétek volt megszüntetni a hároméves nyelvtanárképzést, részben azért, mert tökéletesen illeszkedett volna az új Bologna-rendszerű tanárképzési struktúrához (Medgyes 2011: 80).

Az Ország László tiszteletére tartott emlékszimpoziumon 1997-ben Debrecenben (lásd Virágos et al. 1998) a szegedi CETT beolvasztása miatti keserűségemben a debreceni angoltanárképző hagyományt a következő szavakkal dicsértem:

„Amikor [Ország] egyetemi diák volt, a legnevesebb egyetemi professzorok kísérték figyelemmel a tanárképzős hallgatók tanítási gyakorlatát. Ország László, már neves professzorként, jelentős mértékben folytatta ezt a hagyományt. A tanítványai, a Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének vezető tanárai középiskolákban is tanítottak, és tankönyveket is írtak. Én lelkesen megtapsolom ezt a debreceni hagyományt, mely Ország professzor örökségének szerves részét képezi, mivel egy másik egyetem tanárképzésében veszek részt, ahol néhány irodalomprofesszor formálja az angoltanárképzést, olyan kollégák, akik soha nem tanítottak középiskolában, és fogalmuk sincs, mi a különbség mondjuk egy szintfelmérő teszt és egy diagnosztikus teszt között.” (Virágos et al. 1998: 394).

Ne értsenek félre! Nem szeretném visszafordítani az idő kerekét. Csak emlékeztetni szeretnék mindenkit arra, hogy még hazánkban is, ahol a tanárképzés mindig is alacsony presztízsű volt, 60 évvel ezelőtt híres professzorok jártak a gyakorlóiskolákba, hogy megfigyeljék a hallgatók tanítási gyakorlatát. Debrecenben, az 1947–1948-as tanévben a következő professzorok látogatták rendszeresen a tanárképzős hallgatók bemutató óráit: Hankiss János, Karácsony Sándor, Kádár László, Kondor Imre, Márton Béla, Mészáros Ede, Ország László, Pukánszky Béla és Varga Ottó (Breznyánszky 2014: 31–32). Húsz évvel ezelőtt, amikor a CETT virágkorát élte Szegeden, minden tanárunk annyi bemutató órát nézett meg, amennyit csak bírt. Ugyanebben az időben, a több mint ötven hallgatónak, akik az ötéves képzésben vettek részt, csak egyetlen szakmódszertanos oktatója volt, aki látogatta az óráikat. A CETT-ek megszűnésének egyik sajnálatos következménye, hogy már nem ül be az összes tanárképző oktató a hallgatók bemutató óráira, hanem jó, ha akad egy is, aki ezt megteszi.

HOVA JUTOTTUNK

A CETT összevonása a hagyományos, bölcsészettudomány uralta tanzékekkel elkerülhetetlenül szakmai és etikai összeütközésekhez vezetett. A vélemények élesen eltértek abban, hogy vajon a leadott tananyagot kérjük-e számon, vagy a vizsgán többet várjunk el az oktatott tananyagánál. Egyesek szorgalmazták a tesztértékelő gyakorlatokat, hogy növeljük a vizsgáztatók egymáshoz viszonyított megbízhatóságát, mások ezt nem tartották szükségesnek. És így tovább. Vitathatatlan, hogy az értékelés a jó angoltanárképző program egyik fő eleme, jelentőségét azonban nem ismerik el azok az anglistika–amerikanisztika szakon oktató kollégák, akik közvetlenül nem érintettek a tanárképzésben.

2000-ben nagy botrányt váltott ki a szegedi egyetem Angol–Amerikai Intézetének tagjai között, amikor az egyik kollégánk elolvasta Jeremy Parrott cikkét (Parrott 2000).²⁶ A cikk első két és fél oldalán Parrott az Angol Irodalmi Tanszék által 1999-ben bevezetett angol nyelv és kultúra szigorlatot (Literature and Culture Comprehensive Test, LCCT, 1998) bírálta. A hallgatóknak 100 feleletválasztós kérdést kellett megválaszolniuk 100 perc alatt. A vizsgateljesítmény 70% vagy a fölött volt sikeres. Sok kérdésre azonban több helyes választ is lehetett adni, ami ellentétes a tesztkészítés alapvető szabályaival, egyben pedagógiai hiba is. Az első vizsgán a 107-ből csak hat hallgató ért el 70%-os vagy a fölötti eredményt, „de példátlan nagylelkűséggel a minimálisan szükséges pontszámot hirtelen levítették 50%-ra azért, hogy megőrizték a mundér becsületét, és így a hallgatók mintegy fele átment a vizsgán” (Parrott 2000: 36). Az irodalom tanszékeken oktató kollégák hangot adtak azon véleményüknek, hogy Parrott elárulta őket, valótlanul állította róluk, hogy szakszerűtlenül és etikátlanul jártak el stb. Értekezleteket hívtak össze, hogy megvitassák a méréssel kapcsolatos problémákat, a feleletválasztós tesztek disztraktorainak kérdéseit, a nyelvvel és az információs társadalommal kapcsolatos dolgokat, az angolszakos diploma célját stb.

²⁶ Abban az időben Parrott már 20 éve tanított angolt a felsőoktatásban, ebből az utolsó 15 évben tanárképző oktató is volt. 1991-ben jött Szegedre a British Council alkalmazásában, a CETT működése során végig ő látta el az igazgatóhelyettesi feladatot. Kiváló tanárképző, angol irodalomból doktorált, a névkutatás elismert szakembere.

Az Angoltanár-képző és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék vezetőjeként én is megpróbáltam feltárni a problémákat és megnyugtani a kedélyeket. Igyekeztem kudarcba fulladni: Jeremy lett a bűnbak, ők pedig a vétkes áldozatok; s a szakmai és etikai szempontok végül már nem is voltak olyan fontosak. Sok szempontból volt tanulságos ez a történet. Mindenesetre az eset után szokásommá vált, hogy az alkalmazott nyelvészeti vizsgámba beletegyem a következő feleletválasztós kérdést:

- Ha megkérdezi az egyetemi oktatóját, hogy norma- vagy kritérium-orientált teszttel fogja-e vizsgáztatni, és nem tudja rá a választ, akkor*
- (a) valószínűleg igazságos lesz az értékelés*
 - (b) jó eséllyel igazságtalanul fogják értékelni*
 - (c) a válasz hiánya és az igazságosság között nincs összefüggés.*

Hasonló problémák és feszültségek még ma is jelen vannak, és valószínűleg nemcsak Szegeden. Magyarországon, ahol az egyetemeket a hallgatók száma alapján finanszírozzák, a vizsgán megbukó diákok száma komoly konfliktusok forrása lehet a tanárok és az egyetemi vezetők között, sőt akár a tanárok között is. Pár évvel ezelőtt néhány szegedi kollégám azt mondta, hogy egy nyelvvizsgát meg kell ismételni, mert túl sok diák bukott meg rajta. Amikor megkérdeztem őket, hol van a határ a „túl sok” és a „sok” között, nem kaptam választ. Ha kaptam volna, a következő kérdésem a „Miért?” lett volna. Ez a szakmai és etikai konfliktus példátlan osztályozási gyakorlatot eredményezett: ugyanazon tanszék tagjai állítják össze, íratják meg és pontozzák a tesztek, de a pontokat olyan bizottság alakítja osztályzattá, amelynek tagjai nagyrészt más szervezeti egységhez (az irodalom tanszékekhez) tartoznak, és magukat a dolgozatokat nem is látják. Mi, tanárképző tanárok és azok a tanárok, akiknek szintén része van a tanárképzésben, hatalmas kalamajkába kevertük magunkat!

Ma úgy is lehet angoltanári végzettséget szerezni, hogy a jelölt a szakdolgozatát és a portfólióját nem angolul, hanem magyarul írja. A tanárjelöltek tanítási gyakorlatát felügyelő mentortanárok közül nem egy képesítése kétes eredetű. Emellett a legutóbb bevezetett ötéves képzési formában, az úgynevezett *osztatlan tanárképzésben*, mely felváltotta a hároméves BA + kétéves MA-rendszert, néhány kolléga kampányt folytat annak érdekében, hogy a tanárjelöltek ne csak szak módszertani vagy

alkalmazott nyelvészeti témából, hanem az irodalom/kultúra témaköréből vagy elméleti nyelvészetből is írassák a szakdolgozatukat. „Nem gondoltam volna, hogy 2014-re visszajutunk oda, ahonnan elindultunk” – mondta Jeremy kollégám és barátom néhány hónappal ezelőtt.

MIT LEHET TENNI?

Mit tehetünk tehát mi, akik szívükön viseljük a magyarországi angol-tanárképzés sorsát? Arra csekély esélyt látok, hogy kevésbé káros oktatáspolitikai döntések szülessenek, mint amilyenekkel 1990 óta szembesülnünk kellett. A döntéseket továbbra is politikusok hozzák, és nem a tanárképzéssel foglalkozó egyetemi oktatók, tanárok. Pontosabban: rossz politikusok hoznak rossz döntéseket.

Mit tehetünk, amikor a nyelvpedagógia továbbra is két szék között a pad alá esik: sem a pedagógia, sem a nyelvészet nem ismeri el teljes jogú tudományágnak. Ez a szomorú diagnózis kiváló kolléganőmtől, Petneki Katalintól származik, aki a német tanárképzés elismert szakembere Szegeden, s a közelmúltban vonult nyugdíjba. „Reméljük, eljön az a nap – mondta –, amikor valaki újból felveszi a harcot” (Petneki ms [2012]).

Úgy tűnik, Medgyes Péter sem kevésbé pesszimista. Az *Aranykor: Nyelvoktatásunk két évtizede* című áttekintő művében azt írja (2011: 145), olyanok vagyunk, mint Déva várának építői:

„Amit reggel raktak, estére leomlott. Amit este raktak, reggelre leomlott”.

Azok számára, akiket érdekel az angolnyelvtanár-képzés jövője, azt javaslom, küzdjünk a képzés minőségének emeléséért. Ennek egyetlen fontos előfeltétele van, mégpedig az, hogy ténylegesen el kell búcsúznunk a humboldti hagyományoktól. Először is azért, mert ezek elavult és kártékony nézetek. Másodszor azért, mert lehetetlen visszafordítani az idő kerekét. Harmadszor pedig azért, mert ezek a nézetek szöges ellentétben állnak az angol–amerikai hagyományokkal, és ebben az esetben az angolszász pragmatikai hagyományok sokkal értékesebbek. Ismét van Essent (1996) idézem: „kemény harcot kell vívnunk a hagyományok, az anyagi érdekeltség és a mentális tétlenség ellen”. Ha valaki nem kimon-

dottan tanárképzéssel foglalkozó egyetemi oktató, hanem irodalom- és kultúratanárként vagy elméleti nyelvészként tart tanárképzős diákoknak egyetemi kurzust, kérdezze meg saját magától: „Mennyiben hasznos ez a tananyagrészt, vagy akár az egész kurzusom a leendő angoltanároknak?” Néhány elméleti nyelvész kollégám valószínűleg nem ért egyet Gray és Block gondolatával (2012: 141), miszerint „a nyelvleírás nem feltétlenül fordítható le arra, hogyan kell tanítani”. Ha ezzel tényleg nem értenek egyet, vagyis ha úgy vélik, hogy a leíró nyelvészet azt is megmutatja, hogyan kell tanítani, akkor ennek bizonyítása az ő kötelességük, nem a valódi tanárképző oktatóké.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Négy év múltán újraolvastam ezt a cikket, s nem találtam benne semmi lényegeset, ami elavult volna. Öveges és Csizér (2018: 233) egy, az Oktatási Hivatal által kialakított tanári reprezentatív mintán (N= 1118) végzett vizsgálat egyik konklúziójaként megállapítják, hogy „a nyelvi szaktanácsadók véleménye szerint a tanárképzés során jóval inkább kellene törekedni az IKT eszközök integrálására, valamint a következő tartalmak sokkal szélesebb körű oktatására: differenciált oktatás, intenzív beszédfejlesztés és a mindennapi kommunikáció gyakorlása, tanulóköz-pontúság, korszerű módszertan és szaknyelvi képzés.”

Műszaki és bölcsész*

Köllő János és négy szerzőtársa az MTA honlapján 2019. február 1-jén közzétett írásukban a humán tudományok hasznáról ír, meggyőző, konkrét példákkal illusztrálva az akadémiai kutatóintézetek tervezett átalakításával járó „járulékos károkat”. Erről eszembe jut 2013 nyara, amikor egy államtitkári nyilatkozatból azt tudtuk meg, hogy a műszaki felsőfokú képzés Magyarországon értékteremtő foglalatosság, de a bölcsészeké nem az. A nyilatkozatra sok olvasói levél érkezett a *Népszabadság*ba, én is küldtem egyet, de az nem fért be a lapba. Most viszont Köllőék írása „leporolta” egykori reakciómat, ami így szólt:

Annak idején, tán 2005-ben, kihozott a sodromból egy Kóka nevű miniszter, mikor azt találta mondani, hogy a direkt gazdasági hasznot nem hajtó akadémiai kutatóintézeteket a földdel kell egyenlővé tenni. Akkor már 20 éve dolgoztam egy akadémiai kutatóintézetben, s e miniszteri kinyilatkoztatás azt váltotta ki belőlem, hogy „én, belülről, nagyon meg tudnám kritizálni az Akadémiát, de ha Kóka támadja, kénytelen vagyok megvédeni.”

Most meg, 2013 nyarán, azt olvasom a *Népszabadság* június 10-i számában, hogy „azokat a szakokat [értsd: egyetemi szakokat], támogatni és preferálni kell, amelyek valamilyen módon értéktermelők. A humán tudományok, a kultúra nagyon fontos, de nem értéket teremtenek, hanem az embereket gyönyörködtetik, boldogságot adnak.” Nyilatkozta ezt Klinghammer István, ez idei államtitkár, egyébként [akkor] 72 éves emeritus professor, az ELTE korábbi rektora és az MTA rendes tagja. Föltételezem, hogy Klinghammer államtitkár és emeritus professor komolyan gondolta, amit nyilatkozott. De láthatóan nem ismeri Malcolm Gladwell

* Eredetileg megjelent: *Élet és Irodalom* 2019. február 8., 2. oldal.

Kivételesek: a siker másik oldala című, magyarul 2009-ben megjelent könyvét, amiből megtudhatja a jámbor olvasó is azt, amit a szegedi bölcsészkaron tanuló egyetemi tanítványaim sok éve tudnak, vagyis hogy a Korean Air 1999-ben a világ egyik legrosszabb légitársasága volt (mivel 17-szer annyi gépe zuhant le, mint egy átlagos amerikai társaságnak), de néhány évvel később már ugyanolyan biztonságos társasággá változott, mint a világon bármely más légitársaság. Ugyanis 2000-ben szerződtettek egy amerikai specialistát, aki, miután minden szempontból fölmérte a Korean Air működését, egyrészt megváltoztatta a a társaságon belüli kommunikáció nyelvét koreairól angolra, másrészt, ennek következtében is, átalakította a személyzet koreai (= magyarok számára is elképzelhetetlenül hierarchiatisztelő) viselkedéskultúráját eur-amerikaira (= nem ész nélkül rangot tisztelő, hanem racionálisra), s ennek hatására a gépek fönn maradtak a levegőben, és a társaság 2006-ban besöpörte az Air Transport Worldtől a Phoenix-díjat a nagy változásra tekintettel, amelyet a légitársaság elért. Professzor Úr, megmondaná nekünk, bölcsészeknek, hogy hány természettudományi és műszaki egyetemi diplomás kellett ehhez az értéknövelő cselekedethez?

(A szerző [akkor] 62 éves egyetemi tanár)

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A bölcsészeti kutatások mai magyarországi nyomorúságát az is jól mutatja, amit Rádai Eszter (2016) Marosi Ernővel készített interjújában olvashatunk:

„Marosi: De naponta oktatnak ki arról is, hogy online használjuk a folyóiratokat. Csakhogy a mi szakmánkban az igazán jó folyóiratok online nem érhetők el, viszont, mivel nincsen rájuk pénz, meg sem rendelik őket. Volt olyan akadémiai elnök, aki szerint egy kutató, ha ad magára, négy évnél régebbi folyóiratot nem gyűjt és nem olvas.

Rádai: Kutatok az emlékezetemben, ki lehetett ez az akadémiai elnök. Kosáry Domokos nyilván nem, Glatz Ferenc sem, talán Vizi E. Szilveszter sem... Pálinkás József?

Marosi: Nem én mondtam. Ezt a mondását egyébként azóta is emlegetik, afféle szállóigévé vált.”

Klinghammert a *Népszabadságban* bíráló szerzők közül kiemelkedik Fábri Péter (2013), aki „Shakespeare és a GDP” című cikkében azt mutatja be, hogy a bölcsészek pénzben mérhető értékeket állítanak elő.

Egy másik példa (ezt Köllő Jánosnak köszönöm): egy izraeli pszichológusnak a remény adagolása volt a kutatási témája, nyilvánvalóan köldöknéző tevékenység. De a légitársaságok fölfedezték, hogy ha megfelelő időben szolgálják fel az ételt, s ha megfelelő időközönként mutatják (vagy nem mutatják), hogy épp hol tart a gép, az nagyban javítja az utasok közérzetét – és attól kezdve dőltek a megrendelések.

S végül idézem Szilágyi N. Sándort (2000/2003: 813–814): „Szerbia fölött lelőttek egy NATO-repülőgépet, ami 40 millió dollárba került. Annak az árából a világ legjobb konfliktusanropológiai intézetét lehetett volna létrehozni, annak a szakemberei előre megmondhatták volna, hogy Koszovóban, illetve Szerbiában és általában egy tág kontextusú kultúrában²⁷ hogy fognak viselkedni az emberek, hogy fognak arra reagálni, ha ilyen módszerrel akarják őket rákényszeríteni valamire. Megmondhatták volna, hogy ebben a kultúrában senki sem fogja azt a szégyent elviselni, hogy engedjen egy ilyenfajta nyomásnak. A büszkeségük ezt el fogja utasítani, és nemhogy engednének, hanem még jobban be fognak keményíteni, annyira, hogy aztán már tárgyalni se igen lehet velük. Ezt egy jól felkészült antropológus előre meg tudta volna mondani. Csakhogy ehhez valakinek a vezérkARBól eszébe kellene jusson, hogy kérdezzen meg egy antropológust. Viszont éppen ez az, ami nagyon nehezen tud eszébe jutni valakinek, aki azt hiszi, hogy ami náluk érvényes, az univerzálisan érvényes.”

²⁷ Szilágyi több helyen jellemzi a tág és a szűk kontextusú kultúrákat. Például így: tág kontextusú kultúrában „az emberek a konfliktushelyzetben nem problémaorientáltak, hanem relációorientáltak: sokkal fontosabb számukra az, hogy rendezzük az egymással való jó viszonyunkat, mint az, hogy a probléma rögtön és véglegesen megoldódjon.” Továbbá: „Az ilyen kultúrákban az idő nem kimért idő és nem is kiszámítható, hanem határtalan idő. Ezekre a kultúrákra nem jellemző az, ami az amerikaiakra, hogy az idő pénz, vagy pénzre lehet átfordítani. Vannak persze itt is szabályok, de ezek rugalmasak, a »szükség törvényt bont« elve lépten-nyomon érvényesül.”

NYELVI DISZKRIMINÁCIÓ

Hogyan lehet, hogy az Akadémiától a kocsmárosokig mindenki támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját?*

Nem lennék meglepve, ha aki ezt a címet olvassa, kapásból elutasítaná a címbe foglalt állítást, nevezetesen, hogy a Magyar Tudományos Akadémia és szinte minden magyar ember támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját. Az se lepne meg, ha az elutasítók felháborodottan, indulatosan hangoztatnák ellenvéleményüket. Hiszen nem kevesebbet állítok, mint hogy a Magyar Tudományos Akadémia, amit „a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hoz[ott] létre”², támogatja a magyarok nyelvi diszkriminációját, és ezt a tevékenységét (szinte) állami helyeslés övezi.

1. TÉNYLEG TÁMOGATJÁK?

A magyar jogszabályok között nem az Akadémiáról szóló törvény az egyetlen, ami nyelvünk ápolásáról rendelkezik. Itt van például Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) ennek elején ez áll: „Vállaljuk,

* Ez a szöveg két korábban kinyomtatott cikk (Kontra 2015a és 2015b) felhasználásával készült. E cikkekkel jelentős mértékben egyező angol nyelvű tanulmányom is megjelent 2018-ban (Kontra 2018b)

¹ Köszönöm Bodor Péternek, Cseresnyési Lászlónak, Imre Lászlónak, Kovács Andrásnak, Margócsy Istvánnak és Tolcsvai Nagy Gábornak, hogy e szöveg egy korábbi változatát elolvasták s megkritizálták. Természetes, hogy nem mindenben értenek velem egyet. Köszönöm az angol változatot elolvasó irodalmár, történész és pszichológus (tehát nem-nyelvész) barátaimnak, hogy rámutattak számos továbbkutatandó kérdésre.

² Lásd A Magyar Tudományos Akadémiáról szóló 1994. évi XL. törvény módosításáról szóló 2009. évi XX. törvényt.

hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.” A magyarországi Nemzeti alaptanterv (lásd a 110/2012 [VI. 4.] kormányrendeletet) egyebek mellett megköveteli az „alapvető nyelvhelyességi, helyesírási ismeretek tudatos alkalmazását” és a „nyelvhelyességi problémák önálló megoldását (szóban és írásban egyaránt)”. S ne feledjük, hogy a magyar országgyűlés egy 2011. szeptemberi határozatával fölkerlte a kormányt, hogy „a szakmai és társadalmi nyilvánosság bevonásával vizsgálja meg nemzeti nyelvünk használatának helyzetét, s ennek alapján készítsen elő intézkedési tervet a magyar nyelv értékeinek védelme, korszerű továbbfejlesztése és népszerűsítése céljából.”³

A politikusok megszólalásaiból legyen elég csupán két idézet, mindkettőt a magyarországi köznevelésért felelős államtitkár azon beszédéből választottam (Hoffmann 2013), amelyet az MTA Nyelvtudományi Intézetének helyesírási tanácsadó portálja bemutatóján mondott 2013 áprilisában:

- (1) „Magyar nyelvünk, a helyesírásunk a mi saját kincsünk. Az az ember, aki saját kincsét, a rábízott értéket nem ápolja, nem gyarapítja, az vétkes.”
- (2) „Manapság tanúi vagyunk annak, és ez néha fájdalmas élményt is jelent nekünk, hogy kopik, romlik a nyelvünk, így van ez egyébként világszerte.”

³ Más kérdés, hogy a Nemzetpolitikai Államtitkárság által készített „Magyar nemzetpolitika: A nemzetpolitikai stratégia keretei” című iratban „A külhoni magyarok vonatkozásában” szereplő 15 cselekvési terület között szerepel számos terület a demográfától a mezőgazdaságon át a sportig, de a magyar nyelv nem. Megemlítem még, hogy a kisebbségi magyarok szempontjából legfontosabb nyelvészeti kutatásokat végző Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat (lásd pl. Benő és Péntek, szerk., 2011) a mai napig nem került be a magyar kormányok által támogatott „nemzeti jelentőségű intézmények” közé – aminek számtalan oka lehet, de egy biztos nem: szakmai-tudományos. (2012-ben 56 ilyen intézmény kapott normatív támogatást, a Termini viszont kis összegű MTA pályázatokból tengődik.)

Az (1) idézet kapcsán föltehetjük azt a kérdést, hogy vajon hányan vannak a magyarok közt a vétkesek? A (2) kapcsán pedig jó, ha tudjuk, hogy a köznevelésért felelős államtitkár s a magyarok túlnyomó többsége által használt „nyelvromlás” tudományos szempontból értelmezhetetlen (É. Kiss 2008, lásd még Kiss 2011).

A magyar nyelvművelés, amiben az Akadémiának jelentős szerepe volt és van ma is, az utóbbi negyed században viták keresztüzébe került, tudományos szempontból és társadalmi következményei miatt többen megkérdőjelezték működését (lásd pl. Cseresnyési 2011, Kontra és Saly, szerk., 1998, Lanstyák 2003–2004, Sándor 2001a, 2012, Szilágyi 2013, Tolcsvai Nagy 1994). A nyelvészek többé-kevésbé két csoportra oszlanak: egy olyan skálán helyezkednek el, amelynek egyik végpontján az *előíró* szemlélet hívei vannak (ők megmondják, mi a helyes s mi a helytelen, s tanácsaik, előírásaik maradéktalan betartását várják el mindenkitől), a másik végponton levők a *leíró* szemléletet preferálják (ők a *helyes – helytelen* fogalompár helyett legfeljebb *helyénvaló*, illetve *nem helyénvaló* nyelvhasználatról beszélnek). E két szemlélet békétlen egymás mellett élése néha akadémiai skizofréniát is szül. Például a 2001. évi úgynevezett „reklámyelv törvény” parlamenti szavazása előtt az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója és több kutatója (lásd Kiefer 2001 és Daniss 2001) nyilvánosan kijelentette, hogy nem kívánnak részt venni tudományosan eldönthetetlen kérdések eldöntésében (vagyis abban, hogy megállapítsák, mi számít a magyar nyelvben meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek s mi nem), de miután az országgyűlés megszavazta a törvényt, az Intézet a ráosztott feladatnak engedelmesen megfelelt s megfelel mindmáig (vagyis eldöntötte s eldönti ma is a tudományosan eldönthetetlen kérdéseket is). Amint honlapjukon írták: „tudományosan megalapozott nyelvi tanácsadással” szolgáltak például az idegen nyelvű kifejezések meghonosodottsága tekintetében, 30 000 Ft + áfa díjazásért (<http://www.nytud.hu/ril/nyelvitan.htm>, 2004. július 14.). Ugyanezt a szolgáltatást 2013. november 8-án 50 000 Ft + áfáért nyújtották.

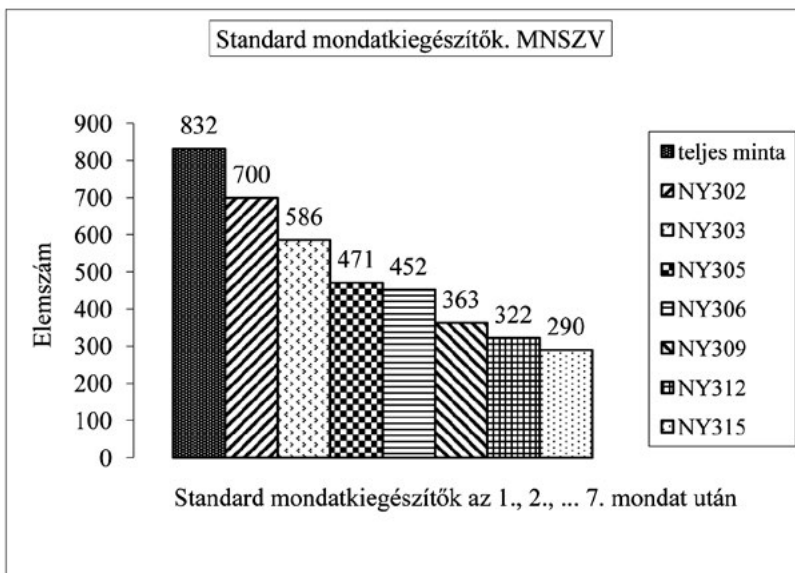
A magyarok nagyrészt a standard nyelv kultúrájában élnek (Milroy 1999), vagyis a magyar társadalmakban a standard nyelvváltozat (a kodifikált standard) felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, átörökítik.

Ami a kodifikált standard magyar nyelvváltozatot illeti, arról tudjuk, hogy a magyarországi lakosság nagy része (kétharmada, de esetenként 90%-a) se a nyelvi helyesség megítélésében, se saját beszédében nem képes megfelelni a tanítók, tanárok és nyelvművelők elvárásainak (lásd Kontra, szerk., 2003). Kirívó eset az akadémiai helyesírási⁴ szabályzat 11. kiadásának az a szabálya, mely szerint az *útítárs* szót hosszú *ú*-val kell írni, ugyanis a 767 fős országos reprezentatív mintánknak csupán 2,4%-a javította írásbeli hibajavító feladatban az *utitárs*-at a szabályzat megkövetelte *útítárs*-ra⁵. Ez tehát egy olyan szabály, amit a magyarországi felnőtt írástudó magyarok 97%-a nem tud alkalmazni. Képzeljük el, milyen legitim diszkriminációs eszközt alkalmaznánk, ha álláshirdetésre jelentkezőktől olyan kézzel írt motivációs levelet kérnénk, amiben használniuk kéne egy olyan szót, amire vonatkozik *A magyar helyesírás szabályai* tizenegyedik kiadásának 27. b) pontja!

Egy negyed századdal ezelőtti magyarországi reprezentatív vizsgálatból tudjuk, hogy az akkori felnőtt írástudó lakosságnak kétharmada nem felelt meg a tanítók, tanárok és nyelvművelők által elvárt, megkövetelt „helyes” beszéd kívánalmainak. A 8. ábra azt mutatja meg, hogy szóbeli mondatkiegészítő feladatok végzésekor a teljes mintából (N=832) hányan maradtak, miután hét feladatot is a kodifikált standardnak megfelelő módon oldottak meg. Láthatjuk, hogy 832-ből 700-an maradtak, miután az NY302-es mondatot (*Azt akarom, hogy ő ... ki az ajtót.*) a standard *nyissa* szóalakkal egészítették ki (vagyis nem a túlhelyesbített, hiperkorrekt *nyitja*-val). A hetedik feladat után a teljes mintából már csupán 290-en maradtak, vagyis a minta 34,8%-a tudott csak megfelelni „a helyes beszéd” kívánalmainak. Másképp mondva ez azt jelenti, hogy az iskolai tanítók, tanárok és a nyelvművelők az 1988. évi magyarországi felnőtt lakosság kétharmadát „vették célba”. Pontosabban fogalmazva: azok a tanítók és tanárok, akik betartották azt az előírást/elvárást, hogy a 8. ábra feladatait „helyesen” oldják meg a diákok, a tanulók kétharmadát

⁴ „A helyesírás nemzeti önazonosságunk része, látható, őrizhető jele, a nemzet összetartó kapcsa, olyan, mint a magyar zászló vagy a himnusz” – írta Minya (1999: 496). Köszönöm Cseresyéni Lászlónak, hogy fölhívta figyelmemet erre az általam korábban nem ismert kinyilatkoztatásra.

⁵ A szabályzat új, 12. kiadásában ugyanezt írja elő: lásd a szótári részben az 550. oldalt, továbbá a szabályzat 135. pontját az 59. oldalon.

- NY302 *Azt akarom, hogy ő [nyissa] ki az ajtót.*
 NY303 *Ha jobb lenne a fizetésem, többet is [tudnék] dolgozni.*
 NY305 *Az asztalos éppen most [ragasztja] a szék lábát.*
 NY306 *Ebben a zajban nem hallom, ha Éva [kinyitja] az ajtót.*
 NY309 *[Természetes] hogy igazad van mindenben.*
 NY312 *Nem akarom, hogy Tamás a rossz utat [válassza].*
 NY315 *[Természetesen] igazad van, mint legtöbbször.*

8. ábra: Standard szóbeli mondatkiegészítők, Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat (MNSZV), 1988, N = 832
 (Kontra szerk., 2003: 217, 5.40. ábra)

„vették célba” (föltéve, hogy a gyermekek a szüleiktől otthon tanult magyart beszélve érkeztek az iskolába).

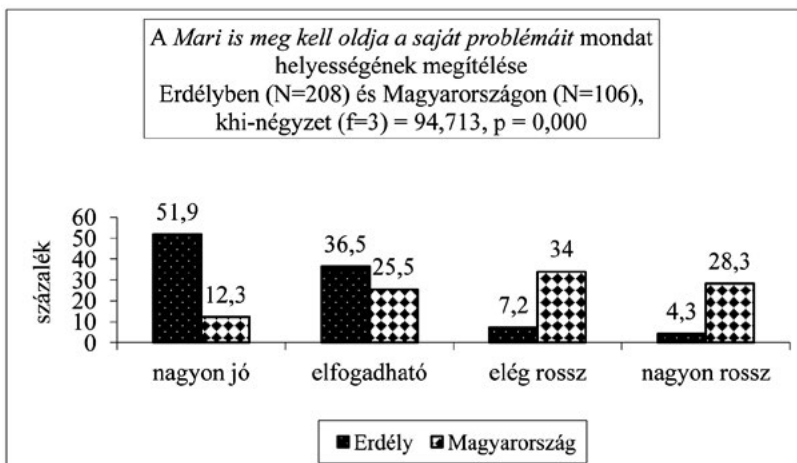
Mindannyian tudjuk, hogy ha valaki azt mondja, hogy *Nem hallom, ha Éva kinyissa az ajtót*, akkor suksüköl, amiért sokan megszegyenítik, s van, aki az így beszélő embert szellemileg visszamaradottnak tartja. Ha meg azt mondja valaki, hogy *én többet is tudnék dolgozni*, akkor „a magyar nyelvtan elleni vétséget követ el”. Röviden mondva: a kodifikált

standardtól eltérő nyelvi szerkezeteket, szavakat és kiejtést a magyarok szívesen stigmatizálják, s az ilyen megbélyegző kijelentéseik gyakran nem is a nyelvi szerkezetekre, hanem azok használóira vonatkoznak („aki így beszél, nem is lehet igazi, rendes magyar ember”). Az ilyen kijelentéseket a standard nyelvi kultúrában élő magyarok zöme nem hogy nem helyteleníti, sokkal inkább helyesli: úgy vélik, aki nyelvünk tisztaságát, helyes használatát védi, az nemzetünket gyámolítja.

A kodifikált standard magyar változat még ma is túlzottan Magyarország-központú, ezért esetenként stigmatizálják a határon túli magyarok nyelvhasználatát. Például az *el kell menjek* szerkezetet a Nyelvművelő kézikönyvtár (Grétsy és Kemény szerk., 2005: 288) „eredetileg tájnyelvi, a köznyelvben bizalmas-népies v. bizalmas-pongyola hatású”-nak nevezi. Nem véletlen, hogy Péntek (1999/2012) ezt a szerkezetet „megbélyegzett transzszilvanizmusnak” hívta. Magam Budán nőttem föl, erdélyi származású magyartanár édesanyámtól tanultam ezt a szerkezetet, s öntudatlanul használtam mindaddig, amíg az 1990-es évek (tehát 40-es éveim) közepén egy kéziratomat megkérdezésem nélkül úgy össze nem karistolta az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében egy osztályvezető kollégám, hogy nem ismertem rá. Minden egyes *kell legyen*-emet átjavította *kell lennie*-re, minek következtében a korrekció olvasásakor az volt a határozott érzésem, hogy bizonyos mondatokat nem én írtam.

Kárpát-medencei magyar vizsgálatainkból tudjuk, hogy például a *Mari is meg kell oldja a saját problémáit* mondat helyességének megítélésében a magyarországiak statisztikailag jelentősen eltérnek az erdélyiektől, amint azt a 9. ábra mutatja.

Tegyük ehhez hozzá, hogy erdélyi adatközlőink helyességi ítéleteire se életkoruknak, se nemüknek, se iskolázottságuknak nem volt statisztikailag jelentős hatása, vagyis a *kell legyen* szerkezet helyesnek ítéltése minden társadalmi csoportban jelentősen eltér a magyarországi ítéletektől.

9. ábra: A *Mari is meg kell oldja a saját problémáit* mondat helyességének megítélése Romániában és Magyarországon (Kontra-Péntek-Szilágyi 2011: 73 alapján)

2. NYELVI HEGEMÓNIA

A standard nyelvi ideológia a magyar közösségekben hegemon ideológia, a szónak Wiley (1996, 113) által definiált értelmében:

„Nyelvi hegemoniával akkor van dolgunk, amikor a domináns csoportok konszenzust hoznak létre azért, hogy meggyőzzék a többi embert, hogy fogadják el az ő nyelvi normáikat és nyelvhasználatukat standardnak, mintaszerűnek. A hegemonia akkor jön létre, amikor a domináns csoport meg tudja győzni azokat, akik képtelenek a standardot használni, hogy nyelvhasználati kudarcuk saját nyelvük elégtelenségének a következménye (lásd J. Collins 1991). Az iskolák a fő eszközei azon konszenzus kialakításának, mely szerint a standardizált nyelvek állítólag felsőbbrendűek.” (saját fordításom, K. M.)

A standard nyelvi ideológia erejét, vagyis a „helyes” magyar nyelvhasználatához fűződő vakhitet és annak terjesztését sok példával lehet illusztrálni. Találomra néhány:

(1) Ady ő-zése című cikkében Péter László (2009) arról tudósít, hogy lapszerkesztők és folyóirat-szerkesztők önkényesen megváltoztatták Ady kézírataiban az ő-ző változatokat, vagyis ha a költő kéziratában *fölkutat* volt, az *felkutat*-ra javítva jelent meg nyomtatásban. Péter szerint az Ady életében történt javítgatások mögött az a téves hiedelem munkált, „hogy az ő-ző alak valami parasztos, tájnyelvi, nem illik az irodalmi nyelvbe, a színvonalas folyóiratok, szépirodalmi művek stílusába.”

(2) A Bartók és Kodály szerkesztette *A magyar népzene tárában* előfordulnak suksükölő szövegvariánsok is, például a „Zúg az erdő, zúg a mező, Vajjon ki zúgatja, Talán bizon betyárlegény A lovát itatja” népdal 68 variánsa közül 57-ben *zúgatja, itatja* van, de 11-ben *zúgassa, itassa* (lásd Bartók és Kodály szerk. 1959, 165–450). Vagyis népdalaink hiteles leírásai tartalmazznak suksükölő igealakokat, viszont az általános iskolai ének-zene tankönyvekben egyetlen suksükölő népdal sincs. Föltehetjük, hogy a tankönyvek szerzői vagy szerkesztői kozmetikázták a népdalszövegeket.⁶

(3) Részlet egy parlamenti beszédből, 1990-ből, idézi Bartha (1991, 79): „Ha már azzal foglalkozunk, hogy a magyar kultúra szószólójaként próbáljuk magunkat ráerőltetni a népre, akkor még valamit el kell mondani. A doktorátust szerzők közül abból derül ki, hogy ki a jogász vagy orvos, hogy ismeri-e a sorszámneveket. Elképesztő, hogy jogász képviselők azt mondják: 70 évi 5§ (6) bekezdés. Nem tudják, hogy ez 5. § ha-

⁶ Köszönöm Jakóné Vratarics Nórának, hogy a „Zúg az erdő” kezdetű népdal szövegvariánsaira és a népdalszövegek ilyen kozmetikázására felhívta figyelmemet. Ha – tudomásom szerint – filológiaiilag nem is bizonyította még senki, hogy a tankönyvszerzők és szerkesztők de facto kozmetikázták a népdalok szövegeit, az azért árulkodó, hogy Lőrincze Lajos (1952a, 111) egyebek mellett ezt írta a népdalszövegek és a tájnyelvek kérdéséről: „Kodály Zoltán régóta várt népdalgyűjteménye (amely sok ezer népdalt fog tartalmazni), nyilván ugyancsak teljes zenei hűséggel és hangtani pontossággal kerül kiadásra, de iskoláink, kórusaink bizonyosan mindig a kielemezhető legszebb változatot, a művészileg legtökéletesebbet fogják kapni, mégpedig – azt hiszem – a feltűnő tájnyelvi sajtáságoktól mentesen.” Lőrincze cikkére Péter (1952) reflektált, amire Lőrincze válaszolt (Lőrincze 1952b).

odik bekezdése és 1970. évi törvény. Magyarul nem öt bekezdésről tárgyalunk egyszerre, hanem az ötödikről. Ez értelmetlen is. Ez egy olyan hiba, amit valamikor az egyetemen elkövettek és minden jogász magával hozta a Házba. A szép magyar beszédért sok mindent lehet tenni. Én úgy voltam nevelve, hogy a körutat és a körözöttet rövid ő-vel kell mondanom, a postát pedig rövid o-val. Így neveltek, és erre érzékeny vagyok.”

(4) Nyelvészeink között is előfordul, hogy az egyik kioktatja (kijavítja) a másikat. Például egy magyar nyelvész a *standard* és *sztenderd* alakok kapcsán ezt írta 1993-ban: „a *sztenderd* modernebbül, nyugatibban, tehát tudományosabban hangzik; ezért használják így azok, akik adnak magukra, s nyomukban azok is, akik adnak rájuk.” Egy másik magyar nyelvész, aki az előbbinek kortársa és aki purizmus és nyelvművelés dolgaiban az előbbivel nagyrészt egyetért, öt évvel korábban megjelent egyetemi tankönyvében következetesen a *sztenderd*-et használta... (lásd Kontra szerk. 2003, 33).

(5) A *Társadalomkutatás* című szociológiai folyóirattól sem idegen az ilyen nyelvi önkény: a nyelvész Sándor Klára (2002) tanulmányát a szerző megkérdezése, előzetes figyelmeztetése nélkül számos helyen kijavították „helyes”-re, így egyebek mellett a *gyerekek* szót *gyermek*-re, a *fölkelései* szót *felkelései*-re, a *nyelvművelő-paradicsom*-ból kihúzták a kötőjelet, a *résztevők* főnevet két szóra bontották – *rész* *vevők* –, mintha melléknév lenne, s persze olyan nyelvészeti szakszavakat, mint *sztenderd*, *nemsztenderd* is szorgalmasan átírtak – egy olyan tanulmányban, ami a nyelvi normativizmust ostorozta...

(6) A *Nyelvművelő kézisótár* (Grétsy és Kemény szerk. 2005, 403) ma is azt hirdeti, hogy „A népnyelvet használó tömeg csakis akkor emelkedhet a – legalább táji – köznyelv szintjére, ha több lehetőség nyílik már általános iskolában nyelvi igényességet, kultúrát terjeszteni.” Vagyis: amint Sinkovics (2009, 108) helyesen értelmezi ezt a szöveget: ez a kijelentés azt foglalja magában, hogy „a nyelvjárási formák helytelenek, a nyelvjárásban beszélők műveletlenek, iskolázatlanok, nyelvileg a köznyelvet beszélők alatt állnak.”

Vakhit persze nemcsak a „helyes” magyar nyelvhasználatoz fűződik, hanem például a „helyes” románhoz is. Borbély Anna (2002: 68–69) például azt dokumentálta, hogy a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola román tanszékének egyik oktatója miként büntette meg az egyik tanárjelöltet, vagyis egy magyarországi román diákot, azért mert saját

anyanyelvét, a magyarországi román nyelvjárást használta a sztenderd román helyett, vagyis: *m-am cumpărat*-ot ejtett s nem *mi-am cumpărat*-ot 'vásároltam magamnak'.

3. TUDATOSAN DISZKRIMINÁLNAK?

Fell kell tegyük azt a kérdést (a nyelvhelyesség magyarországi őrei kedvéért *fel kell tennünk*), hogy vajon azok, akik a *nyelvi* helyesség (vélt) kívánalmainak érvényesítését szorgalmazva *társadalmi* diszkriminációt működtetnek, tudatosan teszik-e, amit tesznek. Az a benyomásom (tudományos vizsgálatot még nem végeztek erről), hogy a zömüknek fogalmuk sincs a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció működéséről. Van viszont olyan tapasztalatom, hogy amikor valaki megismeri az idevágó tényeket, önkritikát gyakorol, s például megváltoztatja tanári hibajavító metódusait.⁷

Kétségtelen azonban, hogy vannak esetek, amikor a nyelvhelyesség őrei tudatosan bocsátkoznak társadalmi diszkriminációba. Egy diákom mesélte évekkel ezelőtt, hogy egy kézzel írt kérvényt nyújtott át egy egyetemi vezetőnek, aki rápillantva a papírra, így szólt: *Ha ilyen hibát tartalmazó kérvényt ad nekem, megtehetném, hogy olvasás nélkül elutasítom*. Annak a szolnoki rádióknak a vezetője is tudatosan diszkriminált, aki „parasztos beszéde” miatt nem vett föl egy újvidéki bemondót, mivel az illető középzárt *ë*-vel beszélt anyanyelvét (Kontra 2010a: 112). Tudatos nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt követ el például az a fizikatanár is, aki gimnáziumi tanulmányokra alkalmatlannak minősít egy olyan jelentkezőt, aki *iszok*-ot mond, sőt még a *Petőfi*-t is, névelővel. Diszkriminációs gyakorlatáról számolt be az Országos Szórákkoztató Zenei Központ vezetője is, amikor 2006-ban így nyilatkozott: *Ha egy diszkós suksüköl, akkor eltanácsoljuk* (Kontra 2010a: 81).

⁷ Amikor a Bolyai Nyári Akadémia magyar nyelvészeti tanfolyamait tartottuk 1996 és 2001 között Csíkszeredában (lásd pl. Sándor, szerk., 2000), számos magyartanár szembesült saját jó szándékú, de káros gyakorlatával, s voltak, akik nyilvánosan is beszámoltak arról, hogy „teljesen átértékelték eddigi tanári munkájukat”.

Azt is megkérdezhethetjük, hogy tudatosan stigmatizálják-e egymást a magyarok? Az a tanár, aki kinevettette osztálytársaival azt a kisgimnazistát, aki *celefán*-t mondott *celofán* helyett, tudatosan szégyenítette meg diákját (Kontra 2010a: 57). Ha egy tanuló iskolai órán véletlenül azt mondja, hogy *aludva*, s tanára erre így reagál: *Mi van, Bunkóéknál így mondják?*, akkor tudatosan tapos a diák lelkébe. A magyar iskolákban zajló nyelvi alapú lélekrombolást pontosan diagnosztizálta Papp István már közel 80 évvel ezelőtt:

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszótársai beszélnek, nem helyes, hanem szégyelnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egy-kettőre elfelejtse szülőfaluja parasztos beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejtí mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnyjal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit romboltak itt a növendék lelkében?” (Papp 1935: 16–17)

Az ilyen iskolai rombolást néhány szépírónk is megörökítette. Ismeretes, miként alázták meg és gúnyolták ki Illyés Gyulát (1999: 209–210) egy mértánórán, amikor egy egyenest húzott „a bé és áff pontok között”, de megrázó élményéről számolt az 1960-as években Simon István is (l. Wachá és Z. Szabó, szerk., 1985: 106–108).

Az iskolai nyelvtanórákról Margócsy (1996: 52) sajnálatosan precízen állapította meg, hogy „ma az anyanyelv oktatásának nem az a funkciója, hogy felkészítsen a magas szintű, művelt, írásbeli, sok műfajban is érvényesülni tudó nyelvhasználatra, hanem az, hogy csak szabályozza és standardizálja a beszédet és az alapszintű fogalmazást, azaz (mai értelemben vett) nyelvművelő funkciót lásson el.” Amikor az iskolában nem *hozzáadó*, hanem *felcserélő* anyanyelvi nevelés⁸ zajlik (Kontra 2010a:

⁸ Egy kétnyelvű közösség élhet *hozzáadó* vagy *felcserélő* kétnyelvűségben. Az előbbiben anyanyelvét szabadon használhatja, s ehhez hozzáadja az állam-

57–60), akkor a diákok nyelvhasználatát és magukat a diákokat is megbélyegzik a tanítók és tanárok. Szinte minden jel arra mutat, hogy a Kárpát-medencei magyar iskolák zömében ez történik ma is.

4. HOGYAN LEHETSÉGES MINDEZ?

Hogyan lehetséges, hogy tanítók és tanárok ezrei anyanyelvi nevelés címen magyar kisiskolások és középiskolások tömegeit megszegyenítik, s bennük sokszor életre szóló traumákat okoznak? Hogyan lehetséges az, hogy egy Csepel-szigeti faluban egy hírneves nyelvművelő támogatásával az autokrata polgármester két pártra szakítja a falut? A település egyik része a hagyományos *szigetújfalusi* megnevezést használja ma is, a másik viszont a *szigetújfalui* helyességére esküszik, s eközben a plébános is bizonytalankodik a szöszéken (l. Falusi történet, 144. oldal). Hogyan lehetséges, hogy – legalábbis a nyilvánosság előtt – nem ildomos rasszista, szexista stb. nézeteket hirdetni, de a magyar nyelvi alapú társadalmi diszkriminációt szinte senki nem helyteleníti, sőt, sokszor meg is tapsolják a lingvicista magatartást?⁹ (Hiszen az a magyar, aki félti, óvja édes anyanyelvünket, a nemzetet félti és óvja, akkor is, amikor más magyarok „helytelen” nyelvhasználatát kritizálja, s eközben e más magyarok intellektuális és morális defektusairól tesz gúnyos kijelentéseket.)

Minderre a válasz meglepően hangozhat: ez a sok nyomorúság a mi magyar kultúránkból fakad. Nyelvünk kultikus megközelítéseiről írt nagyszerű tanulmányában Margócsy (2006/10: 98) bemutatja, miként alakult ki a 19. században „az erkölcsi parancs, mely a nyelv ápolását

nyelvet s annak használatát oly módon, hogy ennek anyanyelve nem látja kárát. A hozzáadó kétnyelvűségben a kisebbség nyelvi repertoárja bővül. A felcserélő kétnyelvűségben az államnyelv tanítása és használata az anyanyelv tanulásának és használatának kárára történik, ebben a helyzetben a kisebbség anyanyelve elsorvad. Egy egynyelvű közösség iskolájában a standard (irodalmi) nyelvváltozatot lehet hozzáadó vagy felcserélő módon tanítani. Az előbbiben a standard változat tanítása nem okoz kárt a növendékek anyanyelvváltozatában (a vernakulárisukban), de a felcserélő nyelvpedagógia a diákok legsajátabb, otthon tanult nyelvváltozatának kiiktatására törekszik.

⁹ Az ilyen nyelvi diszkriminációt az angol James Milroy „a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyájának” nevezte, lásd Sándor 2001b.

hazaifüi kötelességként állítja be, s ennek feltételül a nyelv iránt érzett érzelmi elfogultságot, szeretetet írja elő”. Ehhez jön még, ebből is fakad az a helyzet, hogy nyelvünkről kellő pátozzsal bármit lehet következmények nélkül állítani, „mintha a nyelv tisztelete, a nyelvről való beszéd kultikus hagyománya *elve* kizárná, hogy a nyelvről ellenőrizhető állítások is tétessenek” (Margócsy 2006/11: 95).

Kultúránk része az a szinte ájult tisztelet is, ami a magyar nyelv művelőket övezi. Akkor is így van ez, ha – Szilágyi (2001: 1216) axiomatikus állítását idézem – „A nyelv művelő a nyelvet védi (mégpedig, bármilyen különösen hangzik is, a beszélőkkel szemben)”. Ehhez szerzőnk hozzáfűzi még (uo.), hogy a nyelvi képtelenségek egy része „azért jön létre, mert az emberek félnek a nyelv művelőktől. (Gondolkozzunk itt el ezen egy kicsit: miféle jogviszony az, ahol nagyon sok ember fél nagyon kevéstől, és pedig nyelvhasználati okokból? A politikában az ilyen helyzetet diktatúrának hívják – ezt vajon minek lehet?)” A hivatásos nyelv művelők kevesen vannak, de mivel a tanítók és tanárok túlnyomó többsége is nyelv művelő (Margócsyval szólva: az anyanyelv oktatása nyelv művelő funkciót lát el), ez a magyar társadalmi átok szinte mindenkit elér.

A nyelv helyesség hiedelemrendszere¹⁰ olyannyira átitatta a magyar társadalmakat, hogy megfigyelhetjük „az elme gyarmatosítását” is. Ezt a fogalmat egy afrikai tudós, Ngūgī (1987) alkotta meg, azt jelenti, hogy az elnyomott emberek magukévá teszik az elnyomók ideológiáját, s kvázi helyeslik az elnyomók cselekedeteit s ebből kifolyólag saját elnyomott helyzetüket is. Az elme ilyen gyarmatosítása megfigyelhető a magyarok esetében is, ki ne hallott volna ilyen pironkodó megjegyzést: *Tudom, hogy helytelenül beszélek magyarul*. Margócsy (2006/11: 96–97) Révai Miklóstól Nagy Lászlóig idézi a „nem tudunk magyarul” típusú nyilatkozatokat. Hozzáteszem Illyéstől ezt:

¹⁰Nem szeretném, ha az olvasó azt gondolná, szerintem/szerintünk egyáltalán nincs nyelv helyesség. Van. Ha például valaki érthetetlen, értelmezhetetlen szöveget mond vagy ír, az helytelen. De a nálunk szokásos nyelv helyesség igen gyakran a változatok létjogának korlátozott elismeréséből fakad és tudományosan gyakran védhetetlen.

„Amilyen örömmel, mindannyiszor majdnem ugyanolyan szorongással fogok szépen gyarapodó nyelvművelő művek olvasásába. Eleve örülök a jó íznek, amelyet egy-egy nyelvi fordulat kibontása révén élvezhetek, és szorongva, izgatottan futom át a pellengérré állított hibákat: hátha én is elkövettem azokat.”

(idézi Wacha és Z. Szabó, szerk., 1985: 115)

5. A PROBLÉMA

A magyar lingvicizmust (= a nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt) azért könnyű fenntartani, mert a társadalmi elit szerint helyes nyelvhasználat egybeesik a nyelvművelők szerint helyessel (vagyis a nyelvművelés a társadalmi elit nyelvhasználatát támogatja), lásd Myhill 2004 és Kontra 2006b.¹¹ Ezért ránk is érvényes az, amit Lippi-Green (1997, 241) az USA-ról ír: „a nyelvi hierarchizálás oly mértékben beivódott a társadalomba, hogy már nem is látjuk lényegét. Nem is szabadkozunk, amikor megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek alapján társadalmilag kirekesztünk embereket” (saját fordításom, K. M.).

Biztos, hogy megváltoztathatatlan¹² nyelvi jegyekről van szó? Nem csupán arról, hogy egyesek lusták és igénytelenek, ellentétben másokkal? Itt most nincs hely a korábban már elvégzett tételes bizonyítás megismétlésére (lásd Kontra 2006b), ezért csupán megemlítem, hogy (a) az *én tudnék* vagy *én tudnák* esetében, (b) a szukszükölés és sukszükölés esetében, valamint (c) a *nem-e igaz* vagy *nem igaz-e* vonatkozásában biztosan igazak a következő állítások:

¹¹ Vannak azonban a miénknél szerencsésebb társadalmak is, például az izraeli, az arab, a norvég vagy az izlandi, amelyekben a nyelvművelők szerint helyes nyelvhasználat nem esik egybe a társadalmi elit nyelvhasználatával, következésképp a nyelvművelés nem válhat a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció egyik motorjává (lásd Myhill 2004).

¹² A nyelvhasználati jegyek egy része megváltoztathatatlan, miként valakinek az életkora, neme vagy etnikai hovatartozása. Vannak persze megváltoztatható nyelvi tulajdonságok is. A baj „csupán” annyi, hogy a közhiedelem szerint minden „helytelen” nyelvi tulajdonság „helyes”-re cserélhető, ha valaki nem lusta és/vagy igénytelen.

- ezeknek a változóknak vannak erősen stigmatizált változataik (*én tudnák; mindenki tudhassa* vagy *nem szeretem, ha elhalasszák; és nem-e igaz?*),
- ezek a változatok „természetesek”, vagyis megfelelnek a magyar nyelv (nem előíró) szabályainak,
- iskolában vagy később nehéz standard változataikat (*én tudnék; mindenki tudhatja* vagy *nem szeretem, ha elhalasztják; és nem igaz-e?*) megtanulni,
- használatuk állandó figyelmet kíván,
- az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat.

A nyelvi hierarchizálás (lingvicizmus) akkor a legsikeresebb, ha

- a preskriptív norma követi/erősíti a társadalmi elit nyelvhasználatát, és
- ha a nemstandard beszélőknek a standard változatokat nehéz vagy (szinte) lehetetlen megtanulni az iskolában vagy később.

A nyelvvédők szempontjából a legjövödelmezőbb előíró szabályok azok, amelyeket a beszélők mindig megszegnek. Egy lingvicista társadalomban ezek a szabályok a fenntartható lingvicizmust szolgálják. Ha nyelvtani szempontból természetes, hogy sokan suksükölnek (lásd Kassai 1998), és a suksükölésnek identitásjelző¹³ funkciója is van, akkor az ilyen beszédet s az így beszélőket az idők végezetéig lehet stigmatizálni.

Mit lehet olyankor tenni, amikor a közoktatás, a mindenkori kormány, az MTA és jószerivel mindenki támogatja a magyarok magyarok általi megnyomorítását?

¹³ A modern szociolingvisztika egyik alapművében, a Massachusetts partjához közeli Martha's Vineyard szigetén zajló hangváltozás leírásában Labov (1963, 307) ezt írja: „It is apparent that the immediate meaning of this phonetic feature is 'Vineyarder'. When a man says [rəyt] or [həws], he is unconsciously establishing the fact that he belongs to the island: that he is one of the natives to whom the island really belongs.” A szárazföldről a szigetre nyaralni járók beszédében a *right* szó [rayt]-nak és a *house* [haws]-nak hangzik, a szigetiek viszont ezeket a kettőshangzókat másképp ejtik. A kiejtésnek identitásjelző szerepe van. S persze a suksükölésnek is, lásd például „Kányádi és a suksükölés” (Sándor 2014: 201–203).

Egy dolog biztosnak látszik: a magyar nyelvészetben szalonképtelené kell tenni a magyar standard nyelvi ideológia ma is dívó változatát. Ha ez megtörténik, a tanárképzésünk is megváltozhat, s akkor a magyar iskolák se lesznek a magyar lingvicizmus kialakításának színterei, de lesznek majd a nyelvi előítéletek táplálta társadalmi diszkrimináció csökkentésének intézményei. Angliában ez részben már megtörtént – Hudson & Walmsley (2005, 613) beszámolója rá a bizonyosság: olyan nemzeti alaptervet léptettek érvénybe, amelyből hiányzik a preskriptivizmus, sőt, ami – legalább is papíron – a kettősnyelvűséget favorizálja: a standard angolnak hozzáadó, nem felcserélő tanítását szorgalmazza. „A preskripció halott – a nemstandard változatokat és az informális regisztereket tolerálják; a változatosságot elfogadják, de a különféle változatok különféle beszédhelyzetekben helyénvalók, ezért a figyelem a nyelvi változat és a kontextus összeillesztésére irányul” (Hudson & Walmsley 2005, 615; saját fordításom, K. M.). Az angol iskolai gyakorlat persze még nem tart itt, az még a tanügyi dokumentumok mögött kullog. De a dokumentumok már megváltoztak. A preskriptív helyesség már nem iránymutató elv, a lingvicizmus állami, közoktatásbeli támogatása a hivatalos dokumentumokból kikerült, s ez az angol nyelvészeknek is köszönhető.

A preskripció ilyen teljes elutasításának üdvös voltáról azonban nincs mindenki meggyőződve. John Myhill például úgy gondolja, hogy az előíró szemlélet teljes elutasítása hozzájárul (pl. az Egyesült Államokban) az írástudatlanság terjedéséhez. Szerinte (személyes közlés, 2005. szeptember 8.) nem a preskripció szőröstül-bőröstül való elutasítása vezethet eredményre, hanem egy olyan előíró norma kialakítása és elterjesztése, amely nem presztízs-alapú, vagyis amely nem (kizárólag) a társadalmi elit nyelvhasználatán alapul.

A magyar lingvicizmus csökkentése a társadalmi elit kivételével¹⁴ minden magyarnak elemi érdeke. A feladat végrehajtása gondos, elmé-

¹⁴ Abercrombie (1951/1965, 13–14), aki pontosan mutatott rá a társadalmi osztály szerinti, a rasszon alapuló és a nyelvi alapú diszkrimináció párhuzamaira, így az angol R(eceived) P(ronunciation) használatának vagy az attól eltérő akcentusok használatának társadalmi következményeire is, a következőt írja (saját fordításom, K. M.): „Az akcentus-korlát olyan, mint a borszín-korlát – sok ember szerint, akik a korlát előnyös oldalán vannak, ez teljesen ésszerű korlát.” (idézi Leslie Milroy 1999, 205)

lyült tervezést is igényel, olyat, amilyennel nyelvészeink még nemigen próbálkoztak. Ha kidolgoznak egy ilyen tervet, s azt meg is lehet majd valósítani, akkor a magyar nyelvészek olyan társadalmi hasznot hajtanak majd, amihez fogható hasznonról nem is álmodtak korábban.

6. MIT LEHET TENNI?

Mit lehet tenni egy olyan ritka helyzetben, amikor minden magyar politikus egyetért abban, hogy nyelvünket óvni, védeni, művelni kell, s amikor a nyelv művelés és az iskolai anyanyelvi nevelés kívánatos módja tekintetében nincs szemernyi különbség sem – példának okáért – Aczél György (1979), Hiller István (2004) és Balog Zoltán (2013) között?¹⁵

Mit lehet tenni olyan rendkívül visszás helyzetben, amikor „tekintélyes tudományos és államigazgatási intézmények egy olyan folyóiratot támogatnak, amely nyelvi műveltség helyett babonáságot terjeszt”? Az idézetet Lanstyáktól (2003/4: 70) vettem, aki elolvassa tanulmányát, abban szikrányi kétség se maradhat afelől, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága és a mindenkori oktatási és kulturális minisztériumok által támogatott *Édes Anyanyelvünk*re utal, Az Anyanyelvapolók Szövetsége folyóiratára.

Magától adódik az első válasz arra a kérdésre, hogy mit lehet, mit kell ilyenkor tenni. A tekintélyes tudományos és államigazgatási intézményeknek be kell szüntetniük a nyelvi babonákat terjesztő folyóiratok, kiadványok és szervezetek támogatását, s támogatniuk kell a tudományosan is megalapozott nyelvi műveltséget terjesztő folyóiratokat, kiadványokat és szervezeteket. Amint Lanstyák (2003/4: 70) írta, a cél az, hogy „a jobb sorsra érdemes *Édes Anyanyelvünk* a nyelvi mítoszok, babonák és butaságok terjesztője helyett a szó legnemesebb értelmében vett nyelvi ismeretterjesztés és nyelvi tanácsadás értékes és értelmes fórumává váljon. És persze jó

¹⁵ Ez a nagy egyetértés egyáltalán nem hungaricum. Az amerikai négerekkel (feketékkel) kapcsolatos nagy nyelvi viták kapcsán Wolfram (1998: 111) a következő költői kérdést fogalmazta meg: „Milyen más témában ért egyet egy olyan konzervatív ikon, mint a média híresség Rush Limbaugh és a társadalmi aktivista Jessie Jackson, ha nem a feketék beszélte angol nyilvános elitelésében?” (Saját fordításom, K.M.)

volna elérni, hogy a tudomány és a babonáság élesen elváljon egymástól, ne lehessen a kettő határán lavírozni, ahogy ezt sok, jobb sorsra érdemes nyelvész kollégám teszi.” Ehhez persze elengedhetetlen, hogy ezek az intézmények képesek legyenek megkülönböztetni nyelvi kérdésekben is az ocsút a bűzától, a társadalmilag kártékonyat a hasznostól; s az is, hogy a tudomány és a babonáság határán lavírozó nyelvészek elnémuljanak.

Szükségünk van sokkal több és hatékonyabb tudományos ismeretterjesztésre is. Vannak jó példák, többek közt Cseresnyési cikksorozata, lásd pl. 2013a és 2013b, Kálmán és Nádasdy 1999, Szilágyi 2000 és 2000b, de a rossz példák, a babonáságokat terjesztő fórumok társadalmi megbecsülése és támogatása nem csökken.

Nagy szükség van a tanító- és tanárképzés nyelvi komponensének modernizálására. Itt nemcsak a magyartanárok, hanem minden tanár képzésére gondolok. Megint csak említhetek már jó példákat, így Kálmán (2010) pedagógusoknak írt cikkét, a Sándor által szerkesztett (2000 és 2001a) és Lanstyák által írt (2009) egyetemi tankönyveket, valamint Kugler és Tolcsvai Nagy (1998) iskolai tankönyvét és Beregszászi (2012) tantárgy-pedagógiai útmutatóját, de tanító- és tanárképzésünk egészét tekintve ezek csak cseppek a tengerben. Ráadásul azt is tudjuk mások tapasztalatából (lásd Kontra–Trudgill 2000), hogy amikor egy országban sikeresen megváltoztatják a tanárképzést és a tanárok gondolkodását, amint történt ez Angliában az 1970-es években, ha kiveszik a tanárképzésből a nyelvi változatosság és türelem komponensét, akkor automatikusan újraeled a régi, elitista és diszkriminatív anyanyelvi nevelés. Ha tanárképzésünket megváltoztatjuk, akkor a magyar iskolák – amik ma is a nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció kialakításának legfőbb színterei – is megváltozhatnak, s a jövőben az előítéletek táplálta diszkrimináció csökkentésének intézményei lehetnek.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Jó hír, remélem, hogy az elmúlt hat évben mit sem emelkedett a tudományosan eldönthetetlen kérdésekre (*mi számít a magyarban meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek?*) adható, adandó válaszok ára: 2019 júniusában is 50 000 Ft (+ áfa)-t kell befizetnie annak, aki ilyesmire kíváncsi (<http://www.nytud.hu/ril/nyelvitan.htm>).

A magyar helyesírás szabályai új, 12. kiadásában (2015) a 27. b) pont változatlan, tehát ma is érvényben van egy olyan szabály, amit az írástudó felnőtt magyarországi magyarok 97%-a nem tud alkalmazni.

Hogy mennyire tudatos a magyar lingvicizmus működtetése, arra nézvést jelentős kutatást végzett Szabó Tamás Péter (2012), s újabban megemlítenők Jánk István írásai is (2018, 2019).

Szükségünk van sokkal több s hatékonyabb ismeretterjesztésre is – írtam pár évvel ezelőtt. Olyasmire lenne szükségünk, mint amit a pozsonyi Pátria Rádió közvetített 2017-ben, egész éven át, amikor „A Jaffás és a Kofolás”¹⁶ című 39 részes műsort sugározta. Ezeket a műsorokat két magyartanári végzettségű ember, a pozsonyi egyetem Magyar Tanszékének akkori oktatója, Hizsnyai Tóth Ildikó és a magyarországi újságíró Kerényi György készítették. Akármiről szólt egy-egy adásuk, lett legyen az „makaróni (magyar és szlovák) nyelv”, szülők töprengése, hogy milyen iskolába adják gyermeküket, nyelvcserre, vagy mit él meg nyelvileg és lélektanilag a szlovákiai magyar ember, amikor Magyarországra keveredik, és még számtalan izgalmas kérdés – mindig hús-vér embereket s néha nyelvészeket interjúvoltak meg, Mátyusföldtől Pozsonyon át Pestig. Tették ezt olyan módon, ahogy tapasztalataim szerint az elmúlt fél évszázadban senki sem tette a Kárpát-medencei magyar nyelvi ismeretterjesztésben. Nem „osztották az észet”, hanem bemutatták a normális emberek világát. Ha ezek a kitűnő adások eljutnának a szlovákiai majd a Kárpát-medencei magyar iskolákba, elkezdődhetne valami értelmes, sosem volt diskurzus nyelvről, nemzetről, identitásról s hasonló „fennkölt” dolgokról. E jegyzet írásakor (2019 júniusában) számos adás meghallgatható volt az interneten, pl. : <https://patria.rtv.slovakia.sk/clanky/jaffas-kofolas> és <https://www.facebook.com/pages/category/Community/Jaff%C3%A1s-%C3%A9s-Kofol%C3%A1s-314858475690495/>

¹⁶ A két műsorvezető szerepet is játszott az adásokban. Hizsnyai Tóth Ildikó volt a Kofolás, a szlovákiai magyar, Kerényi György pedig a Jaffás, a magyarországi magyar. Annak idején Csehszlovákiában a magyarországi turisták mindig *Jaffát* kértek egy étteremben vagy presszóban, de *Kofolát* kaptak, vagyis egy kólához hasonló népszerű üdítőitalt. A magyarországi Jaffa narancsízű szén-savas üdítő volt. A magyarországi magyarokat, mert Jaffát kértek, elnevezték Jaffásoknak a (cseh)szlovákiai magyarok.

Újabb nyelvi genocídium*

Öt évvel ezelőtt már írtam egy hasonló című cikket a *Kritikában* (Kontra 2011), ezt:

»A KSH a nyelvi genocídiumot segíti – 2011-ben is

A *Kritika* 2003. januári számában „Cigányaink, nyelveik és jogaik” című cikkemben egyebek mellett megírtam, hogy a KSH a 2001. évi népszámláláskor homogenizálta a magyarországi cigányokat, láthatatlanná tette a beásokat és a romani anyanyelvűeket, mivel a hazai kisebbségek anyanyelvi adatainak felsorolásában

„a *beás*, *romani* válaszok a táblázatokban egyaránt a *cigány* megjelenésű adatok között szerepelnek, annak ellenére, hogy más nyelvcsaládba tartoznak” (2001. évi népszámlálás, 4. Nemzetiségi kötődés, 10.). Föltehető, hogy a KSH eljárása az 1993. évi LXXVII. Törvény szövegét követi, de ez nem mentség, hiszen ha a cigányt és a beást összevonják, akkor még inkább összevonhatnák a szerbet és a szlovákot (mint szláv nyelveket), vagy összevonhatnák a németet és a románót (mint indoeurópai nyelveket). A KSH ezen eljárása sajnos hozzájárul a beások láthatatlanná tételéhez (angolul *invisibilization*, vö. Phillipson és Skutnabb-Kangas 1997: 25). Ily módon a KSH eljárása diszkriminatív: egyes nyelveket összevon a táblázatokban, másokat nem. (Kontra 2003a: 25–26)

* Eredetileg megjelent: *Élet és Irodalom* 2016. november 25., 4. oldal. Ezt a cikket a *Kritikának* akartam elküldeni, de azon a napon (2016. október 9-én), amikor elküldtem volna, nemcsak a *Népszabadságot*, hanem a *Kritikát* is lekapcsolták.

Szalai Andrea helyesen állapította meg néhány évvel később, hogy „ez csak a probléma egyik oldala. Nemcsak a beás, hanem a romani beszélők is láthatatlanná válnak a KSH által alkalmazott adatkezelési eljárás következtében, hiszen az a két, teljesen különböző nyelv beszélőit egyaránt hol egy harmadik, homogenizáló kategóriába, a »cigányuk« beszélők csoportjába sorolja, hol pedig az értelmezhetetlen »cigány (roma, romani, beás)« nyelvi kategória alatt jeleníti meg” (Szalai 2007: 37).

A 2001. évi népszámlálás szerint 48 685-en vallották magukat „cigány anyanyelvűnek”. Valójában ez a szám a cigány anyanyelvűek és a beás anyanyelvűek együttes száma. A beás cigányok beás anyanyelvre a románnak egy archaikus nyelvjárása; a beás és a romani (=cigány) az indoeurópai nyelvcsalád külön ágaiba tartoznak. A romani és a beás nyelvek ilyen együttes kezelését 2007-ben a magyar jelentést értékelő strasbourg-i szakemberek is kifogásolták a Magyar Kormánynak A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájával kapcsolatos jelentése kapcsán, lásd Application 9. oldal.

A KSH-t ezek a dolgok nem zavarják, 2011-ben is olyan népszámlálási kérdőívet hozott forgalomba, amelyben a 36. kérdésre (Mi az Ön anyanyelve?) az egyik előre megadott válasz „cigány (romani, beás)”. Folytatják tehát a diszkriminációt (mivel egyes nyelveket összevonnak, másokat nem), a homogenizálást (mivel a romani és a beás anyanyelvűek megkülönböztetését lehetetlenné teszik), és ezzel is segítik a romani és beás anyanyelvűeket sújtó nyelvi genocídiumot működtető magyar állam politikáját (vö. Kontra 2009b).«

Erre a cikkre reagált Pelle János (a KSH munkatársa) a *Kritika* 2012. januári számában, ami azt jelzi, hogy volt a Központi Statisztikai Hivatalnak legalább egy olyan munkatársa, aki (el)olvasta cikkemet. A 2012. márciusi számban, Pellének adott válaszában egyebek mellett azt írtam, hogy „Ha a KSH végre úgy bánik majd a beás és romani anyanyelvűekkel, ahogy például a szlovák és román anyanyelvűekkel, akkor az én kritikám idejétmúlt lesz.”

Ettől egyelőre jó messze vagyunk. Ugyanis a KSH elnöke, dr. Vukovich Gabriella 2016. szeptember 20-án kelt levelében arról értesített, hogy az októberi mikrocenzusba bekerültem én is, és „a válaszadás kötelező.” A kérdőív 33. kérdése az *anyanyelv*-re vonatkozik, és az előre megadott válaszok egyike *cigány (romani, beás)*. A következő kérdésnél, ami a családi, baráti körben használt nyelvet tudakolja, az egyik előre

megadott válasz úgyszintén *cigány (romani, beás)*. 2016-ban is változatlanul igaz tehát, amivel 2011-es cikkemet zártam: a KSH folytatja „a diszkriminációt (mivel egyes nyelveket összevonnak, másokat nem), a homogenizálást (mivel a romani és a beás anyanyelvűek megkülönböztetését lehetetlenné teszik), és ezzel is segítik a romani és beás anyanyelvűeket sújtó nyelvi genocídiumot működtető magyar állam politikáját.”

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Erre a cikkemre az *ÉS* 2016. december 9-i számának 2. oldalán a KSH két munkatársa, Kovács Marcell és Csordás Gábor reagált, „Válasz” címmel. Hosszadalmas és sok mindenről szóló válaszukban semmilyen választ nem adnak azokra az állításaimra, hogy (a) a KSH eljárása diszkriminatív, (b) a beás és a romani beszélőket láthatatlanná teszik, (c) 2016-ban is folytatták a diszkriminációt. (Köszönettel tartozom a 2017 tavaszán a Károli Egyetemen tartott „Nyelvpolitika, nyelvoktatás-politika” kurzusom hallgatóinak, akik ízekre szedték a KSH válaszát.)

Eredeti cikkem és a KSH válasza 2016 végén jelent meg. A 2016. évi mikrocenzus eredményei 2018-ban láttak napvilágot. A kérdőív¹⁷ 33. kérdéséhez (*Mi az anyanyelve? Két választ is adhat!*) előre megadott válaszok így kezdődnek:

- magyar
- bolgár
- cigány (romani, beás)
- görög

Viszont a 31. kérdésre (*Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?*) előre megadott válaszok ezek:

- magyar
- bolgár
- cigány (roma)
- görög

¹⁷ https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_1.pdf

Ez után a KSH a Nemzetiségi adatokban¹⁸ a 3.2.1. ábrában közli, hogy „A nemzetiségre és/vagy az anyanyelvre vonatkozó kérdések alapján adott nemzetiséghez tartozók megoszlása” így alakul: cigány (roma) csak nemzetiség szerint 86,9%, csak anyanyelv szerint 1,7%, és nemzetiség és anyanyelv szerint 11,3%. Vagyis: 2016-ban újból exponáltam a nyelvi genocídiumot, azt, hogy a KSH adatai alapján nem lehet megtudni, hányan vannak a romani s hányan a beás anyanyelvűek. A KSH kéretlenül is megerősítette állításomat azzal, ahogy a 2016. évi felmérésének adatait 2018-ban közzétette. – A KSH ezen homogenizáló eljárása egyáltalán nem új: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei c. kiadványban is „cigány anyanyelvűek” kategória szerepelt (vö. Csernicskó–Fedinec 2018: 166–171). – A KSH mai eljárása gyakorlatilag azonos az ukrán népszámlálási praxissal, lásd Csernicskó–Molnár (2015: 71).

A magyar kormányok cigánypolitikájának része az előbb bemutatott lingvicizmus és nyelvi genocídium. Ehhez hozzá tartozik sok minden, nem szigorúan nyelvi, de nagyon is emberi ügy, például az, hogy

- Balog Zoltán korábbi miniszter egy 2013. évi nyíregyházi perben kifejtette, hogy „a szeretetteli, de szegregálva felzárkóztató oktatásban” bízik (lásd: Balog a szeretetteli szegregációban bízik),
- ugyanő 2017 nyarán tudunkra adta, hogy a magyar kormány (pardon: Magyarország Kormánya) „még nem döntötte el, hogy a határon túli magyar cigányok tehertétel vagy erőforrás-e” (lásd: Német 2017 és Tamás 2017),
- szegregált oktatásból nem vezet út az egyetemre (Kende 2018),
- „A gyerekek etnikai alapú szétválogatása Kelet-Európában már 6 éves korban megtörténik. Magyarországon például a »felső kasztokba« tartozó gyermekek jórészt már ekkor felvételt nyernek egy katolikus, vagy protestáns »fehér« egyházi, alapítványi iskolába, és szüleik különórákra járatják őket. Biztosak lehetnek benne, hogy 12 év múlva érettségit szereznek, és egyetemre mennek. Aki szegregált cigány iskolába kerül, az nagyjából lemondhat arról, hogy valaha megtanulja a

¹⁸ https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_12.pdf

szorzótáblát, vagy megértsen egy újságcikket. Átjárás nincs.” (Derdák 2018: 7)

- Ha valaki meglepődik, sőt hitetlenkedik a KSH évtizedek óta gyakorolt rasszizmusán (sic! ezt tudományos terminus technicusként használom itt), akkor gondolja végig: lehetséges-e, hogy egy magyar kormányhivatal évtizedeken át a kormányok ellenére tegye, amit tesz?

33. Mi az anyanyelve?

Két választ is adhat!

– magyar	– örmény	– arab
– bolgár	– román	– kínai
– cigány (romani, beás)	– ruszin	– orosz
– görög	– szerb	– vietnami
– horvát	– szlovák	
– lengyel	– szlovén	
– német	– ukrán	
- egyéb, mégpedig: ...
– nem kíván válaszolni

NYELVPOLITIKA

A magyar nyelv halála

(a Parlamentben, 2001-ben és 2011-ben)*

KONTRA MIKLÓS – CSERESNYÉSI LÁSZLÓ¹

1. A 2001. ÉVI NYELVTÖRVÉNY KONTEXTUSA

A magyar Országgyűlésben 2001 novemberében elfogadták a 2001. évi XCVI. törvényt a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről. A törvény elfogadása előtt s utána is, komoly sajtóvita zajlott annak ésszerűségéről s várható hatásairól (lásd Kis Tamás honlapját: <http://dragon.unideb.hu/~tkis/>).

Négy évvel korábban, amikor magyar nyelv művelők hasonló nyelvédelmi törvény mellett kardoskodtak, szintén volt egy terjedelmes sajtóvita (lásd Nyilatkozat, Grétsy 1997, Hajdú 1997, stb.), amelyről később kiálló nyelvészeti elemzést is készített Veres (1999).

2001. augusztus 29-én az Országgyűlés oktatási és tudományos bizottsága vitatta meg a törvény tervezetét, erre a vitára meghívták Deme Lászlót és Balázs Gézát is, szakértőként. A bizottsági ülés jegyzőkönyvét elolvasta a szociológus Tamás Pál (2001a) is, aki Demét megkritizálta. Deme (2001) Tamásnak írt válaszában az MTA Nyelvtudományi Inté-

* Eredetileg megjelent: Hires-László Kornélia, Karmacsai Zoltán, Márku Anita, szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban: A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai*, 73–83. Budapest – Beregszász: Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, 2011.

¹ E cikk 1–4. szakaszát Kontra Miklós írta, aki 1985-től 2010. december 31-ig az MTA Nyelvtudományi Intézetében a szociolingvisztikai (élőnyelvi) kutatások vezetője volt, ezért az első négy szakaszban taglalt eseményeket belülről ismeri. Az 5. szakaszt Cseresnyési László írta. Lásd még a 3. szakasz végén *** után olvasható néhány sort.

zetének leszólására is alkalmat talált, ennek gondolati magva az a már a bizottsági ülésen is hangoztatott véleménye volt, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézete nem olyan intézmény, amelynek tagjai ismerik „vizsgálódásuk tárgyának, a magyar nyelvnek történetét és belső rendszerét”, és ha az Intézetre bizzák annak eldöntését, hogy mi tekintendő a magyarban „meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek”, s mi nem, akkor az Intézet ezt a feladatot el fogja szabotálni. Kiefer (2001) válaszában egyebek mellett azt írta, hogy „A Nyelvtudományi Intézet nem kíván vállalkozni tudományosan eldönthetetlen kérdések eldöntésére.” Vagyis annak eldöntésére, hogy mi tekinthető meghonosodott idegen nyelvű kifejezésnek a magyarban. Erről a kérdéstről Bárczi (1958: 45) óta tudni lehet, hogy megválaszolhatatlan, de ezt a tudásukat (melynek meglétét nincs bizonyítékom tagadni) Deme és Balázs nem osztották meg a törvényt előkészítő politikusokkal.

A törvény elfogadásának kontextusához mindenképp hozzátartozik az is, hogy nyelvészek a *Népszabadság*, a *Heti Világgazdaság* és a *Magyar Narancs* hasábjain komoly kritikával illették a tervezetet (lásd Daniss 2001, Kis 2001, Nádasy 2001), de kritikájuk lepergett a politikusokról. A magyar politikusok 2001-ben is jól illusztrálták azt a tételt, hogy nyelvi kérdésekben a tények nem számítanak.

2. A NYELVHALÁL MINT ÖRÖKZÖLD TÉMA

Az elmúlt húsz évben komoly nyelvtudósok (pl. Krauss 1992, Skutnabb-Kangas 2000) írtak tanulmányokat, könyveket a Földön beszélt nyelvek gyors kipusztulásáról, kipusztításáról, a beszélt nyelvek sosem látott gyors haláláról. A magyar nem tartozik azok közé a nyelvek közé, amelyek halálát a 21. században hitelt érdemlő szakember megjósolná. Viszont a nem-szakemberek, tehát a „normális” emberek, akiknek nyelvtudományi szakismeretei olyanok, mint egy magyar buszsofőrre, akadémiai elnökre, bankárré vagy politikusé, gyakran temetik a magyar nyelvet. Ezekből a magyar nyelv halálát hirdető retorikai teljesítményekből adok itt egy kis mustrát.

Kezdem a sajtóból taláalomra szemezgetett példákkal.

Egy enyhe példa:

„Az idő megy, és nem a nyelvészeknek dolgozik. Hogy e csatákból milyen állapotban kerül ki a magyar nyelv, s milyen jövő, milyen kulturális szerep vár rá, arról inkább csak sejtések vannak. Elég rosszszak.” (Hanthy 2010)

Egy nyelvművelő, Grétsy László (1997) „Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz” című írásában azt találta írni, hogy

„[...] ha a magyar nyelvet nem is fenyegeti a kihalás veszélye, ha sok olyan elveket hirdető, olyan szemléletű ember él vagy fog élni ebben az országban, mint amilyen elveket és szemléletet a nyilatkozat² tükröz – mondjuk néhány millió –, akkor már csakugyan veszély fenyegetné a nyelvet.”

A törvénytervezet országgyűlési vitájában a magyar nyelv halálát többen is emlegették. A megszámozott idézetek után saját parafrázisaim, kommentárjaim következnek.

(1) „Bízva abban, hogy a törvényjavaslat olyan magasztos célt fogalmaz meg, amely mindazok szívügye, akiknek fontos a magyar nyelv s vele a magyar nemzet megmaradása [...]” – Hende Csaba 220/52³

Parafrázis: Tehát a magyar nyelv és nemzet csak együtt maradhatnak meg. Ha veszélyben a nyelv, akkor veszélyben a nemzet is.

(2) „[...] hiszen ha a magyar tudományos nyelv kezd elsorvadni, kezd elhalni [...]” – Ughy Attila 220/82

Kommentár: Kezd elhalni a magyar tudományos nyelv? Milyen tudományosan szalonképes vizsgálat mutatott erre rá?

² Az *Élet és Irodalom* 1997. május 9-i számában megjelent „Nyilatkozat”-ról van szó, ezt 39 nyelvészünk írta alá, többek közt három akadémikus is: Hajdú Péter, Kiefer Ferenc és Papp Ferenc.

³ A locus jelöléseket a továbbiakban is így adom meg. Ennek a feloldása: Hende Csaba, 220. ülésnap, 52. felszólalás.

(3) „»A nemzet nyelvében él.« – írta Déry Tibor. – Ha nem akarjuk, hogy kardjába dőljön, fegyelmezzük. Ne csak gazdaságunkat, de eszméletünket is.” – Csapody Miklós 220/96

Parafrázis: A magyar nemzetet fegyelmezni kell, mert különben kardjába dől.

(4) „Történelmünkben számos példa akad, amikor külső erők a magyar nyelv kiüzetésére törekedtek az európai elfogadott nyelvek családjából. Most az a veszély fenyeget, hogy ezt a nyelvi megszárlást mi magunk végezzük el a gazdaság, a gazdagodás oltárán.” – Ivanics István 220/100 – 102

Parafrázis: Szükség van erre a törvényre, mert nélküle a magyar nemzet nyelvi önmegszárlást fog elkövetni.

(5) „Sajnos az anyanyelv ma szabad prédája mindenkinek, aki hozzáférkezhet a nyomtatott és elektronikus sajtóhoz.” – Lezsák Sándor 220/110

Kommentár: Itt expressis verbis nincs szó nyelvhalálról, csupán az anyanyelvet veszélyeztetőkről szól az idézet. Ezt a kellemetlen helyzetet kétféleképp lehetne megoldani: (1) korlátozni kell, hogy ki írhat a nyomtatott és elektronikus sajtóban, vagy (2) bárki írhat a sajtóban, de biztosítani kell valamiképp a nyelvhelyesség érvényesülését. Az (1) megoldás nyilvánvalóan sértené az emberi jogokat, a (2) a nyelvhelyességi kontroll letéteményeseit juttatná kenyérhez – mindaddig, amíg a nyelvhelyesség érvényesítését jogszabály írja elő. (Ha az egy évtizeddel később köztársasági elnökké lett Schmitt Pál 2011-ben tett javaslata megvalósul [lásd alább], ez a helyzet létre is jöhet.)

(6) „A kétnyelvűség nem azonos az idegen nyelvek ismeretével, de azonos a nemzettudat feladása előtti utolsó fázissal, a nyelvcserével.” – Dr. Fazekas Sándor 220/118 – 122

Kommentár: Ha igaz az az állításunk, hogy szinte minden határon túli magyar kétnyelvű, akkor ők mind a nemzettudat feladásától szenvednek, és nyelvcserére vannak ítélve.

(7) „S ha abból indulunk ki, hogy nyelvében él a nemzet, akkor minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószőgnek számít.” – Zakó László 226/202

Kommentár: Ha minden kis helyesírási hiba egy apró koporsószőgnek ver a nemzet testébe, akkor aggodalomra semmi okunk, bizodalomra viszont annál több. Ugyanis az a helyzet, hogy a magyar helyesírási sza-

bályzatot úgy alakították ki, hogy vannak pontjai, amelyeket a felnőtt magyarországi lakosság 98%-a képtelen betartani (pl. egy írásbeli hibajavító feladatban az *utitársam* szót az országos reprezentatív mintának mindössze 2,4%-a javította a szabályos *útitársam*-ra, lásd Kontra szerk. 2003: 166).

A törvénytervezet bizottsági ülésén (lásd Jegyzőkönyv) dr. Dán János egyebek mellett ezt mondta:

„[...] az a globalizációs folyamat, amely megindult és amelyet nem tudunk megállítani, azt a veszélyt rejti magában, hogy hosszú évek vagy évszázadok távlatában a magyar nyelv sorsa esetleg megpecsétlődhet.”

Parafrázis: Itt a megállíthatatlan globalizáció, e törvény nélkül nyelvünk sorsa megpecsétlődhet, de a törvénnyel jogalkotóink megmentik nyelvünket (az örökkévalóságnak?).

3. A 2001. ÉVI TÖRVÉNY HATÁSA, 8 ÉS FÉL ÉV MÚLTÁN

Nincs sok meglepődnie az, hogy a törvény hatályba lépése után rövid néhány hónappal már volt nyelvművelő, aki kedvező hatásairól értesítette az újságolvasókat. Az sem meglepő viszont, hogy 2010-ben a *Vasárnapi Hírek* „Nem segített a hazai nyelvtörvény” című írásából az derült ki, hogy a törvény egyik spiritus rectora, Grétsy László szerint „bár a törvénynek hatálya van, igazi eredménye nincs.” Az *Index* hírportál 2010. január 5-én arról tudósított, hogy „Nyolc évvel a magyar nyelvtörvény hatályba lépése után nyilvánvaló, hogy a szabályozás nem volt sikeres, még a kétséges nyelvi eseteket vizsgáló, akadémiai nyelvészekből felállított testület tagjai szerint sem” (Munk 2010).

Talán az sem nevezhető a közlöni szándék megerősökölésának, ha megemlítem, hogy amikor a legújabb köztársasági elnök legfőbb vállalásaként említette „az édes anyanyelv védelmét, melyet a világ egyre koptat”, akkor „anyanyelvünk kopását” készpénznek véve, szintén olyan kijelentést tett, ami a nyelvtörvény hatástalanságára utal (Csuhaj 2010).

Az *Index*ben „akadémiai nyelvészekből felállított testület”-nek aposztrófált grémiumot Glatz Ferenc, az MTA akkori elnöke nevezte ki,

2002 februárjában. Elnöke: Kiefer Ferenc, titkára: Kenesei István, tagjai: Hunyady György, Kiss Jenő, Balázs Géza, Grétsy László és Görgey Gábor. A grémium neve: Nyelvhelyességi Tanácsadó Testület. Tagjai közül négyen rendelkeznek nyelvtudományi tudományos fokozattal (Kiefer, Kenesei, Kiss, Grétsy), hárman nem. A Testület elmúlt nyolc évi működését homály fedi, magam annyit tudok róla, amennyit Kiefer szóban közölt velem 2010. június 8-án: vagyis hogy 2008-ig összesen két szakvéleményt kértek tőlük, de 2009-ben már megszorodtak a kérések, 2010-ben pedig az áprilisi választások óta heti 5 szakvéleményt készít a Testület elnöke. Olyan kérésekre válaszolnak, hogy például van-e meghonosodott szó a *Tavaszi Sale* reklámban, vagy pedig a magyarban meghonosodott idegen nyelvű kifejezés-e a következő (10. ábra):

10. ábra: Meghonosodott idegen nyelvű kifejezés a magyarban?

Ilyen kérdéseket a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság szokott írásban elküldeni a Budapest, VI. Benczúr u. 33. alatti Testületnek címezve – ezt a Hatóságot is az adófizetők tartják el. A Testület pedig akadémiai közfeladatként végzi társadalmilag hasznos (?) tevékenységét.

Eddig tartott Kontra Miklós beregszászi előadása a 16. Élőnyelvi Konferencián. A következő, 4. szakaszt néhány hónappal a konferencia után toldotta a szöveghez. 2010 decemberében Cseresnyési László benyújtott egy cikket közlésre az *Élet és Irodalom*nak, ami azonban csak 2011. március 25-én jelent meg (Cseresnyési 2011, ez néhány apróbb részletben eltér az itteni eredeti változattól). Kontra és Cseresnyési még 2011 februárjában úgy határoztak, hogy az eredetileg egymástól függetlenül készített írásaikat együtt közlik a beregszászi konferencia kötetében. Az 5. szakaszt Cseresnyési László írta.

4. UTÓIRAT

A 2001. évi törvényt megelőző vitákban a magyar nyelv halála mint elkerülendő veszély elő-előfordulgatott, de ami 2010 őszén nem sokkal a beregszászi konferencia után történt, az külön tanulmányokat érdemel(ne). Történt, hogy a magyar Köztársasági Elnöki Hivatal „JAVASLATOK A készülő új Alkotmány kodifikációs folyamatához” című iratot intézett „Az Alkotmány-előkészítő eseti bizottság elnöke részére”. Három sorral lejjebb ugyanez kötőjel nélkül, de két további nagybetűvel olvasható, így: „Alkotmány előkészítő Eseti Bizottság részére”. Az interneten publikált szövegben van egy „Javaslat a magyar nyelv alkotmányi szintű védelmével kapcsolatban” című rész is, a 17–19. oldalon. Ízelítőül idézek belőle néhány részt:

- 1) Sokak vélik úgy, hogy az új kommunikációs formák [pl. az elektronikus levelezés térhódítása, K.M.] valamilyen oknál fogva felmentést adnak az igényes és helyes fogalmazásmód, valamint a helyesírás szabályai alól. Ez a szemlélet a magyar nyelv halálós ítélete.”
- 2) Itt az ideje a megfontolt, szakmai alapokon nyugvó, de céltudatos és felvilágosult cselekvésnek, hogy ne kelljen szembenéznünk az anyanyelv visszafordíthatatlan hanyatlásával! Kiindulás lehet a nyelvünket ezidőtájt leginkább veszélyeztető jelenségek górcső alá vétele és lajstromozása annak érdekében, hogy megfelelő orvosságokkal leküzdhessük a bajt.

- 3) Anyanyelvünk érzelmrokonító forrasztékot létesít magyar és magyar között [...]
- 4) Különösen felelősségteljes szerep hárul a tömegtájékoztatási eszközök sokak által példaképpül vett szereplőire; nyelvhasználatukkal, általában: a magyar nyelvhez viszonyulásukkal sirásói, vagy megmentői lehetnek anyanyelvünknek.
- 5) Megfontolandó az alábbi, alaptörvényi szintű kinyilatkoztatás.

„A Magyar Köztársaság számára alapvető (nemzeti) érték a magyar nyelv. A Magyar Köztársaság minden rendelkezésére álló eszközzel támogatja/köteles támogatni a magyar nyelv ápolására és megővésére irányuló törekvéseket.”

„Az állam alapvető feladata a magyar nyelv óvása, ápolása és fejlesztése.”

Javaslom, hogy a preambulumban kapjon helyet az alábbi mondat: „a magyar nyelv nemzeti önazonosságunk és összetartozásunk legfőbb letéteményese.”

Ezt az iratot a Köztársasági Elnöki Hivatal Jogi, Alkotmányossági és Közigazgatási Hivatalvezetője küldte el a parlamentbe. A sajtóban azonnal csinos botrány kerekedett belőle (pl. Kovács 2010, Zsádon 2010), aminek következtében az Elnöki Hivatal elhatárolódott a javaslattól, megtette a szükséges intézkedéseket, majd később, 2010. november 23-án immár maga Schmitt Pál tett javaslatot, ez a jelen cikk írásakor (2011. február 8-án) is olvasható volt az interneten: http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/kozt_elnok.pdf címen. Ebben a javaslatban a magyar nyelvről immár csupán hat sornyi szöveg olvasható, a magyar nyelv halála csak közvetve jön szóba: a javaslattevő európai kulturális bizottsági munkája során szembesült „a nemzeti nyelveket veszélyeztető irányzatokkal”, ezért szükségesnek tartja, hogy az alaptörvényben rögzítsék: „a magyar köznyelv és a tájnyelvi változatok óvása, ápolása, fejlesztése alapvető és elsődleges nemzeti érdek.”

5. ANYANYELVÜNK DÉMONJAI

*Mitől félne? Kezibe kard, / gonoszoknak odavág,
dírr-durr; odavág, / sose bántsák a hazát.*

(Weöres Sándor: Megy az úton...)

5.1. Nyelvet az alkotmányba?

Tulajdonképpen semmi meglepő nincs abban, hogy megértve az idők üzenetét, a köztársasági elnök úr intése nyomán, a magyar média nyelvvelvédelmi aktivistái, illetve egyes nyelvészek és honatyák immár elérkezettnek látják az időt, hogy helyre tegyék a magyar nyelvnek az elmúlt nyolc(van) évben úgymond elhanyagolt ügyét. Úgy gondolják, hogy Magyarországnak azon országok közt lenne a helye, amelyek nemzeti alaptörvénybe foglalták az államnyelv kitüntetett (illetve kizárólagos) jogi státusát és védelmét. Nem nevezhető e felfogás elleni érvnek az a tény, hogy a világ önálló államainak csupán mintegy tizedében létezik az államnyelv ún. „alkotmányos garanciája”. Ha ugyanis a magyar nyelvet tényleges veszély fenyegeti (és persze ha ezt a veszélyt az alkotmányba foglalt nyelvvelvédelmi paragrafussal el lehet háritani), akkor önmagában véve semmi jelentősége nem lenne annak, hogy Magyarország „statisztikai kisebbségbe” kerülne. Megszólalt az ügyben É. Kiss Katalin professzor, a mondattan kutatója is, az MTA tagja, aki támogatja az alkotmányos nyelvvelvédelem gondolatát.⁴ A televízió riporterének kérdésére É. Kiss Katalin többek közt a következőket mondta:

„Nemzetközi jogi védelemre volna szükség, szankciókra. Egyáltalán ezt a kérdést napirendre kellene tűzni és napirenden tartani. Valójában ezt úgy kellene elismerni, mint egy általános emberi szabadságjogot, ami mindenkinek kijár. Tehát az anyanyelv szabad megválasztásának, gyakorlásának és továbbadásának a jogát. Ezt például a vallás esetében már évszázadokkal ezelőtt elértük, de a nyelv esetében még ez nem történt meg.”

⁴ http://premier.mtv.hu/Hirek/2010/11/22/09/Kell_e_az_alaptorvenyben_vedeni_a_magyar_nyelvet_Pro_kontra.aspx

Nem világos számomra, hogy mire utalt É. Kiss Katalin. A határon túli magyar kisebbségek nyelvi jogairól nagyon is fontos beszélni, de ezt nyilván nem a Magyar Köztársaság alkotmánya garantálhatja, hanem nemzetközi megállapodások. Az országhatáron belüli magyar nyelv „ápolása és védelme”, illetve az államnyelv státusának alkotmányos védelme természetesen más kérdés. Nem kell talán bizonygatnom, hogy senki nem akarja a magyar állampolgárokat arra kényszeríteni, hogy mondjuk franciául érintkezzenek a rendőrrel, szlovákul kérjenek marhapárizsit a boltban, és hogy nemzeti ünnepeken németül szavaltassák az erre prédesztinált apró fiúgyermekkel Kölcsey Hymnusát, Vörösmarty Mahnruffját és Petőfi Nationalliedjét. Mi is fenyegeti akkor a magyar nyelv státusát Magyarországon? Én azt hiszem, hogy semmi, sőt még azt is gondolom, hogy a magyar nyelvalkotmányozási diskurzus egyszerű játék: érzelmi kisülések és költői ejakulációk érdekes egyvelege.

Arra nehezen tudnék választ adni, hogy komoly nyelvészek miért vesznek részt ebben a játékban. Ráadásul az engedélyezett retorikai színezékek és az ismert politikai törésvonalak miatt a dolog úgy fest, mint ha a nyelvünket-az-alkotmányba gondolat hívei a haza és a nyelv ügyét szívükön viselő, rendes magyar emberek, a gondolat ellenzői pedig idegenszívűek lennének. Honatyáink nyilván tudni fogják a kötelességüket: ne gondolhassa senki azt, hogy őket hidegen hagyja nemzetünk és édes anyanyelvünk védelmének ügye. Bár nem remélhetem, hogy ez az írás esetleg meg tudná fordítani a nyelvünket-az-alkotmányba mozgalom sodrását, az alábbiakban mégis összefoglalnám, hogy mit tud mondani a dologról a szociolingvisztika.

5.2. Nyelv, nemzet, mitológia

Sokak szerint egyes országokban, egyes történelmi helyzetekben a nyelv a nemzet politikai egységének a záloga volt, pontosabban: az emberek olykor maguk is azt képzelték róla, hogy az. A nyelv „nemzetformáló erejét” példázná állítólag Izrael állam esete, amelynek a megalakulása idején (1948) a lakosság fele már héber anyanyelvűnek vallotta magát. A történelemben persze ellenpróba nincs: nem tudjuk, hány évvel hosszabbította volna meg nagypapa életét, ha nem szivarozik, és nem tudjuk, hogy miként ment volna végbe a zsidó nemzeti állam megformálása úgy,

hogy a héber státusát nem teszik különlegessé, azaz például nem teremtik meg a héber tannyelvi többségű oktatást. (A héber tannyelvű oktatás megkezdésének évében, azaz 1888-ban a nyelvnek még csak egyetlen anyanyelvi beszélője volt: egy hatéves kisfiú.) Ha valaki azt próbálná igazolni, hogy a nemzeti egység szempontjából a nyelvi egységnek döntő jelentősége van, akkor mondjuk India, Kína, Indonézia, a Fülöp-szigetek kiáltó ellenpéldái mellett, meg kellene magyarázni a nyelvi sokféleség megmaradását számos politikailag egységes európai államban is, így például Olaszországban, ahol a több mint 60 millió olasz, azaz lombard („milánói”), piemonti („torinói”), venét („velencei”), nápolyi-kalábriai, szárd stb. anyanyelvű beszélők számára a sztenderd (toszkán) olasz csak második nyelv – Itália lakosságának feléről van szó. Vagy gondoljunk csak a független norvég nemzetállam újjáalakulására: ma a norvégok mintegy 80%-a nem a „tősgyökeres” norvég nynorsk beszélője, hanem a dánosan urbánus, velejéig „nemzetietlen” bokmålé.

A tények tehát nem igazolják azt az első látásra logikusnak tűnő vélekedést, hogy az egységes nemzeti nyelv a haza egységének záloga. Ezért aztán – függetlenül attól, hogy egy ilyen vállalkozás gyakorlati képtelenség is –, nem lehet jelentősége annak sem, hogy egy-egy nyelv nemzeti, vagy (mint a magyar esetében) határon túli változatait uniformizálni (vagy akár csak egyszerűen megregulázni) próbálják az „egyközpontúságunk – egységünk záloga” magasztos elve alapján. Mint tudjuk, a köztársasági elnök úr véleménye más: „a magyar köznyelv nemzeti összetartozásunk elsődleges kifejezője”.⁵ Tisztelem a köztársasági elnök úr véleményét, de úgy gondolom, hogy kár lenne, ha a nyelv és nemzet egységének a mitológiája befészkelné magát valahogy a gondolkodó magyarok koponyájába.

⁵ Idézet az Alkotmány-előkészítő Bizottsághoz intézett 2010. november 23-i köztársasági elnöki levélből (4 oldal, http://www.parlament.hu/biz/aeb/info/kozt_elnok.pdf). Az elnöki javaslat teljes szövege 34 oldalas. Ebben szerepel az a hamar (és méltán) híressé vált megfogalmazás, miszerint: *Anyanyelvünk érzelmrokonító forrasztékot létesít magyar és magyar között, éljenek bármely pontján a világnak.*

(http://www.es.hu/files/Boritok/kozt_elnok.pdf – 2019. június 7.).

5.3. Nyelvünk egy újabb nekrológjáról

Nem értem, hogy mire gondolt É. Kiss Katalin akadémikus, amikor azzal érvelt, hogy a világ nyelvei fogynak, nagy részük néhány évtizeden belül el fog tűnni: „Most kb. 6–7000 nyelvet beszélnek a világon, és egy lipcsei antropológiai nyelvészeti intézet kutatásai előrejelzése szerint ezeknek a 90%-a el fog tűnni a század végére.”

A dolog megértéséhez bizonyos adatokat kell ismerni. Az emberiség fele a világ tíz nagy nyelvének valamelyikét beszéli anyanyelvként, míg a világ nyelveinek mintegy negyede ezernél kevesebb beszélővel rendelkezik. A világon csak mintegy félszáz nyelvnek – köztük a magyarnak! – van tízmilliónál több beszélője, de még ezeknek a nyelveknek a zöme is zsugorodik (az évi zsugorodás mértéke egyes nyelvek esetében tízezres nagyságrendű). Hosszú távon ez valóban járhat a nyelv eltűnésével, de a dolog léptéke (számoljunk utána!) évszázadokban mérhető, és természetesen semmit nem tudunk azokról a tényezőkről és hatásokról, amelyek az elkövetkező évszázadokban működni fognak – feltéve persze, hogy lesznek egyáltalán következő évszázadok.

Az SIL International (Dallas, Texas) nemzetközi felmérései⁶ azt mutatják, hogy a globális *zsugorodás* tendenciája az elmúlt néhány évtizedben a világ nyelveinek mintegy 70–80%-át érintette: többek között a magyar nyelvet is. Ez a folyamat lényegileg eltérő jelenség a világ nyelveinek talán negyedét érintő *szétforgácsolódás* jelenségétől. Éppen azért használom most a „zsugorodás”, illetve a „szétforgácsolódás” kifejezéseket, hogy világos legyen: nem egyszerűen a beszélők fogyásának különböző fázisairól van szó. A tapasztalat azt mutatja, hogy a nyelvek akkor kerülnek végveszélybe, amikor megtörik a mindennapi élet szintereinek nyelvi hálózatrendszer, töredékké válik a nyelvhasználat köre: azaz bizonyos fontos tevékenységek már csak egy másik, idegen nyelven lehetségesek. A nyelvet beszélő közösség nagysága valóban nem mellékes, de a szakirodalom ismer olyan alig 300 beszélővel rendelkező nyelvet, amely koherens nyelvhasználati hálózatot alkot, az emberek életének döntő része ezen a közösségen belül zajlik. Ugyanakkor ismerünk

⁶ Az utolsó (16., 2009) felmérés adatai megtekinthetők az interneten: <http://www.ethnologue.com/>. – Azóta megjelent 2019-ben a 22. kötet is: <https://www.ethnologue.com/ethnoblog/gary-simons/welcome-22nd-edition>

olyan majdnem 1500 fős nyelvet, amelyre ez nem áll, és a nyelvnek a következő generációra való hagyományozása is részleges, töredékes.

Zavarba jönnek, ha most megkérdeznék tőlem, hogy mi köze mindeknek a magyar nyelv dolgához. Őszintén szólva magam is úgy gondolom, hogy semmi. A magyar nyelv esetében a nyelvhasználati színterek hálózrendszerre sértetlen, a nyelv továbbadása folyamatos stb. Nem állítható tehát, hogy a magyar nyelv „veszélyeztetett” lenne. A közeli nemzethalál víziója, a pánikkeltéssel való játszadozás persze fontos lehet egy szélsőséges politikai párt tagjai és ideológiai fogyasztóközönsége számára, a nyelvésztől azonban elvárható, hogy ismerje a tényeket, és felelősséggel nyilatkozzon. A tény pedig adott esetben az, hogy nem lehet egy kalap alá venni a globális demográfiai zsugorodás által érintett mintegy 4000 (!) nyelv, illetve a kihalás által többé-kevésbé közvetlenül veszélyeztetett nyelvek esetét.

5.4. Nyelvvédelmünk alapjai

Remélem, hogy sikerült érthetően kifejettenem, hogy a magyar nyelv esetében a „kihalás” csupán egy sci-fi író regényében, vagy egy futurológus lázálmaiban tűnhet valószerűnek. A magyar nyelv „védelme” és „státusának alkotmányos garanciája” tehát nem valami ilyesmire, hanem a jelenlegi állapot úgymond „negatív irányba való változására, torzulására” utal. Ennek a lehetőségnek az irracionális mára már talán kevésbé kézenfekvő. Hosszú idő óta létezik ugyanis az európai kultúrában olyan vélekedés, amely szerint a nyelvek őseredeti, „tisztá” állapotának a megváltozása bizonyos értelemben egy nyelv kihalásához hasonlítható kulturális veszteség. Ez a purista nyelvvédői-nyelvművelői gondolat három, valójában igen együgyű mítoszon alapul.

Az első ezek közül a *nyelvromlás* mítosza. Babits szerint például a *mondá, kérdé* típusú igealakok kihalása a magyar nyelv nagy vesztesége (*Nyugat* 1935/2, *Könyvről könyvre*): „Ez a szegényedés az irodalom bűne. ... A félmúltat mi írók öltük meg; az én generációm még segített ebben a gyilkosságban.” A nyelvművelők ma is erőteljesen támogatják a konzervatív nyelvi formák megőrzését (pl. *A pénz végett jöttünk* úgymond „szebb”, „választékosabb” és „helyesebb”, mint *A pénz miatt jöttünk*). A nyelvész azonban nem ismeri a „nyelvi aranykor” fogalmát,

és értelmetlennek ítéli az olyasféle kijelentéseket, mint „Arany János korában még tudtak az emberek magyarul”, illetve „Ez a Shakespeare még hogy tudott angolul!” Egyesek nyelvi érzékenységét sértik az elmúlt években keletkezett szavak és nyelvi formulák, vagy a múltban alig hallott, ma viszont tipikus nyelvi megoldások, vö. pl. *Nem mondd!?*, az egykor tipikusabb *Na, ne mondd!* helyett stb. Minden számunkra szokatlan neologizmus „idegesítő” lehet: én például felszisszenek, ha valaki mondjuk a *sikeresen kommunikálja* kifejezést használja. Viszont nem lehetetlen, hogy gyorsan megszokom, és már ebben az írásban (mondjuk a következő bekezdés vége felé) használni is fogom.

A purizmus második pillére a *nyelvi fajtisztaság* mítosza. Szinte minden nyelv (így a magyar is) nagy mennyiségű meghonosodott jövevényszót, illetve más nyelvekből átvett szerkezetet tartalmaz. A nyelvészek ezzel a ténnyel már megbékéltek valahogy (vö. angol *they sort of made peace with this fact*), viszont egy nyelvművelő írásban azt olvasom, hogy például a *Túl nagy neki a kabát* idegen nyelvi mintát tükröz, a „helyes”, „magyaros” forma a *Nagy neki a kabát* lenne. Én erről a szerkezetéről nem tudom, hogy idegen eredetű-e, de azt kétlem, hogy „idegenszerű” lenne. Az idegenség kósza érzete persze olykor feltolulhat bennünk: számomra például idegen a bolti eladók *Segíthetek?* fordulata. Magyarosítsuk talán Makk Károly klasszikus filmjének „idegenül csengő” címét? *Ház a sziklák alatt* — nyelvhelyesen: *A sziklák alatt lévő ház*. Tősgyökeresítsük a *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre* szerkezetet (nyelvhelyesen: *Két zongorára és ütőhangszerekre írott szonáta*)? Ami az úgymond „nyelvünk testén élősködő, szavaink életerejét elszívó” idegen szavakat illeti, ezekről a nyelvészek már rég tudják, hogy nem különböztethetők meg a „nyelvünket gazdagító” jövevényszavaktól. Mindnyájunknak van ezzel kapcsolatban valamiféle intuíciója, de nincs kritérium, melynek alapján kimondható, hogy mondjuk a *déjà vu* már jövevényszó, vagy még csak idegen szó, tehát hivatalból üldözendő, esetleg helyben felkoncolandó. A mai, áramvonalasított nyelvművelők persze csupán a „felesleges” idegen szavak ellen emelik fel a szavukat, de arra nézve nem adnak a pórnak bölcs útmutatást, hogy miként lehet „felesleges” az a szó, amit valakik használnak. Ha valaki persze elég hangosan ágál a „káros idegen hatás” ellen, akkor ezzel általában sikeresen kommunikálja azt, hogy ő maga őrző szemét a nemzet anyanyelvén tartó hazafi. Egyébként sejteni vélem, hogy bármit is mond majd ki az alkotmány, ha az emberek

úgy érzik, hogy valami számukra fontos, akkor használni fogják, ha meg úgy vélik, hogy furcsa, idegen és természetellenes, akkor nem. Ez igen egyszerűnek tűnik. Talán azért, mert az is.

A harmadik purista babona a *nyelvi logika* mítosza. A nyelv művelők (akiknek egy része egyetemi nyelvészeti képzésben részesült) a nyelvi szerkezet úgy mond „mélyebb” ismeretével rendelkező személyeknek vélelmezik magukat, és a tudós magas piederstáljáról (helyesen: oszlopszékéről) ítélkezve minősítenek egyes szavakat és formákat „helyesnek” és „logikusnak”, másokat pedig „hibásnak” és „illogikusnak”. Egy nyelvben persze nincs a nyelvhasználatról, azaz a nyelv szokástól független logika. A mai sztenderd angolban például nincs ún. „kettős tagadás”, vö. *You know nothing ~ You don't know anything* ‘Semmit nem tudsz’, de a hagyományos, a középkori angolban szokásos, „kettős tagadásos” forma (vö. *You don't know nothing*) ma a nyelv alacsony presztízsű rétegéhez tartozik: nem minősül párbajképesnek. Nem tudom, logikusabb lenne-e, ha magyarul így beszélnénk: *Te semmit tudsz!* Lehet-e „logikai alapon” döntenünk olyan formák között, mint *Jaj, szalontüdő... De rég nem ettem!* ~ *De rég ettem!* Vagy: magyarul a *Csak ez nincs* és a *Csak ez van* mondatok jelentése eltérő, japánul viszont egyszerűen a ‘csak’ jelentésű szó megválasztásától (*shika* vagy *dake*) függ a tagadó (*nai*), illetve állító (*desu*) igealak használata, vö. *Sore shika nai ~ Sore dake desu* ‘Csak ez van’. Persze, van a nyelveknek számos izgalmas, általános törvényszerűsége (azaz „logikája”), de ezt nem lehet könnyedén fillérekre, pennykre, netán centime-okra váltani. Talán érdemes még egy példát hozni. Nem sokat tud a nyelvről és a nyelvekről az, aki „terpeszkedő”-nek, „felesleges szószaporítás”-nak („tautológiá”-nak) minősít olyan szókapcsolatokat, mint pl. *kaotikus összevisszaság, messzi távol, érdekes kuriózum, felesleges szószaporítás, valós tény*. Nem véletlen, hogy ilyen nyomatékosító kifejezések tömegesen léteznek a nyelvekben (vö. pl. angol *chaotic disorder*).

A nyelvész egyszerűen megfigyeli a nyelvet, folyamatosan követi, hogy miként változik a mérvadónak tekinthető, magas presztízsű, kifinomult stb. nyelvhasználat. Ezt a sztenderd nyelvváltozatot nem mindenki ismeri egyformán jól, ezért értelmes és jó dolog, hogy tanácsot osszon a megannyi cseperedő gyermeknek és faragatlan pórnak az, aki jobban ismeri a szép, elegáns magyar beszéd és írás szabályait. Nem hiszem azonban, hogy én jogosult lennék tanácsokat osztogatni, csak azért, mert

a fiókom mélyén mindenféle nyelvészeti képzettséget igazoló papírok lapulnak. Magam is megfélemlített ember vagyok. Szívem szerint ugyanis nem írnám hosszú „í”-vel a *presztízs* szót, viszont hosszú „ó”-t szeretnék írni a *Tokió* első szótagjában is, annak ellenére, hogy annak idején egy illetékes úgy döntött, hogy erre a magyar ember nem jogosult (a japán kiejtés „tókjó” – és mindig az is volt). Mi garantálja, hogy egy ún. „nyelvész” jobban tudja, mi a „jó magyarság”, mint mondjuk egy pécsi fuvolaművész? Valóban megérett az idő arra, hogy még az alkotmány is szentesítse azoknak a „nyelvészek”-nek (értsd: önjelölt nyelvvédőknek) az arroganciáját, akik bizonyos nyelvi formákat „magyartalan” és „hibás” alakként bélyegeznek meg, önmagukat pedig fontos és nélkülözhetetlen „tudós”-nak tüntetik fel?

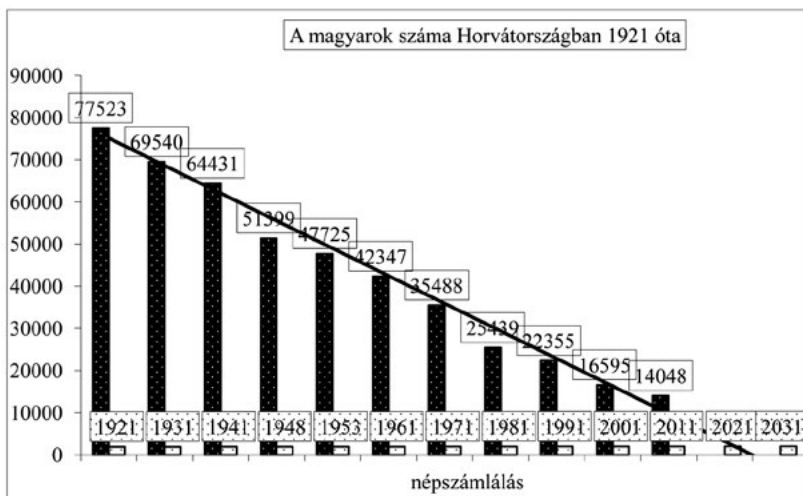
A feltörekvő középosztály mindig és mindenütt hajlamos volt arra, hogy támogassa a nyelvvédő-nyelvművelő mozgalmakat, hiszen ezzel önmaga is kicsit mintegy az Erő résztulajdonosává, az élcsapat részévé vált (persze csak afféle kulturális alapon). Ez a Horthy-korszak vagy a Kádár-korszak Magyarországon sem volt másként, mint más európai országokban. A dolog azonban most látszik elnyerni a kedves írók által hivatkozott „vajszerű árnyalat”-ot. Valószínű ugyanis, hogy a honi politika nemzeti és polgári szelirányát, valamint a magyar politikusok nyelvi műveletlenségét kihasználva, az MTA egyes tagjainak segédletével, egy évtized után hazánkban ismét jogi támogatáshoz jut a provinciális, együgyű, minden tudományos értéket nélkülöző nyelvvédelem.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Cseresnyési cikke 2011. március 25-én jelent meg. Április 18-án az Országgyűlés elfogadta Magyarország Alaptörvényét, ami 2012. január 1. óta hatályos. Ebben a Nemzeti Hitvallás kimondja azt is, hogy „Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.” Továbbá: „Magyarország védi a magyar nyelvet.” [H] cikk (2)] A korabeli sajtócikkek bő tárházát Kis Tamás honlapjának „Érzelemrokonító forraszték” című részében (<http://web.unideb.hu/~tkis/#6>) találja az olvasó.

Halódó nyelvnek (angolul *moribund language*) az olyan nyelvet nevezik a nyelvészetben, amelyet a gyerekek már nem tanulnak meg. *Veszélyeztetett* (ang. *endangered*) nyelv az, amelyet a gyerekek még megtanulnak, de ha a jelenlegi körülmények nem változnak meg, akkor a következő évszázadban már nem fogják megtanulni. Losoncon 1910-ben a magyarok a lakosság 82%-át tették ki, de 2011-ben csak 9%-át. *A magyar nyelv* tehát nem veszélyeztetett nyelv, de *a losonci magyar nyelvközösség anyanyelve* ma veszélyeztetett nyelv.

2011-ben a horvát népszámlálás szerint 14 048 magyar élt Horvátországban, de 90 évvel korábban számuk még 77 523 volt. Ha megrajzoljuk a népszámlálási adatok trendvonalát, azt is megjósolhatjuk, hogy mikor fognak elfogyni a magyarok Horvátországban, lásd 11. ábra.

11. ábra. A magyarok számának csökkenése Horvátországban 1921 óta.

Forrás: Kocsis–Bognár (2003). (Ezt az ábrát először Kontra–Lewis–Skutnabb-Kangas 2016-ban közöltük.)

Harc a *kisebbség* szó ellen*

2014. március 7-én a Felvidék.ma hírportál „Harc a kisebbség szó ellen” című tudósítása arról szólt, hogy egy budapesti konferencián laikus közszereplők (magyarországi kormányhivatal-vezető, szlovákiai magyar politikus, magyarországi orvosprofesszor, valamint egy kormánypárti országgyűlési képviselő) meghirdették a *kisebbség* szónak a közbeszédből való kiiktatását, mert szerintük az hátráltatja a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok jogérvényesítését, s a szóba bele van kódolva a kisebbségi magyarok asszimilációja is. Ez a cikk a jó szándékú laikus „program” nyelvészeti kritikája, s egyben nemcsak a laikusok ügyefogyottságát mutatja be, hanem azt is, hogy ha programjuk megvalósulna, az nemzetközi jogi szempontból a kisebbségi magyarokat védtelené tenné.

1. Írásom címe azonos a Felvidék.ma hírportál egyik, 2014. március 7-én megjelent cikkének címével. A cikk egy budapesti konferenciáról tudósított, imígyen:

„A szárnyait bontogató Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI), azon belül is a Nemzetstratégiai Akadémia *A kisebbségi szemlélet meghaladása felé* címmel rendezett konferenciát március 6-án, a budapesti Terézvárosban.

A téma ismert szakértőit, közéleti megjelenítőit felvonultató rendezvényen többek közt Szász Jenő, Duray Miklós, Vizi E. Szilveszter és más szaktekintélyek mellett Gulyás Gergely fideszes országgyűlési

* Eredetileg megjelent: *Muratáj* 2014/1–2: 171–176.

képviselő, a FIDESZ-KDNP frakciójának helyettes vezetője, a Polgári Magyarországért Alapítvány főigazgatója volt jelen.

Az előadások mindegyikét áthatotta a jó szándék, s a külhoni magyarság jogérvényesítéséért, megmaradásáért folyó harc megújításának, reményteljesebbé tételének a vágya. Minden megszólaló fontosnak tartotta a „kisebbség” szónak és fogalomnak a közbeszédből való kiiktatását – a hozzájuk kapcsolódó negatív gondolatársítások (kisebbségi érzés, kisebbrendűség) miatt.

Szász Jenő, az NKSI elnöke szerint a „kisebbség” fogalom eleve defenzív álláspontot feltételez, ezért feladatnak nevezte, hogy a „nemzeti közösség” szó használatának fontosságát megértessük a külvilággal.

[...]

Duray Miklós a kisebbség fogalmának változásairól, matematikai és társadalmi értelmezéséről értekezett. Szerinte lényegében Trianon által, a versailles-i békerendszer »kisebbségvédelmi« szerződése által vált a nemzeti kisebbség kifejezőjévé, s vált a marginalitás, a kiszolgáltatottság szinonimájává. [...] Érzékeltette, hogy a kisebbség szóba bele van kódolva az asszimiláció.

[...]

A délelőtt záró eseményeként *Kiss Antal*, az NKSI főosztályvezető-helyettese, s az intézmény brüsszeli képviselője rántotta ki a hallgatóságot a jogászias fészekmelegből, a való élet friss levegőjére derűs beszédével, amelyben többek közt rámutatott: munkatársaival büntetést fizettet, valahányszor csak kiejtik a „kisebbség” szót. A személyenként és esetenként akár 10 ezer forintos összeget szerinte Böjte atya dévai gyámoltjainak kellene adni. Derűsen, de szavait halálosan komolyan vétetve három feladatot szabott a hallgatóságnak: 1) a „kisebbség” szó kiiktatása, 2) névjegykártyánkon mindig a vezeték-név legyen elől, 3) a szellemi világörökség részeként helyezzessük a magyart a védendő nyelvek listájára, nem baj, ha a szlovák és a román társaságában.”

2. Nyugodtan elhíhetjük a Felvidék.ma tudósítójának, hogy az előadások mindegyikét áthatotta a jó szándék. Ez azonban talán az egyetlen dolog, aminek e hír kapcsán örülhetünk. „A külhoni magyarság megmaradásáért folyó harcban” ugyanis számos olyan dokumentált esetről tudunk,

amikor jó szándékú magyarok igen nagy kárt okoztak azoknak, akiknek a megmaradásáért harcoltak. Ilyesmi történt az 1990-es évek elején, amikor Csíkszeredába és Budapestre transzportáltak csángó iskolásokat magyartanulás céljából, aminek következtében csángó magyar fiatalok tucatjai váltak románná (lásd Sándor 2003). Ilyesmi történik akkor is, amikor egy magyarországi nyelvűvelő a Kossuth rádióban kigúnyolja a határon túli magyarokat a beszédük miatt (l. Kontra 2010a: 97–105), vagy amikor a szomszédos országokban a magyar iskolások számára olyan tankönyveket készítenek helyi magyar kiadók, amelyeket joggal nevezett egy nyelvész professzor „magyar iskolás gyermekek elleni mérényleteknek” (l. Kontra 2010a: 107–116).

Aminek egy nyelvész aligha örül, amikor arról értesül, hogy „a téma ismert szakértői” mindannyian fontosnak tartották a „kisebbség” szónak s fogalomnak a közbeszédből való kiiktatását, az az, hogy ebből a jó szándékból süt a tájékoztatatlanság, a naivitás és a küldetéstudat. A megszólalóknak fogalmuk sincs arról, lehet-e, s ha igen, miképp lehet kiiktatni a közbeszédből egy szót. Talán azt hiszik, ha ők négyen-ötven-tizen-húszan nekigyürkőznek, ez sikerülhet is nekik. Nem tudják, hogy egy szó „kiiktatása a közbeszédből” sokkal nagyobb, monumentálisabb vállalkozás lenne, mint például egy olyan szó kicserélése egy Radnóti versidézzel ékesített emlékművön, mely szót (*csecsszopó*) a szobrász azért helyettesített a *csecsemő*-vel, mert az előbbit illetlen, „kuplerájban elhangzó” szónak ítélte (lásd Radnóti Melocco módra). Nem tudják, hogy az ilyen kísérletek a szocializmusban is csúfosan megbuktak (lásd Kontra 1997c).

De tételezzük föl, hogy sikerülne leszoktatni 12–13 millió magyart a *kisebbség* szó használatáról, ha nem is 10 ezer forintos büntetésekkel, de valami csoda folytán. Mit érnének el a tabusítók? Egyrészt: a szlovákok, románok, szerbek s a többiek változatlanul a saját szavaikat, kifejezéseiket, terminus technicusaikat használnák továbbra is. Másrészt: ha a magyarok elkezdenék kiiktatni a nemzetközi fórumokon felszólalásaikban és dokumentumaikban például az angol (*national*) *minority*, csak magukkal babrálnának ki, mivel a nemzetközi jog a kisebbségeket (*minorities*) védi, de a *társnemzeteket* s más, a konferenciázók által kívánatosnak vélt szavak által jelölt embercsoportokat nem védi. Szegény magyarok, még *A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlásokra* sem hivatkozhatnának, mert nekik nem lennének kisebbsé-

geik. Hasonló öngólt rúgnának a magyarok, mint azok az amerikaiak, akik politikai korrektségtől vezérelve a korábbi pejoratív neveket (például *limited English proficiency students* 'korlátozott angol tudású diákok') eufémizmusokkal helyettesítették (például *linguistically diverse students* 'nyelvileg különféle diákok'), amivel megfosztották védeenceiket a jogi védelemtől, ugyanis a nemzetközi jog védi a *kisebbségi* diákokat (*minority students*), de semmilyen védelmet nem nyújt a *nyelvileg különféle* tanulóknak (lásd Skutnabb-Kangas 1999: 7). Harmadrészt: a magyar tudományos szakirodalom egyik terminus technicusa válna avítá s nemkívánatosná Balogh (1930)-tól Romsics (1995)-ön át mondjuk Bárdi (2013)-ig.

Végül itt van még valami, ami nem jó szándékú laikusok nyelvalkító buzgalmáról szól, vagy 10 ezer forintos büntetésekről, hanem a dolog lényegéről. A kisebbségek védelmét úgy lehetne hatékonyabbá tenni, ha az uralkodó *kisebbségi paradigma* helyett egy *emberi jogi paradigmát* léptetnénk életbe. Például Magyarországon, vagy akár Szlovákiában is. Olyan törvényre gondolok, amelyet Szilágyi N. Sándor (1994/2003) dolgozott ki Románia etnikai és nyelvi közösségeinek méltányos és harmonikus együttéléséről. Ebben a törvényben *etnikai*, illetve *nyelvi közösségekről* van szó, nem *kisebbségekről*, ez a szó – pár elkerülhetetlen esettől eltekintve (1. cikk [4] és [7] bekezdés és 18/3, 85–88, 137) – elő sem fordul a szövegben.⁷

A laikusok (Szász, Duray, Vizi stb.) javaslata és Szilágyi eljárása a felszínen nagyon hasonló. Az előbbiek egy szó használatból való kiiktatásával s egy másik szó használatbavételével kívánják elérni a tartalmi, a társadalmi-politikai változást, a jogi helyzet megváltoztatását. Szilágyi a tartalmi változtatásokat dolgozta ki szisztematikusan és következetesen, s ezekhez kereste meg az adekvát nyelvi kifejezéseket. Ha úgy tetszik, ő is kiiktatta a *kisebbség* szót (a törvényből, ha nem is a közhasználatból), de ezzel csak látszólag tett úgy, mint a laikusok – a tartalmi különbség az előbbiek elképzelései és Szilágyi N. Sándor törvénye között hatalmas, és a törvény nyelvi-nyelvhasználati szempontból sem naiv.

⁷Hogy miért nem a kisebbségekről szól a törvénytervezet, azt Szilágyi (2015b)-ben lehet elolvasni.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Cikkemet kéziratban, még 2014-ben elolvasta a somorjai politológus Öllös László is, aki így reagált rá:

„A központi érved, nevezetesen, hogy a *kisebbség* szó felváltása más-sal kivonná a magyar kisebbségeket a nemzetközi jog védelme alól, nálunk többször, több fórumon is elhangzott. Ez azonban nem változtat néhány személy álláspontján, mivel itt más céllal művelt szómágiáról van szó. De több más argumentum is ismert. A következő, amelyikre Te is célzol, hogy országaik jogszabályai is kérdésessé válnának. A harmadik kifogás a választott új megnevezéssel kapcsolatos. Fordítsuk csak le a *társnemzet* szót angolra! A »partner nation« nemzeti rangot ad egy nemzet részének, tehát a részt egészszé teszi, ami már az arisztotelészi logika szabályai szerint is képtelenség. Megjegyzem, a szlovák nyelv ugyanígy fordítja, és kollégáim szerint a román is. De például a német is ilyen értelmet ad neki. Ebben a pillanatban mi [vagyis: szlovákiai magyarok, K. M.] vagy nem volnánk magyarok, hanem valamilyen más csoport, hiszen nem lehetünk egyszerre része ugyanannak a nemzetnek és egy ön-álló nemzet. A *nemzeti közösség* fogalmával ugyanez a probléma. Ezt a vitát mi már lefolytattuk. A pótcselekvés szándékán azonban ezek az érvek mit sem változtattak, mivel hiányzik a valós cselekvéshez szükséges gondolat, képesség, s benne esetenként még a nyelvtudás is. Mi itt egyet teszünk, nem törődünk vele. Aki tesz valamit, úgyis beleütközik a koncepció abszurdításába, beleértve a magyarországi nemzeti kisebbségeket segíteni szándékozókat is. A jelenség világjelenség. Ennyiben érdekes, a válság átgondolásra ösztönöz.”

A kárpátaljai Cserniczkó István még megkérdezné, hogy mi lenne így a Magyarország által is ratifikált Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartájának, vagy a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelmérőlnek a sorsa?

Hatalom és nyelv^{*8}

„A nyelvészetben általában nem fordítanak figyelmet a hatalommal kapcsolatos kérdésekre, vagy ha igen, akkor ez elég felületesen történik” – ezzel a mondattal kezdi Fairclough (2006: 3246) a *The Encyclopedia of Language and Linguistics*ben a hatalom és nyelv kapcsolatáról írt cikkét. Így van ez a magyar nyelvészetben is. Nálunk még nincs olyan egyetemi tankönyv, amiben 34 oldalas fejezet tárgyalná nyelv és hatalom kérdéseit, de az angolszász világban már van (Mesthrie 2009).⁹ Ebben a rövid cikkben felvillantok néhány kérdést, majd néhány másikat kissé részletesebben fogok bemutatni.

Tudvalevő, hogy a beszéd nemcsak információcserére szolgál, hanem a beszélők társadalmi helyzetéről (életkoráról, műveltségéről, szocializációjának helyszínéről stb.) is sokat elárul. Egy-egy szó, vagy annak kiejtése ellenséges környezetben életveszélyes is lehet. Az Ószövetség szerint negyvenkétezer efraimbelit öltek meg a Jordánnál, akiket arról ismertek föl, hogy Sibboleth helyett Szibboleth-et mondtak. De hasonló szituációk ma is előfordulnak. Például az 1970-es években Belfastban kutató nyelvész, Lesley Milroy arról számolt be (Tagliamonte 2016: 18), hogy a vallási különbségekkel együtt járó kiejtésbeli különbségek alapján az utcai huligánok a járókelőket beazonosították, majd elagyabugyálták. Ha valakivel elbetűztették az IRA szót, rögtön megtudták, hogy az

* Eredetileg megjelent: *Magyar Tudomány* 2016/6: 651–659.

⁸ Köszönettel tartozom Cserniczkó Istvánnak, Kiss Margitnak, Oszkó Beatrixnak, Siklósi Beátának, Szilágyi N. Zsuzsának és Žagar Szentesi Orsolyának, mert megkritizálták e cikk egy korábbi változatát, és fontos kiegészítéseket javasoltak.

⁹ Sándor Klára (tan)könyvében azonban van egy 3 oldalas „Nyelv és hatalom” című rész (2014: 326–329).

illető katolikus-e (mert kb. *i-ár-ő*-nek ejtette a betűszót), vagy protestáns (*áj-ár-é*). És nem lehetett tudni, hogy milyen huligánok állítják meg az embert, s melyik kiejtéssel lehet elkerülni az atrocitást. S amikor a múlt század végén a korábbi szerb-horvát nyelv szerbre és horvátra vált szét, ha például egy vajdasági magyar diáklány a *hleb* szóval kért kenyeret egy zágrábi boltban, vagyis nem a horvát *kruhhal*, esetleg ki sem szolgálták.¹⁰ Ma is előfordul, hogy egy vajdasági ember, ha Zadarban nyaral, nem használja a szerb/horvát nyelvet, csak magyarul vagy angolul beszél, hogy elkerülje „a szerbeknek kijáró bánásmódot”. Végül a legfrissebb példa: a mai Ukrajnában egyesek éberren figyelik, hogyan ejti valaki az *ukrán* (írásban oroszul: украинский, ukránul: український) melléknevet. Kiejtésben az a különbség csupán, hogy az oroszoknál a 2., az ukránoknál a 3. szótag a hangsúlyos. Az orosz pedig „megszálló” nyelv, az ukrainai orosz anyanyelvűek pedig az 5. hadoszlop. Legalábbis sokan ezt és így gondolják.

Nyelvi különbségek fegyveres harcok ürügyéül is szolgálhatnak. Cserniczkó István (2015: 1) írja: „Az Európa biztonságát fenyegető és a világgazdaság növekedését negatívan befolyásoló ukrainai válság rendezése nem képzelhető el az országban használatos nyelvek státusának rendezése nélkül.”

Nyelvi manipulációk és hatalmi törekvések összjátékát láhattuk Magyarországon például a Dunagate-perben 1990-ben. A Budapesti Katonai Bíróság, hogy elérje célját (bűnösnek mondja ki Végvári József őrnagyot, de büntetését jelentéktelen pénzösszegben határozza meg), olyan mondattani-jelentéstani kétértelműséggel bánt az igazságügyi elem szakértők véleményével, ami abszurdításában azonos egy *Valaki nem ivott alkoholt, és részeg volt* állítással. A bíróság olyan szaknyelvben (a pszichiátriaiban) folyamodott nyelvész számára nyilvánvaló nyelvi manipulációhoz, amelyben a pernek minden résztvevője, kivéve a pszichiátereket, idegenül mozgott. Az ilyen nyelvi stratégia elfedheti a nyelvi manipulációkat a bíróságon, amint ezt a Dunagate-per ékesen bizonyította (lásd Kontra 1999b).

¹⁰ Jugoszlávia szétválását követően a kemény purizmus talajára helyezkedő horvát nyelvművelők kiadtak egy „különbözeti szótárat” is (Brodnjak 1992), ami a szerbesnek megbélyegzett szavakat, kifejezéseket volt hivatva számba venni és horvát megfelelőit kínálni helyettük.

A nyelvi manipulációknak a mostani magyar politikai diskurzusban is tetten érhető szerepéről írt nemrég alapos tanulmányt Vásárhelyi Mária (2015), olyan témákat tárgyalva, mint „a kommunikációs tér kiszajátítása”, „a nyelvhasználat gyarmatosítása” és „a nyelvi megszállás eszköztára”. Egy „első változat”-nak tekintendő rövid írásában Kálmán C. György (2015) nem csupán jellemezte a manipulációkat, hanem jóslásokba is bocsátkozott: „Valami jó, értékes dologgal valami rossz történik: az erkölcsöt hatalmába keríti az erőszak: hiába szent és szívünknek oly kedves dolog a morál, ha rossz emberek rosszra használják, szörnyűség lesz belőle. »Erényterror«. Vagy »morális imperializmus«. Mivel az erény, morál, kegyesség, szolidaritás, jóság meg irgalom éppúgy felcserélhetők egymással, mint a terror, erőszak, imperializmus meg az agresszió és a kényszer [...] – bármikor számíthatunk az »agresszív felelősségvállalás« vagy a »ránk kényszerített patriotizmus« fordulatok felbukkanására. Figyeljünk csak.”

De vessünk egy futó pillantást a nyelvi dominanciára és az angol nyelv mai szerepére is. Az Európai Unió és a nyelvi imperializmus kérdéseit taglaló tanulmányát Phillipson (2016: 134) azzal kezdi, hogy idézi Winston Churchillnek a Harvard Egyetemen 1943. szeptember 6-án elmondott beszédéből a következőt (saját fordításomban): „a nyelv kontrollálásának hatalma sokkal nagyobb eredményeket hoz, mint ha valakitől elvesszük a területeit, vagy kizsákmányoljuk. A jövő birodalmi az elme birodalmi lesznek.”¹¹ Az Európai Unióban az első hat tagállam megegyezett abban, hogy négy nyelvet egyenjogúan fognak használni, miután megakadályozták, hogy a franciának kiemelt státusza legyen. Ma az EU fő dokumentumai minden tagállam hivatalos nyelvén egyenjogúak. Ennek ellenére a mögötte álló piaci erők az angolt az EU ügyek intézésében de facto domináns nyelvvé tették (ha de jure nem is). Ebből az is következett egyebek mellett, hogy például amikor Lengyelország és a Cseh Köztársaság csatlakozott az Unióhoz, az angoltól lengyelre és

¹¹ „Hatalom és nyelv Dante nyelvfilozófiájában” című tanulmányában Kelemen (2004: 5) idézi Dantét („[...] vajon mi nagyobb hatalmú, mint az, ami az emberi szíveket is meg tudja fordítani úgy, hogy azt, aki nem akart, akarásra indítja és aki akart, arra bírja, hogy ne akarjon, miként e nyelv ezt tette és teszi.”), majd így parafrázálja: „Vagyis: hatalommal bírni annyi, mint – egy megfelelő nyelv birtokában – képesnek lenni mások akaratának a befolyásolására.”

csehre fordított csatlakozási dokumentumok nem voltak jogilag hitelesek, csak az angol változat volt az. Phillipson (2016: 142) megállapítja, hogy mivel az EU nyelvpolitikáját a piaci erők irányítják, továbbá nyílt és burkolt elvek és különféle kompromisszumok, elkerülhetetlen, hogy működése egyenlőtlenségeket szüljön. „Az angol nyelv mögött álló piaci erők erősítik a nyelv hegemoniáját” – írja. Ehhez tegyük még hozzá, hogy a *laissez faire* nyelvpolitikák (amilyen a magyar is, véleményem szerint) az angol malmára hajtják a vizet.

HATALOM ÉS HELYNEVEK

„Cuius regio, eius nomen?” című cikkében Kiss Lajos a Magyar Tudománybn elemezte térségünk névváltoztatási és névadási visszasságait, ezt írván: „Ahol hivatalosan még mindig erőltetik a korszerűtlen nemzetállam-fikciót, ott a magyarság a helységneveit is csupán korlátozottan használhatja” (1992: 134).

A hatalmi önkény egyik célja a helynevek olyan engedélyezése, átalakítása, vagy megváltoztatása, ami megszakítja a kapcsolatot egy helyi közösség és lakhelyének történelmi neve között.¹² A szlovákiai helynévháborúban az 1990-es évek első felében ennek két módja volt. Az elsőt átbetűzésnek hívhatjuk (szlovákul *transkripcia*), így akarták a magyarokra erőltetni például a szlovák *Dunajská Streda* névből átírt *Dunajszka Sztredat*. Ez a módszer azonos azzal, ahogy a britek próbálták megszakítani a zsidók kontinuitását Palesztina számos részén 1931-ben, amikor az arab helyneveket írták át héberre az eredeti bibliai héber nevek helyett (Katz 1995: 113). Szlovákiában ma is láthatók olyan átbetűzött utcanévtáblák, mint amelyet 2011-ben fényképeztem le Érsekújvárbán (12. ábra).

Ugyanezt a célt, vagyis a helyi közösség és lakhelyének történelmi neve közti kapcsolat szétszakítását úgy is el lehet érni, hogy engedélyezik a kisebbségi nyelven a többségi név tükörfordítását, de nem engedélyezik az eredeti kisebbségi helynevet. 1994-ben, a szlovákiai helynevekről szóló törvény elfogadása előtt engedélyezték volna a *Dunaszerda*

¹² Hatalmi önkény és helynevek kérdéséhez lásd még: Falusi történet (144. oldal).

12. ábra: Utcanévtábla Érsekújvárbán 2011-ben

nevet, de a *Dunaszerdahely*-et nem.¹³ A szlovákiai szétszakításnál is durvább volt az, amikor Ceaușescu Romániájában a településneveket csak románul volt szabad leírni. Csendes lázadással a magyar újságok ezt úgy kerülték ki, hogy Sepsiszentgyörgyre „az Olt menti város”-ként utaltak, Kolozsvárra pedig „a Szamos menti kincses város”-ként.

Ilyesfajta „érzéketlenségre” persze nemcsak politikusok és őket kiszolgáló hivatalnokok szoktak vetemedni. Előfordul ilyesmi enciklopédiaszervezőkkel is. „Kitalált helységnevek” című írásában Engel Pál (1996) fölírta, hogy a *Magyar nagylexikon* szerkesztői címszóként szerepeltetnek minden, az 1920 előtti Magyarország területére eső helységet, és teszik ezt a helységek magyar elnevezésének szerepeltetésével. Csakhogy az 1890-es évek hivatalos helynév-magyarosító politikája következtében olyan falvaknak is lett magyar neve, amelyeknek az 1880-as évekig sosem volt, mert szlovák, román vagy épp ruszin parasztok ala-

¹³ Az akkori szlovák törvényjavaslatban nem szerepeltek konkrét példák, csak az elveket fogalmazták meg. Ez a *Dunaszerda* példa Fekete 1994-ben megjelent újságcikkéből származik (Fekete 1994/1995).

pították őket. Íróasztal mellett kiötlöttek számtalan új nevet, gyakran lefordítva az eredetét magyarra, pl. így keletkezett Trencsén vármegyében *Hőlak*. Engel szerint a magyar nagylexikon szerkesztői „a rossz emlékü magyarosítás termékeit használták fel címszavaknak” és „a legrosszabb emlékü sovinizmus csapdájába” estek (1996: 32). Könnyű belátnunk, hogy az adott területre nem jellemző helységnevek használatával a *Magyar nagylexikon* éppúgy sérti a szlovákokat, mint ahogy a szlovákok sértik a magyarokat *Párkány* hivatalos nevével (*Štúrovo*), vagy a fényképen látható, nem épp *Besztercebányai* utcanévvel.

TILTOTT SZAVAK

Amikor 2003 tavaszán az Egyesült Államok háborút indított Irak ellen, Franciaország nem volt hajlandó semmilyen módon támogatni szövetségességét. Voltak amerikaiak, köztük kongresszusi képviselők is, akik úgy megsértődtek ezen, hogy megpróbálták kiiktatni az USA-ban a *French* szó használatát. Ha minden amerikai étlapon *French fries* volt olvasható, akkor az a kongresszusi képviselő, akinek erre hatalma volt, elrendelte, hogy három kongresszusi étkezdében a *French fries* helyett *Freedom friest* írjanak. Akkoriban épp Michiganban voltam Fulbright-ösztöndíjas, jól emlékszem rá, hogy az USA egyik legkonzervatívabb államában egy tizenkettő-egy-tucat étteremben nem volt épp rizikómentes *French friest* kérni a hamburgerhez. A Wikipédia *Freedom fries* szócikke arról számol be, hogy 2005-ben a Gallup azt mérte, hogy a válaszolók 66%-a szerint az átnevezés buta ötlet volt, 33% szerint hazafias tett volt, s 1%-nak nem volt kiforrott véleménye. A következő évben egyébként a kongresszusi étkezdék étlapjaira visszakerült a *French fries*.

A jó és rossz szándékú emberek, ha nem szereztek egyetemi diplomát nyelvészetből, egyaránt hajlamosak azt gondolni: csak elhatározás kérdése, hogy egyes szavak használatát megtiltsák, s másokét előírják. Végtelen naivitásukban azt is gondolják sokan, hogy az ilyen tiltások és előírások majd átalakítják a nyelvet, s ha ezt a sikert már elérték, akkor jó esetben az emberek gondolkodását is sikerül majd megváltoztatniuk. Ékesen szolt erről a naivitásról *A Magyar Nyelv Értelmező Szótárának* főszerkesztője, Országh László 1953-ban, Sztálin halála után alig egy hónappal, az Akadémián tartott előadásában:

„Ideológiai, illetőleg politikai problémák azonban a szótárszerkesztésben másutt is találhatóak. Egyik ezek közül a *fogalmi elavulás* felé haladó címszavak kérdése. Magyar és idegen nyelvű szótárak ma olyan korban készülnek, amikor az új szóanyag itt van ugyan már, de a régi még nem halt el. Olyan szavak, mint *üzletasszony*, *potyautas*, *elemista*, *főszolgabíró*, *zászlós*, *kiuzsoráz*, *valutázik*, *tőzsdézik* és száz meg ezer hasonló szó mögött rejlő fogalmakat, állásfoglalásokat elsöpörte a forradalom, országunk gazdasági és társadalmi átalakulása. A szavak azonban még elevenen élnek úgyszólván az egész felnőtt nyelvközösség tudatában, sőt élnek – ha néha gúnyos mellékizzel – mai irodalmunk egy részében is, a régibb irodalomról nem is beszélve. Még nem is mutatják a nyelvi elavulás jeleit, ehhez túl rövid volt az idő. Felmerül a kérdés, kihagyjuk-e ezeket az élő szavakat a mai szótárakból? Ez nyilvánvalóan helytelen volna. [...] Ha a szótár aszerint foglalna állást egy-egy szó felvétele kapcsán, hogy a vele jelzett fogalom kívánatos-e, vagy a nyelv területén előfordul-e, akkor ilyen szavakat fel sem vehetnénk a szótárba mint *tüdőgyulladás* vagy *lepra*.” (Lásd Kontra 2010a: 36–37)

Az *Értelmező Szótár* I. és II. kötetét annak idején utólag cenzúrázták, a III. kötettől a VII.-ig viszont a szerkesztés és a cenzúrázás aszúrban zajlott. A cenzorok úgy vélték, hogy *irányíthatják a szóhasználatot*, s emellett *melegebb és emberibb megfogalmazásokat* is kívántak adatni a szótárszerkesztőkkel. Olyan ukázokat adtak, mint például a *kaláka* szócikknél: „Húzzuk ki az Erdélyre való utalást!”, vagy a *határszél* szócikkből „Az Ady-idézet maradjon ki!”. Végül még egy példa a sok százból, amit föltártam (pl. Kontra 1994–1995, 2010: 35–46): az *ideál* szócikk 1. jelentéséhez ezt írta a cenzor: „A Berzsényi-idézetet hagyjuk el! Az Ady-idézet sem a legszerencsésebb!” Itt azonban a szerkesztők sikeresen álltak ellen a cenzoroknak: a Berzsényi-idézet megmaradt, és az Ady-idézet is: *Minden, minden ideálunk Másutt megunt ócskaság már*.

Az *Értelmező Szótár* cenzorait az 1950-es években az Akadémia és az Akadémiai Kiadó küldte a Nyelvtudományi Intézet szótárszerkesztőségére (lásd Kontra 2010a: 37), azzal a céllal, hogy a reakciónak vagy elavultnak ítélt szavakat, szójelentéseket és példamondatokat kipurgálják. Néha bíróságaink is tesznek ilyesmit, például 1994-ben a Fővárosi Bíróság a *Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért* nevű társulás nevének

megváltoztatását rendelte el, mert szerinte a *melegek* kifejezés bizalmas jellegű, nem felel meg a köznyelvi, nyelvhelyességi, névszabotossági követelményeknek. Amint Halmai Gábor (1995) alkotmányjogász írta, „a bíróság tagjai jogi végzettségük minden szaktudásával nemesak hogy magabiztosan állást foglaltak egy nyelvtudományi kérdésben, hanem részben erre a nekik nem tetsző szóra – amely senkinek a jogát vagy érdekeit nem sérti – hivatkozva döntöttek az elutasítás mellett.” A Fővárosi Bíróság és a döntését helybenhagyó Legfelsőbb Bíróság ítéletében ignorálta az MTA Nyelvtudományi Intézete tudományos főmunkatársának szakvéleményét. A *Magyar Értelmező Kéziszótár* 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadásában a *meleg* szócikkében a 6. főnévi jelentés ’homoszexuális személy’.

Szavak betiltásáról néha törvényt is hoznak. Például a 2001-ben a magyar parlamentben elfogadott „reklámszótár-törvény” (a XCVI. törvény) előírta, hogy a gazdasági reklámokban, az üzletfeliratokban, továbbá egyes közérdekű közleményekben a magyarban nem meghonosodott idegen nyelvű kifejezések mellett magyar megfelelőiket is kötelező feltüntetni. A törvényt előkészítő szakaszában több nyelvművelő támogatta, s számos nyelvész ellenezte, egyebek mellett azért, mert a „meghonosodott idegen nyelvű kifejezések” (a törvény kulcsfogalma) nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlen. – A törvényhozó hatalom törvényt alkotott, amiről 2010-ben már mindenki elismerte, hogy hatályos ugyan, de eredménye nincs.

Az egyes szavak használatának betiltására, más szavak használatának előírására vonatkozó hatalmi készletések időtlenségét, örökzöld voltát az is jól példázza, hogy az Emberi Erőforrások Minisztériuma 2015. februárban életbe léptetett egy „Szótár: az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei” című terjedelmes listát (Szótár). Ennek összeállításában szakképzett nyelvészek láthatóan nem vettek részt. Hatása annyi várható, hogy a minisztériumi alkalmazottak *tandij* helyett *tandíjmentes felsőoktatást* fognak mondani és írni, *esélyegyenlőség* helyett *esélyteremtést*, ami eddig *szegény* (település) volt, az mostantól *elmaradott* lesz, s a *férfiak és nők társadalmi egyenlősége* nem használható immár, de a *nők és férfiak társadalmi egyenlősége* igen.

HARC A NYELVI SOKFÉLESEGÉRT

Sok nyelvközösségben (ilyen a magyar, az angol, a német s a legtöbb európai közösség) uralkodik egy standard nyelvi ideológia, vagyis ezekben a társadalmakban a standard nyelvváltozat felsőbbrendűségét különböző csatornákon hirdetik (ebbe beleértve az írás-olvasás tanítását is), ennek a felsőbbrendű változatnak a fontosságát az emberek tudatába plántálják, és e tudást fenntartják, igaz, ez a nyelvi tudás nem mindig pontos. Ez a plántálás nálunk is nagyon sikeres. A „helyes” magyar nyelvhasználattal kapcsolatos előítéletek elterjedtségét jól mutatja, hogy például 2005-ös vizsgálatunk szerint a budapestiek 46,5%-a úgy véli: valószínűleg vagy biztosan meg tudja ítélni egy ismeretlen ember intelligenciáját csupán beszéde alapján (Kontra 2009c). A standard nyelvi ideológia következtében a „helyes” változatot beszélők a „helytelen” beszélőket nyelvi alárendeltségbe (angolul *linguistic subordination*) szorítják, ami általában társadalmi diszkriminációval is társul. A szociolingvisták jól tudják, hogy az ilyen nyelvi diszkrimináció a társadalmi diszkrimináció egyik fajtája, s hogy az ilyen megkülönböztetéseknek nyelvtudományi szempontból nincs semmilyen alapja. A standard nyelvi ideológia és a belőle fakadó társadalmi diszkrimináció legfőbb létrehozója és fenntartója az oktatás, óvodától az egyetemig. Az amerikai Walt Wolfram professzor (a Linguistic Society of America egyik korábbi elnöke) egy 2015. októberi előadásában azt fejtegette, hogy a tanítókból s tanárokból, a nyelvi kapuőrökből (*gatekeepers*) lehetnének a legjobb kapunyitók (*gatecrashers*) (Wolfram és mtsai 2015). „Primér” nyelvészeti kutatásaik mellett Wolfram és munkatársai a nyelvi sokszínűség tiszteltetére számos programot dolgoztak ki az észak-karolinai köz- és felnőtt oktatás számára, beleértve azt is, hogy saját egyetemükön (North Carolina State University) a diákok, a tanárok és a bürokrata csoportjaira kidolgozott tanfolyamokat tartanak – a rektor, a dékánok és a „diversity administrator” támogatásával.

A (MAGYAR) HATALOMNAK NYELVÉSZETI SZAKTUDÁSRA NINCS SZÜKSÉGE

Háborús időkben vagy hidegháborús időkben a hatalom jobban érdeklődik a nyelvészek szaktudása iránt, mint máskor. A II. világháborúban, majd a hidegháborúban, különösen az 1957-es „Lajka-sokk” következtében, az Egyesült Államok jelentős összegekkel támogatta a nyelvészeti kutatásokat, a nyelvtanok és szótárak készítését, valamint az idegen nyelvek tanítását. Fred Householder, egykori tanárom az Indiana Egyetemen, azt szokta volt mondani, hogy a háborúban a manhatteni „165 Broadway” volt az amerikai nyelvészet központja (lásd Householder 1980, Bender 1997: 562). Ebben az épületben működött az Army Language Project. A hidegháború után aztán az Egyesült Államokban is megcsappant a nyelvészeti kutatásokra s a nyelvtanításra szánt állami támogatás. Érthető, hogy Magyarországon nincsenek ilyen hullámzások a nyelvészet és nyelvtanítás támogatásában. Nálunk, tapasztalataim szerint, a hatalomnak nincs szüksége semmilyen nyelvtudományi szaktudásra. Elég hasonlóan vélekedik Kiss Jenő (2012: 38) is: „A politikai szféra és a közvéleményt jelentősen alakító média egy része sajnos meglepő tájékozatlanságot és bizony érzéketlenséget mutat – egyszersmind terjeszt – az anyanyelvvel kapcsolatos kérdések iránt.”

Az imént idézett tájékozatlanságot és érzéketlenséget legyen szabad azzal illusztrálnom, ahogy a Központi Statisztikai Hivatal bánt a magyarországi cigányokkal a 2001. évi és 2011. évi népszámláláskor. 2001-ben a *beás, romani* válaszok a táblázatokban egyaránt a *cigány* megjelölésű adatok között szerepeltek, annak ellenére, hogy a KSH tudván-tudta, hogy a beás és a romani más nyelvcsaládba tartoznak. 2011-ben is „cigány (romani, beás)” volt az egyik előre megadott válasz a kérdőívben. Annak ellenére, hogy a KSH ezen eljárását 2003-ban megbíráltam a *Kritikában* (Kontra 2003a), s annak dacára, hogy a magyar kormány jelentését értékelő strasbourgi szakemberek is kifogásolták 2007-ben a két nyelv együttes kezelését. Az ilyen eljárás homogenizál (mivel lehetetlenné teszi a romani és beás anyanyelvűek megkülönböztetését és megszámlálását), s a KSH ezzel segíti a romani és beás beszélőket sújtó,

nyelvi genocídiumot működtető magyar állam politikáját (Kontra 2009b, 2011).¹⁴

Végül idézek egy részt abból a hosszabb interjúból, amit a University of Chicago professzorával, Gál Zsuzsával (Susan Gallal) készítettem Nyitrán 2014. szeptember 19-én (Kontra 2018a):

KM: No, jöjjön egy másfajta kérdés. Gál Zsuzsa a nyelvcsere egyik, ha nem az első szakembere. Ezt tudni lehet róla, most már harmincöt éve biztosan. Elég sokat forog a világban, de Magyarországon se ritkán fordul meg. Elég sok egyetemi, tanári és más ilyen entellektüel barátja van. Még azt se zárom ki, hogy már láttott magyar politikust is – nem csak televízióban – életében. A magyar politikusok manapság különösen sokat beszélnek a nemzet elporladásáról, a nyelvcsere kártékony voltáról, és sok egyéb negatív vagy annak vélt dologról. Ezt nyugodtan mondhatjuk a szlovákiai magyar politikusokról éppúgy, mint a magyarországiakról vagy az erdélyiekről. Szóval sok politikusi közbeszéd van ilyen nyelvcserevel kapcsolatos ügyekről is. Azt kérdezem, hogy ha kérne tőled egy magyar politikus tanácsot, hogy azon a vidéken, ahol ő úgy gondolja, hogy lassítani kéne vagy meg kéne állítani a nyelvcserét, akkor adnál neki tanácsot?

GZs: Visszakérdezek: magyar politikusról van itt szó, aki magyar nyelvcsereát akar megállítani? Mondjuk a határon túli magyaroknál a nyelvcsereát?

KM: Igen.

GZs: Öszintén mondva: én nem adnék tanácsot. És azért nem, mert – mint elhangzott tegnap is, azt hiszem – ezek helyi dolgok. Szóval lehet mondani általánosítást is róluk, mint ahogy most az előbb mondtunk, de nagyon fontos ismerni a helyi helyzetet. Falunként történik a nyelvcsere, és általános tanácsot adni... Én magam ilyeneket nem csinállok.

KM: Jó. Azért azt is megkérdezem most már, hogy előfordult, hogy esetleg valaki – magyar politikus – ilyen ügyben téged megkérdezett?

¹⁴Lásd még: Újabb nyelvi genocídium (102. oldal).

GZs: A világon senki, soha. És ezt érdemes hangsúlyozni, mert az más dolog, ha én azt mondom, hogy „ha akarjuk tudni, hogy ott mi történik, küldjünk el egy hallgatót, küldjünk el egy fiatal kutatót, nézzük meg, hogy ott miről van szó”. Mert – mint ahogy azt előbb elmondtuk – nagyon fontos tudni, hogy hogyan értékeli a nyelvet az ott lévő emberek. Ezt nem lehet előre tudni, mert nagyon sok minden közbejátszik. Ha megtudjuk, hogy hogyan értékeli, és mit látnak a legfontosabb dolgoknak, akkor lehet valamit csinálni. Persze, hogy lehet. Mint Felsőőrött is lehetett volna, vagy talán még most is lehet. De! Köszönöm, hogy megkérdezted. Hangsúlyozom: a világon senki, sohase fordult énhozzám – nem mintha lett volna valami tanácsom neki. Jó, nagyon jó kérdés...

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A közvélemény-kutatások és a népszavazások nyelvi cselekmények, s ha azok, tág teret nyithatnak a manipulációknak is. Huszonkét évvel ezelőtt a Szonda Ipsos közvélemény-kutatói megállapították, hogy az 1997-es földtulajdonlás körüli vitákban a kormány népszavazási kérdésében is szereplő *természetes személy* és *jogi személy* kifejezések jelentésével a felnőtt magyar állampolgárok zöme nem volt tisztában, a mindkét kifejezés jelentését pontosan ismerők a választásra jogosultaknak 12%-át tették ki. „A politikai elit magában beszél, és egy népszavazással a demokrácia látszatát kelt(het)i” – írtam erről akkoriban (1999a: 10), arra gondolván, hogy az a politikai elit ebben a kérdésben *szakszerűtlenül* járt el. Más szóval: *dilettánsan* jártak el, föltételezván, hogy ami egy jogász számára egyértelmű, az mindenki más számára is az.

Valamennyire hasonlít, de el is tér az a 2016-os történet, amiről Szilágyi (2016) közölt ragyogó elemzést. A magyar kormány a 2016. októberi népszavazáskor azt kérdezte, hogy „*Akarja-e, hogy az Európai Unió az Országgyűlés hozzájárulása nélkül is előírhassa nem magyar állampolgárok Magyarországra történő kötelező betelepítését?*” Egy ilyen ironikus kérdés háttérben – írja Szilágyi – mindig ott rejtőzik egy olyan is, aminek nagyjából az az értelme, hogy „Te tényleg hülye vagy?” E kérdés természete alapján előre meg lehetett jósolni, hogy a válaszok túlnyomó többsége *nem* lesz, s lón: a több mint 3,3 millió értékelhető válasz

98,34%-a *nem* volt. (Méreteit tekintve ez a pragmatikai kísérlet [sic!] világpremier volt, de lebonyolítása több mint 13 milliárd forintba került.) És akkor, visszatérve a dilettantizmus kérdéséhez, idézem Szilágyit:

„A politikusok ugyan népszavazásnak szánták volna ezt, csakhogy ahhoz kellett volna legalább annyi profizmus is, hogy ne egy ironikus kérdést tegyenek már fel, hanem egy olyat, amely lehetővé teszi, hogy az emberek tényleg a saját véleményüket fejezzék ki, és azt a pragmatikai szabályok ne írassák felül. (Persze ha az igazi cél nem az, hogy megtudjuk, mit akarnának az emberek, hanem hogy az eredmény olyan látványos legyen, amit aztán mindenütt mutogatni lehet, akkor pont egy ilyen »cseles« kérdést kell feltenni, mert ott biztos az jön ki, amire számítunk. De erről inkább nem mondanék semmit, mert nem voltam ott, hogy tudhassam, hogy is történt ez, inkább tartom magam ahhoz a nagyon bölcs Murphy-törvényhez, ami így szól: ha valamit közönséges emberi ostobasággal is kielégítően meg lehet magyarázni, ott nem feltétlenül szükséges még rosszhiszeműséget is feltételezni. Akik viszont tudják, hogy is volt ez, el tudhatják dönteni, mi is van valójában a történet mögött, és muszáj is választaniuk vagy az elképesztő dilettantizmus, vagy a rosszhiszeműség között, mert a kettő közül az egyik biztosan fennáll, harmadik lehetőség pedig nincs, hacsak nem a kettő együtt. Azt nem remélem, hogy nekünk is megmondják, mire jutottak, pedig kíváncsi lennék rá.)”

Falusi történet*

F. DORNBACH MÁRIA – KONTRA MIKLÓS¹⁵

1. A NYELVVÉDŐ A NYELVET VÉDI

„A nyelvvédő a nyelvet védi (mégpedig, bármilyen különösen hangzik is, a beszélőkkel szemben)” – írja Szilágyi tanár úr egy cikkében (2001: 1216), s hogy ebben is igaza van, arra számtalan bizonyítékot lehet találni. A nyelvvédő a beszélőkkel nemritkán úgy konfrontálódik, hogy válaszol a kérdéseikre, tanácsot ad nekik. E tanácsokat sokan, a legtöbben mérvadóaknak tekintik, mert úgy hiszik, a nyelvvédő szakember, aki szaktanácsot ad, olyat, amelynek szakszerűségéhez szó sem férhet. A tanácsok azonban gyakran tévesek, szakszerűtlenek és következményeikben is károsak. Lássunk három példát a sok közül!

1.1. Cserniczkó (1998: 143–144) számolt be a következőről:

„Ukrajna függetlenné válása után megoldandó problémaként vetődött fel, hogy az ukrainai földrajzi neveket továbbra is az oroszból írják-e át a kárpátaljai magyar szerkesztők, újságírók stb., vagy a politikai változásokat követve az ukránból. Az ukrainai tankönyvkiadó ungvári magyar szerkesztősége – mivel nem talált Kárpátalján olyan kompetens szervet, intézményt, amely magára vállalhatná a regionális kodifikációs feladatokat – 1996-ban az Anyanyelvápolók Szövetségéhez fordult.

* Eredetileg megjelent a Benő Attila, Fazakas Emese, Kádár Edit szerkesztette „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*”: *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére* című könyv 99–119. oldalán, Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. *** Szerzőtársam, F. Dornbach Mária (1943–2014), a Janus Pannonius Tudományegyetem Nyelvtudományi Tanszékének nyugalmazott oktatója, írásunk megjelenése után kevesebb mint egy esztendővel elhunyt.

¹⁵ E cikk 1. szakaszát Kontra Miklós, a 2–3. szakaszt F. Dornbach Mária írta, a 4–5. szakaszt együtt szövegezték.

A budapesti székhelyű szövetség reagálásában [...] a következőket javasolta a kárpátaljai magyar nyelvhasználóknak: 1. az ukrainai földrajzi nevek magyar nyelvre való átírásában »egységesen a Magyarországon használatos írásformákhoz kellene igazodni«, ami azt jelenti, hogy 2. »mindig a név orosz változatát írjuk át, nem az ukránt«.

Ez a válasz azonban nem felel meg az ukrainai nyelvtörvény 38. cikkelyének, illetve nem vesz tudomást arról sem, hogy a Magyar Földrajzinév-bizottság már 1992-ben határozatot fogadott el, miszerint a volt Szovjetunió utódállamainak földrajzi neveit a helyi hivatalos nyelvből kiindulva kell átírni magyarra, azaz az ukrainai nevek esetében az ukránból [...].”

A *Kárpáti Igaz Szó* szerkesztősége azonban nem követte az Anyanyelv-ápolók Szövetsége ügyvezető elnökének tanácsát, hanem döntött az ukránból való átírás mellett, vagyis nem *Zaporozsje* vagy *Krivój Rog*, hanem az ukránból átírt *Zaporizsja* és *Krivój Rih* szerepelt már a lap hasábjain (Cserniczkó 1997: 27).¹⁶

1.2. A kárpátaljai magyarok személynevei is komoly fejtörést okozhatnak nemrég, erről Beregszászi és Cserniczkó (2011: 416) így számolt be:

„A magyarországi hatóságok – az MTA Nyelvtudományi Intézetének egyik, a határon túli magyarok névhasználatának aktuális kérdéseivel kapcsolatban valószínűleg tájékozatlan munkatársának javaslatára – a honosítási kérelmet benyújtó kárpátaljai magyarok nevének pontosítása, egységesítése céljából egy olyan összefoglaló táblázatot kívántak használni a kérdés megoldására, mely tartalmazza számos szláv név magyar változatát. Az eredeti névforma azonosítására ez a táblázat azonban egyáltalán nem alkalmas. Egyrészt például azért, mert nagyon kevés utónevet tartalmaz [itt egy lábjegyzetet kihagyunk, F. D. M. és K. M.], másrészt éppen a leggyakoribb magyar nevek nagy része hiányzik a listából.”

¹⁶ A mai kárpátaljai magyar sajtóban az 1997-ben szokásostól eltérően *Krivij Rih* (Кривий Річ) és *Zaporizsja* (Запоріжжя) olvasható, ennek azonban semmi jelentősége nincs a magyarországi tanács haszna szempontjából. Ezért a közlésért Cserniczkó Istvánnak tartozunk köszönettel.

1.3. Nyelvi kérdésekben néha magyarországi bíróságok is ítéletet mondanak, ezek szakszerűtlenségben vetekednek bármely más véleménynyilvánítással. Például 1994-ben a Fővárosi Bíróság elrendelte a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért egyesület nevének megváltoztatását, mert véleménye szerint a „melegek” kifejezés bizalmas jellegű, nem felel meg a köznyelvi, nyelvhelyességi, névszabotossági követelményeknek. Erről az esetről írta az alkotmányjogász Halmi Gábor 1995-ben, hogy „A bírakat álláspontjuk kialakításában nem befolyásolta az MTA Nyelvtudományi Intézet tudományos főmunkatársának, a nyelvtudomány kandidátusának szakvéleménye sem, amely szerint »a meleg a köznyelvben széleskörűen használt, tehát köznyelvi szó, és nyelvhelyességi aggályok sincsenek vele szemben.«” (idézi Kontra 2003b: 327).

2. HAZATÉRÉS – HAZA-TÉRÉS?

A nyelvhasználó tehát – a fenti példákban láttuk – bizonytalanságból, véleménykülönbségből, elutasításból stb. fakadó nyelvi dilemmáival igyekszik útmutatásért a nyelvhasználattal intézményes keretekben, professzionálisan foglalkozó szakemberekhez fordulni. E sorok írója is ezt tette akkor, amikor rajta is beteljesült a mondás: „Senki sem lehet próféta a saját hazájában.”

Írásunk alábbi részében egy faluközösségbe kalauzoljuk olvasóinkat. A rendszerváltás után ott (egy-egy fázisaiban) viharosnak mondható „nyelvvédő mozgalom” zajlott (zajlik?). Ennek eredetét, történetét vázoljuk – máig ható következményeivel együtt.

2.1. A Csepel-szigeti Szigetújfalú egy, a XII. század végén Tamás nádor által alapított monostor (Szentpétery 1923: 1617. sz.)¹⁷ vonzáskörzetében kialakult, majd a török időkben elnéptelenedett településnek az 1600-as évek végétől, 1700-as évek elejétől szerbekkel, osztrákokkal, németekkel benépesített „utódja”. A XIII. század közepén IV. Béla oklevelet adott itt ki, s ennek az írásnak dátumában említi az akkori falut (Györffy 1987: Dl. 40030. sz.): „Datum apud novam villam regine festo sancti Laurencii-”: „(...) a királyné új faluja mellett (...)”¹⁸ A település történetéről további oklevelek, például Bakács 1982: 269. sz.¹⁹ és Entz 1958: 147, birtokpercek iratai (pl. Bártfai Szabó 1938: 341),²⁰ valamint a török időkből származó adóösszeírások (pl. Bártfai Szabó 1938: 391²¹ és Káldy-Nagy 1985: 664²²) tanúskodnak.

¹⁷Tamás 1185–86-ban szerepel nádorként a királyi oklevelekben (Szentpétery 1923: 139, 142–144 és Entz 1958: 148). A monostor alapítása tehát a XII. sz. végére eshetett.

¹⁸Az Árpád-korban a Csepel-sziget a mindenkor királyné jegyajándékként kapott birtoka volt.

¹⁹„A budai káptalan előtt a német Eglolf királyi számszeríjmester és fia, János Ercsey Vilmos fia Jánosnak eladja tíz márkáért a Nagyszigeten levő Ábrahámberke (másként Ceketeluke) [Ceketelke] nevű föld fele részét, a 'tana'-val, a Chypkezug-(Csipkesziget)-gal és Fuenzygettel együtt. Határa: villa Sancti Martini felől kezdődik a nagy völgy mellett levő Humukteteu hegynél. S a határ a hegyen halad végig Iufolu rétféig, majd a Dunáig, új határjelekkel ellátott s a szomszédoktól elválasztott földig.”

Az oklevél a birtokhatárt pontos földrajzi nevekkkel jelöli ki, ezért hiteles az állítás: a későbbi Szigetújfalú elődjéről van benne szó. A Nagysziget pedig azonos a Csepel-szigettel.

²⁰„A budai káptalan előtt ns. Zenthivani Imre diák megtudván azt, hogy a néhai Thorombytas Tamás Wyfalwn, a Csepel-szigeten lévő háza, amelyben addig ő lakott, néhai Wyfalwi Pálffy Lukács nejét, Borbála asszonyt illeti, azt neki átadja.”

²¹„1552 : Wyfalw 16 portával”

²²Káldy-Nagy fordításában a falu neve új változatban olvasható: „Újfalva 30 családfővel 4705 akese adót fizetett. Szultáni hász birtok.”

Ezeket az okmányokat csak a XIX. század második felében, többségüket pedig a XX. században dolgozták fel, majd adták ki. A latin nyelven íródott források (okmánytárak, levéltárak, irattárak adatainak gyűjteményeiben, térképeken), illetve azok magyar fordításaiban mind a földrajzi neveket, mind a személyneveket az egyes fordítók többféle alakváltozatban írják: vagy eredeti (betűhív) írásmódjukkal szerepeltetik azokat, vagy a fordításokban az eredeti névtestet megváltoztatva, kvázi „korszerűsített” változatokban –főként a fordítás időpontja helyesírásának és nyelvhasználati szokásainak megfelelően őket. Munkájukat orientálja ugyan az okmány születésekor aktuális helyesírás, ám minél korábban keletkezett dokumentumról van szó, annál tarkább képet mutat a maihoz (illetve a fordítás időpontjához) viszonyított íráskép és az annak megfelelő kiejtési változat vétele. A variánsokat a helyesírás időbeli változása, a fordítás időpontja, még a fordító habitusa, egyéni ízlése is okozhatja.

Minderre példa lehet a faluújság, az Újfalusi Trombitás²³ címadó ötletének forrása: Mátyás király 1465-ben kelt ítélőlevelének egyik szereplője: „(...) Nobili Emerico de Ujffalu Tubicine nostro (...)” (Magdics 1888: 43–45), akinek nevét a ráckevei szerbekkel folytatott birtokperrel szolván az egyik forrás magyarul „Újfalusi Imre királyi trombitás”-ként említi (Entz 1958: 147), egy másik forrásgyűjtemény (Bártfai Szabó 1938: 238) viszont „Ujfalvi Imre királyi kürtös”-nek aposztrofálja őt.²⁴ (Megemlítjük, hogy az egyik XVI. sz.-i adóösszeírásban a falu neve Újfalva átírásban szerepel [Káldy-Nagy 1985: 664]).

A XVIII. században Bél Mátyás már hírt ad az úratelepítésről: „(...) Maga Újfalva a régi magyarok kezéből a rácokéba került, ők aztán később a sűrű háborús csapások következtében néhány családon kívül tönkrementek, s összekeveredtek a német teleppel. Osztrákok voltak azok, akik abban az időben a falut helyreállították. A rácok viszont, miután ezek társaságát nem szívlelhatték, ide is, oda is szétszóródtak a saját fajtájukbeliekhez. A Rákóczi mozgalma alatt aztán súlyos csapást szenved-

²³ <http://nektar.oszk.hu/en/manifestation/1018126> (2012. 11. 01.)

²⁴ „1465. augusztus 29. I. Mátyás k. ítélőlevelének töredéke, amely szerint Kiskevi, másként Szentábrahámteleki város rác lakói panaszt emeltek Ujfalvi Imre királyi kürtös ellen, hogy az elmúlt nyáron a város területéhez tartozó, királyi adományozás által nyert birtok egy részét saját újfalvi birtokához csatolta (...)”

tek az újfalusi németek.” „(...) Újfalú (Szigetújfalú) 1708 körül települt svábokkal, földesura Savoyai Eugen herceg. Van 16 jobbágya (...). Az összeírtak német nevűek” (Ikvai 1977: 149–150).

„Lejebb egy mérföldnyire esik az újfalusi sziget („[...] insula Ujfalvensis [...]”), az azonos nevű faluról elnevezve (...). Ezzel az újfalusi szigettel szemben a folyón túl Ercse alatt tűnik fel egy kisebb sziget (...) (Ikvai 1977: 135).

Bél könyvében (1737) az akkor még tekintélyes és hajdan fejedelmi méretűnek feltételezett monostor romjait is részletesen leírja. „A XVIII. sz.-i okleveles adatokból egyértelműen kiviláglik, hogy az Újfalusi-szigeten levő rom Ercsi bencés monostorával azonosítandó” (Entz 1965: 241).

Ma már az Újfalusi-sziget sem létezik, s a monostor romjai is az enyészetéi lettek. Minden történeti munka azonban, amelynek szigetújfalusi vonatkozású leírásában (esetleg fordításában) a szigetet, ahol a hajdani monostor épült, megemlíti, a falu nevéből képzett melléknévi előtagot *újfalusinak* írja.

Az Újfalusi-sziget mára beolvadt a Csepel-sziget testébe. Neve ma *Újfalusi-erdő* néven él tovább. A Kartográfiai Intézetnek a hivatalos (1 : 10 000 méretarányú, tehát nagyon jó felbontású) térképén is így szerepel.²⁵

Egyébként a falu elnéptelenedése előtt sem volt sohasem közvetlenül a monostor mellett, mert joghatóságilag a monostor az Újfalusi-szigettel együtt magánbirtokként Fejér vármegyéhez tartozott a XVIII. század elejéig, Újfalú pedig Pest megyéhez. Az Árpádok alatt királyi birtok volt.

Úgy tűnik, a közvéleményben élő vélekedéssel ellentétben a monostor romjai sem a Dunában, hanem a Duna-parti révész-, valamikori erdész- és kertészház, valamint a hordalékföld alatt vannak. Szonárral készített felvétel alapján bűvárrégészek ma úgy sejtik, hogy a Dunában valószínűleg egy római kori erőd kikötőjének maradványai pihennek.

²⁵ Felújította és az EOTR-be átdolgozta a Kartográfiai Vállalat 1982-ben. Sokszorosította az MN Térképészeti Intézet 1986-ban. A sokszorosítási engedély száma: 6913/1981. FÖMI.

2.2. Szigetújfalu²⁶ – másfél éves koromtól ott nőttem fel – a szülőfalu szerepét tölti be életemben. Ugyanazért és ugyanúgy, mint amiért és ahogyan Petőfi Sándornak Kiskőrös helyett Kiskunfélegyháza volt az.

1995 decemberében (férjem²⁷ januári halála után) a JPTE Bölcsészettudományi Karáról kerkedvezményes nyugdíjaztatásomat kértem. Harminchárom évnyi távollét után, 1996 kora nyarán ideiglenesen hazaköltöztem Újfaluba.

2.3. Mindig is szerettem ezt a falut. Nem volt hát semmi gondom a lakhelyváltoztatással. Ám falusi mindennapjaimat élve meglepődve tapasztaltam, hogy Újfalú lakóinak zöme tart az akkor már második ciklusát töltő polgármestertől. Az emberekben többnyire ambivalens érzések kavargtak vele szemben. Részben pozitívan viszonyultak hozzá, és sok tekintetben hálásak is voltak neki. A hála valószínű szorgalmából, a lakosság praktikus életvitelének folyamatos megkönnyítéséből, a közélet szervezésében való tájékozottságából, azok megoldásában rátermettséget bizonyító problémamegoldó-képességéből fakadt. Ugyanakkor a falú első embere a település mindennapjainak irányításában gyakran nyilvánult meg a saját ízléséhez igazodás elvárásával a lakossággal szemben – lévén öntörvényű ember. Ilyenkor (főként az 1948 után kezdődő kurzust már átélte) idős embereket hatalmába kerítette a félelem. „A törvény én vagyok!” szellemének megvalósulhatóságától tartottak elsősorban. (Ne felejtjük el: 1990 óta nem telt el még hat egész esztendőnyi idő sem!)

²⁶ Szigetújfalu mai nevét véglegessé kristályosodott helyesírással hivatalosan valószínűleg A község- és egyéb helynevekről szóló, 1898. évi IV. törvénycikk alapján kapta (Hajdú 1982: 143). Ennek a törvénycikknek elsődleges célja az volt, hogy minden magyarországi településnek egyetlen hivatalos neve legyen, azonos nevek pedig ne forduljanak elő az országban. Az immár hivatalossá vált név pedig egyértelműen azonosítsa őket. A többszörösen előforduló község- és helyneveket ezzel az intézkedéssel az ország területén kiküszöbölték.

²⁷ Fülei-Szántó Endre (1924–1995).

3. ÚJFALUSI VAGY ÚJFALUI?

3.1. Már az első faluban töltött napoktól kezdve elképedve hallottam, hogy bizonyos helyzetekben Szigetújfalu névéhez az emberek egy részének beszédében – főként azokéban, akik egy-egy falubeli közösség tisztségviselői voltak – melléknévi származékszó használatkor a község nevében az *-i* melléknévképző, nem pedig annak *-si* változata hangzik el. Vagyis én a szülőfalumtól távol töltött évek alatt *szigetújfalui* lakos lettem a *szigetújfalusi* helyett. Egyszerűen nem értettem, hogy veszhetett ki ilyen következetességgel Újfalu lakosaiból – nemzetiségi hovatartozás nélkül – a korábban kitűnően működő ép nyelvérzék.

Egy alkalommal egy rendezvény után megkérdeztem az ott megnyilatkozó pedagógusokat, miért mondják a melléknévi származékszót ebben a változatában. A válasz az volt, hogy korábban kaptak egy leiratot, amelyben szigorúan meghagyták nekik: ezentúl ezt így kell mondani is, írni is. Panaszolták, hogy nagyon nehezen álltak át erre, de most már igen, és folyamatosan nagyon ügyelnek arra, hogy az előírt változatot el ne tévesszék.

Ugye nem kell mondanom, hogy nem sokáig kellett kutakodnom, honnan származott a leirat? Maga a forrás – vagyis a polgármester úr – árulta el egy egyenesen nekiszegezett kérdésemre. Persze csupán annyit: ő járt utána a településszociológia szakot végezvén nyelvész előadóinál annak, hogy melyik a helyes variáns. Hiába vezettem le neki, miért téved az, aki az *újfalui* változatot preferálja az *újfalusi*-val szemben. Válasza az volt: „Nem baj, én továbbra is így mondom, mert nekem ez jobban tetszik!” Döntésével és fáradhatatlan javítgatásaival kötelező erővel próbálta megváltoztatni az egész falu addig ép közösségi nyelvhasználatát.

3.2. Én viszont úgy döntöttem: fölveszem a kesztyűt. 2000. december 12-én magánlevélben megkérdeztem Grétsy Lászlót. Válasza – legnagyobb bánatomra – Szilágyi tanár úrnak az írásunk kezdő mondatában idézett gondolatát támasztotta alá.

3.2.1. Grétsy László levelében ugyanis közölte: „Nem csodálom, hogy fülének és szívének egyaránt kedvesebb, rokonszenvesebb a *szigetújfalusi* forma, mint az újabban szokásossá vált *szigetújfalui*. Az előbbin hazai íz érződik, a másik ellenben semleges, távolságtartó. (...) Az utóbbi évek

nyelvhasználata egyértelműen arra utal, hogy a helynevekben a változatlan alapforma megtartása a legfőbb cél, illetve az, hogy ilyen módon ki lehessen küszöbölni minden kétértelműséget, félremagyarázást, téves következtetést”. Ám azt is rögtön hozzátette: „(...) itt, a Szigetújfalu név esetében igazán semmilyen félreértésről nem beszélhetünk” – és ebben vele első és utolsó megállapítását illetően egyetértek. Az alább következőkkel viszont nemcsak nem értek egyet, hanem álláspontjával kifejezetten ellentétes véleményen vagyok: „Tehát hiába a jó szándék, nem javasolhatom, hogy szembeszálljanak a korstílussal. Magánhasználatban igen, ahhoz mindenkinek szíve joga, de bélyegzőn, hivatalos használatban nem. (...) Ugyanis az egyéni nyelvszokáson, sőt egy-egy csoport nyelvszokásán kívül van korstílus is, s azzal nagyon nehéz eredményesen szembeszegülni.”

3.2.2. Mi, Szigetújfalu lakosainak többsége azonban nem semlegesnek és távolságtartónak, hanem kifejezetten idegennek érezzük ezt a számunkra új változatot. Az újabb, kizárólagosságot megkövetelő nyelvhasználati formát az 1984-ben megjelent, *A magyar helyesírás szabályai* tizenegyedik kiadása tartalmazza. Ám nem szövegszerű megfogalmazással hozza ezt a nyelvhasználó tudtára, hanem csupán azzal, hogy a földrajzi nevek helyes írásmódját tartalmazó szabályokban (174–184. pont a 68–75. oldalon) a melléknévi származékszókat és azok helyesírását kizárólag *-i* képzővel alkotott változatokkal példázza.

3.2.3. Ennek az alakváltozatnak a hivatalos nyelvhasználatban történő kötelező alkalmazása azonban nem a korstílus változásának terméke, hanem – Grétsy László szavainak tanúbizonysága szerint is – (a szabályalkotók szándékát megvalósítandó) a helységnév szótöve pontos kikövetkeztethetőségének „kényszerzubbonya”. Akkor is, ha épelméjű nyelvhasználó a *-falu* utótagot tartalmazó helynevekben tévesztést a *-si* képzővel alkotott származékszóból nem követhet el – még Grétsy tanár úr véleménye szerint sem.

3.2.4. Hát akkor miért kell (és egyáltalán hogyan lehet?) a nyelv önálló életébe oly mértékben beleavatkozni, hogy a közösségek által régtől használt és évszázadok alatt (a XV. [!] század óta) megszokott, szabályos képzőváltozattal alkotott származékszó kizárólag az idiolektusra szorít-

tassék vissza? Vagyis sem feliratban vagy cégszerű megnevezésben, sem nyilvános összejövetelen elhangzó megnyilatkozásokban, tehát sem az élőnyelvi, sem az írott nyelvváltozat egyetlen hivatalosnak minősíthető megnyilvánulásában sem alkalmazható.

3.2.5. Hivatalosan, tájékozottan és szabályosan (mi több: intelligensen) visszavonhatatlanul *újfaluiai* lennénk ma itt mi mindannyian Szigetújfaluban, őslakosok és újonnan beköltözöttek egyaránt? Csak azért, hogy a helyesírás szabályai közelítsék (az egyébként érthető) tendenciát: a kivételek halmaza minél alacsonyabb telítettségi mutatóval rendelkezék? Ez utóbbi törekvés ugyan érthető, de véleményünk szerint nem azon az áron, hogy faluközösségek nyelvhasználatából egyik napról a másikra egy régtől és gyakran alkalmazott nyelvi elem a helységnév alapalakjának kikövetkeztethetősége miatt stigmatizáltassék.

3.2.6. Ez a konok következetesség már a nyelvi diktatúra szelleme. A problémát pedig következményei felől közelítve elmondhatjuk, hogy a megnyilatkozóknak kellemetlen érzést okoz, a kommunikációban fennakadást, zavart, nehézséget idézhet elő. Ezt az általam megkérdezettek nyíltan be is vallották. Az akadémiai bizottság által hozott döntés, vagyis egy morfémaváltozat használatának korlátozása, esetünkben köznyelvi szinten a *-si* képzőváltozat helységnévhez kapcsolásának tiltása valószínűleg annak egy meghatározott halmazból történő kiebrudalása. Ám ez a gyakorlat a nyelvhasználót elbizonytalanítja. Spontán és gördülékeny megnyilatkozás helyett a beszéd procedúrájában hezitáláshoz, ezért akadózó, töredezett nyelvi produktumokhoz vezethet.

3.2.7. Grétsy tanár úr levele tartalmának ismertetése után a falu plébánosa rögtön meg is kérdezte: „Ez tehát azt jelenti, hogy a templomi hirdetésekben kötelező a hivatalos változatot, vagyis az »újfalui« melléknévet használnom? És a prédikációimban? Vagy egy kedves meghívás oltár mellől elhangzó tolmácsolásakor?” A plébános úrnak (és nemcsak neki) nyilvános szereplésekben adódó dilemmáit hirtelen és azonnal kell eldöntenie. Így a természetes beszédfolyam szakadozottá válhat. S azt gondolom: a kommunikációs szituációk erre utaló példáinak sora szinte vég nélkül folytatható lenne.

3.3. Ám ha egy öntörvényű ember – hatalmi pozícióban lévén – könnyötelenül és következetesen írta a *-si* morfémával képzett változatot, akkor (a központi és a) saját akaratának érvényesítéséhez netán még tények hamisítására is ragadtathatja magát. Másokat is asszisztálásra készítette ehhez. Különbözően „Aki nem lép egyszerre, / nem kap rétest estére (...)”.

A fenti gondolat bizonyítására lássunk két példát!

3.3.1. A 2000-es évek elején a falu közvéleménye úgy tudta: Szigetújfalu településselődjének első okleveles említése 1303-ban tűnik fel Eglolf mester ábrahámberki birtokának határjárásában: „uilla Iufolu”.²⁸

Am a sors iróniájaként 2002 őszén önkormányzati választások voltak megint. Polgármester úr logikája szerint pedig: ha 1303-ban oklevélben említik Újfalut, akkor már 1302-ben is léteznie kellett a településnek. Áthelyezte tehát az ünneplés időpontját: minden szokásrenddel ellentétben egy évvel korábbra hozta a község első okleveles említésének ünnepségsorozatát. S mindehhez udvartartása (tudtommal) szó nélkül segédkezett.

Hogy mindez adathamisítás, s ezzel Újfalu közvéleményének tudatában a község első okleveles említésének évszáma 1302-ként rögzül? Számít ez valamit?!

3.3.2.1. Lássuk, hogyan nyilvánul meg „kottára” ugyanez az attitűd a község német megnevezésének eldöntésében: az *Inselneudorf* kontra *Ujffluch* problémára adott válaszban. Hiszen a konfliktus részben rímelt az *újfalusi* – *újfalui* alakváltozatok szembenállására.

Az alapprobléma: a települési önkormányzat a falu német nevéként 2000 utolsó harmadáig foggal-körömmel az *Inselneudorf* (tükörfordításként keletkezett) alakot preferálta. A megnevezés bibliográfiai adatként egyetlen könyvben, Hutterer Miklósséban lelhető csak fel (Hutterer 1963). A korábban (eme szakmai szempontból máig érthetetlen forma alapján) kialakult szokásra hivatkozva a települési önkormányzat képviselőinek többsége mégis e mellett a név mellett tette le a kisebbségi önkormányzattal szemben a voksát. Holott a német őslakosság ön maga települését nyelvjárásának (vagyis anyanyelvének) használata során

²⁸ A település nevének az oklevél szövegrészletében olvasható írott alakja (5. lábjegyzet: „Iufolu”) valószínű korabeli véletlen betűfelcserélés következménye.

mindig is *Ujfluch*nak hívta. A kérdés eldöntésének véglegesítéséhez 2000 szeptemberének végén három kitűnő szakvélemény érkezett a kisebbségi önkormányzat kérésére: Erb Mária egyetemi docens (ELTE Germanisztikai Intézet), Sasi Attila okleveles térképész és Reuter Camillo, a földrajzi nevek problematikájának kiváló szakértője tollából. A szakemberek írásaikban egyértelműen a német őslakosság település-megnevezésének (vagyis az *Ujfluch* névnek) a hivatalossá tétele mellett tették le a maguk részéről a garast. Álláspontjukat nyelvészeti érvekkel is alátámasztva, a kisebbségek attitűdrendszerét is figyelembe véve, tehát szociálpszichológiai érvrendszerrel is indokolva, valamint sok-sok gyakorlati példával illusztrálva azt.²⁹

3.3.2.2. Mi történik hát három ilyen felkészült szakértő példás gondossággal, szakszerűen megfogalmazott állásfoglalásának kézhezvétele után községünkben? A siker – első pillantásra – tökéletesnek látszott. A szakértői vélemények érvei ugyanis oly egyértelműek voltak, hogy a települési önkormányzat képviselő-testületének ügyrendi bizottsága is meghajtotta fejét előttük. A képviselő-testület pedig a 2000. október 18-án megtartott ülésén az *Ujfluch* név hivatalos használata és a falu határában kitett helységnévtáblákon ennek rögzítése mellett döntött. (A határozat száma: 90/2000.(X.18.) sz. KT határozat.³⁰)

Polgármester úr azonban az eredménytől bánatos volt. Ezért a következő testületi ülésen (2000. november 29-én) mindkét német megnevezés megtartása, ill. mindkét német névnek gyakorlatilag tetszés szerinti használati lehetősége mellé állította a képviselőket (108/2000.(XI.29.) sz. KT határozat).³¹

²⁹ Lásd Mellékletek!

³⁰ A határozat szövege: „Szigetújfalu Önkormányzat Képviselő-testülete a Német Nemzetiségi Önkormányzat kérelmére hozzájárul ahhoz, hogy Szigetújfalu község nemzetiségi nevét Ujfluch-ra változtassa a jelenlegi Inselneudorf helyett.” Szavazatarányok: 5 igen, 2 nem, 2 tartózkodás.

³¹ Kilenc egyhangú szavazattal „Szigetújfalu Önkormányzatának Képviselő-testülete a 90/2000(X.18.) számú határozatát kiegészíti azzal, hogy a község Ujfluch elnevezése a Szigetújfalu és tükörfordításának megfelelő Inselneudorf helységnév-tábla mellett harmadik feliratként kerüljön kifüggesztésre. Határidő: értesítésre azonnal. Felelős: Varga József.”

Így aztán mind a mai napig az a faramuci helyzet áll fenn, hogy ki-ki ízlése szerint választ a két változat (*Ujffluch*, ill. az *Inselneudorf*) között a község német megnevezésére (lásd 163. oldal).

3.4. „A kettősség a »szabályt követők« és a »hagyományörzők« értelmetlen viszályát szülheti” – írta magánlevelében 2000-ben Grétsy tanár úr (majd az események további bonyolódása után később Kontra Miklós is ugyanerre a gondolatra jutott). Ma már bizonyos, hogy nem szülheti, hanem meg is szülte, egyes fejekben pedig zúrnavart idézett elő. Hiszen mindenki, aki *-si* változattal képzett melléknevet tartalmazó írást adott le a polgármester úr 2010-ben történt leváltásáig az önkormányzathoz, úgy járt, hogy a szövegben ő színes filctollal vastagon áthúzta az *újfalusi* alakot, bármilyen vonatkozásban szerepelt is az az írományban.

3.4.1. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában³² található bibliográfiai leírás híven tükrözi az „újfalusi nyelvzavart”:

Újfalusi trombitás: önkormányzati lap/kiadja a Szigetújfalui Képviselő Testület [!]; fel.szerk. Matula Gy. Oszkár, 2000. márc. – (2012. 11. 01.)

Megjegyzés-ként a fentiekhez a leírás később ezt fűzi hozzá: „Kolofonban a cím sajtóhibásan szerepel: újfalui trombitás (2003) Aktuális alcím: önkormányzati lap Közreadó: Szigetújfalui Önkormányzat Képviselő-testület (–2001), Szigetújfalui Önkormányzata (2002–) Megváltozott megjelenési adatok: Szigetújfalui : Önkormányzat (2002–)” (2012. 11. 01.)

De nem csak a világhálón találkozunk efféle következetlenséggel. A faluújság címe 2007. februárjában létrejöttétől kezdve (és mind a mai napig is) a szokásos: Újfalusi Trombitás. Ám a kolofonban ekkor az alábbiakat olvashatjuk:

„Kolofon: 2007. február: Újfalui Trombitás Önkormányzati lap
Kiadja: Szigetújfalui Képviselő Testülete”

Az, aki ezt az állapotot (ráadásul a nyilvánosságnak tálalva) eltűri, nem nevezhető éppenséggel a nyelvhelyesség éber helybéli őrzőjének.

³² <http://nektar.oszk.hu/en/manifestation/1018126> (2012. 11. 01.)

3.4.2. A „cenzor” lelki terrorja egyeseknél már akkor is működött, ha egy szöveg éppen megszületni készült. Horváthné Engert Mária magánkiadásban megjelent könyvében például forrásának írásmódját megváltoztatva a Tamás nádor által alapított monostor helyszínét egymás után háromszor – mintegy említő név szerepében – „újfalusi sziget”-nek írja (Horváthné Engert 2000: 9 és 10), a gyarapodó új falu épülő kötemplomát pedig „szigetújfalusi”-nak aposztrofálja (Uo.: 10). Mindegyik esetben gondosan ügyelve arra, hogy a szerkezetek megfogalmazásakor a melléknévképzőnek kizárólag az *-i* változatát használja. Amikor azonban a 11. oldalon saját gondolatként rögzített szöveget ír le (valószínű önkéntelenül), már a *-si* alternánssal fogalmaz: „(...) az újfalusi templom Szent Lénárd tiszteletére (...)” (Uo.: 11).

Az ugyancsak Szigetújfaluban felnőtt hölgy igyekezete azt példázza, hogy a megszokás nagy úr: a tévesztést az írott szöveg sem segíti bombabiztosan elkerülni.

4. MÉG EGY SZAKVÉLEMÉNY

Ennyi konfliktussal a mindennapokban elhatároztam hát, hogy az *újfalusi* – *újfalui* alakváltozat ügyében az egyik legilletékesebb hivatalos szakemberhez, az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya vezetőjéhez, Kontra Miklóshoz fordulok.

A következő választ³³ kaptam:

„Tisztelt Asszonyom!

Kérdésére, hogy a falujukban hagyományosan használt *szigetújfalusi* melléknév és az újabban, főleg hivatalos iratokban előforduló *szigetújfalui* szó közül melyik a helyes, a következőket válaszolhatom. Válaszom első része általános megállapításokat tartalmaz, a végén kérdésére konkrét választ igyekszem adni.

Az első megfontolásra érdemes, de nem eléggé közismert körülmény az, hogy *A magyar helyesírás szabályai* című szabálygyűjtemény a Ma-

³³ Budapest, 2001. március 2.

gyar Tudományos Akadémia kiadványa, ami helyesírási szabályokat tartalmaz, de nincs semmilyen jogszabályi vagy törvényi funkciója. Ebből következik, hogy a helyesírási szabályok megsértése nem járhat semmilyen szankcionálással, büntetéssel. (Más kérdés, hogy például az iskolai diákok helyesírási hibáit a tanárok alacsonyabb osztállyal értékelik. Az is közismert, hogy a helyesírási szempontból hibás iratok íróit mások esetenként megszólják, olyankor is, amikor egy nyelvész ezt nem tenné.)

Közismert tény, hogy helyesírási szabályzatunk sok szempontból képezi állandó kritika tárgyát. A kritika néha azért éri a szabályzatot, mert túl bonyolult, megtanulása és alkalmazása sokak számára nehezen megoldható, vagy egyenesen megoldhatatlan feladat. Van olyan része is a szabályzatnak, amelyet a magyarországi felnőtt lakosság kétharmada nem tud alkalmazni (a szabályzat szerint hibás *útas* szót nem javítják a „szabályos” *utasra*), de van olyan is, amelyet hazánk felnőtt lakosságának 97,7%-a képtelen alkalmazni, például a „szabálytalan” *utitárs* szót nem javítják *útitársra*.

A helyesírási szabályzatot azért is szokta kritika érni, mert esetenként következtelen. Például 1954-től 30 éven át a szabályzat a *zsiroskenyér* szót egybeíratta, de a *vajas kenyér* két szóban írva volt „szabályos”. Az ilyen következtelenségek az embereket joggal bosszantják fel, és sajnos ma sem példátlanok. Az utóbbi évtizedben sokan szolgálaián követték a helyesírási szótárt abban, hogy a *kompatibilis* szót hosszú *í*-vel írták (számos könyv címében is), ma pedig – ha követik a *Magyar Helyesírási Szótár* 1999-i kiadását (Akadémiai Kiadó) – rövid *i*-vel írják a szót, mert a szótár szerkesztői a legújabb kiadásban csendben kijavították az előzőben elkövetett hibájukat.

Ami a *szigetújfalusi* avagy *szigetújfalui* kérdést már közelebről érinti, az elsősorban a nyelvi hagyomány és az akadémiai szabályzat közt időnként feszülő ellentét. Nyelvtudósok is jól tudják azt, amit kisebb-nagyobb nyelvi közösségek tagjai náluk is jobban, hogy a helyi norma – például a helynevek használatában – eltérhet a nem helybeliek nyelvszokásától. Sátoraljaújhely lakosai, ha hazautaznak, *Újhelybe* mennek, de a nem odavalók *Újhelyre*. Ha egy szigetújfalusi ember a Heves megyei Noszvaj nevű faluba tartó buszra száll, s megkérdi a sofőrt, hogy *Noszvajba megy a busz?*, a noszvaji sofőr kijavítja: *Nem Noszvajba megyünk, hanem Noszvajra!* A Győr-Sopron-Moson megyei Mihályi község hely-

beli nyelvi normája szerint az ottaniak *Mihályiban* élnek, de a nem oda-valók, így országos napilapok újságírói is, gyakran a *Mihályin* ragozott alakot használják, ami a helybeliek nemtetszését váltja ki, s egyben azt is mutatja számukra, hogy az újságíró nem közülük való, hiszen nem ismeri a helyi nyelvszokást. Személyes tapasztalatból is tudom, hogy a Tahiban élő helybeliek *tahisi* emberek, és ezt ha leírják, így is írják – ellentétben a Helyesírási szabályzat szerint írandó *tahi* emberekkel.

Az az érvelés, hogy a helységnevek alapformáját lehetőség szerint változtatlanul kell hagyni a toldalékolt változatokban is, helyeselhető akkor, amikor – ha ezt nem tennénk – félreértés keletkezhetne. Például: *Verese gyház* – *verese gyházi*, de ha *Verese gyháza* lenne a település neve, akkor a *verese gyházai* alak lenne kívánatos. *Szigetújfalu* esetében azonban ennek a kívánalomnak az érvényesítése fölösleges, mert a *szigetújfalu* szó hallatán vagy olvastán senki nem gondolná, hogy a falu neve *Szigetújfalu*s.

A magyar nyelvi hagyomány (vagy nyelvszokás) szerint a *-falu* utótagú helynevekből *-falusi* mellékneveket képzünk. Ezt az is mutatja többek közt, hogy a budapesti telefonkönyvben 80-nál több *Újfalusi* vagy *Újfalussy* nevű előfizetőt találunk, de egyetlen *Újfaluit* sem.

Konkrétan kérdésre a következőket válaszolom. Ha az Ön falujában a helybeli emberek magukat hagyományosan *újfalusinak* nevezik, ezt a hagyományt célszerű tiszteletben tartani, megőrizni, nem megsérteni. Szerencsétlennek tartanám, ha az emberek beszédben *újfalusit* használnának, de írásban *újfaluit*, mert az ilyen írásmód fölösleges viszályt szülhet. Nemkívánatos, de lehetséges következménye lenne ennek a kettősségnek az is, hogy az egyik alakot használó emberek a másik alakot használókat leszólnák, esetleg maradinak vagy újdondásznak titulálnák. Ráadásul ez a viszály az *újfaluit* írásban használóknak egy szolgai szabálykövetéséből fakadna: olyan szabályt követnének, aminek írói nem ismerik a helyi nyelvközösségek úzusát; arra tehát, ha akarnának, sem lehetnének figyelemmel.

Számomra kétségtelen, hogy az *újfalui* alak használata semmivel sem „helyesebb” az *újfalusi* használatánál, s aki az előbbit írja, semmivel sem „műveltebb” annál, aki *újfalusit* ír. A kettősség a »szabályt követők« és a »hagyományörzők« értelmetlen viszályát szülheti. Amint a *Mihályiban* és *Sátoraljaújhelyben* élő emberek nem kezdenek *Mihályin* vagy *Sátoraljaújhelyen* alakokat használni csupán azért, mert a nem közējük valók

ilyen alakokat mondanak és írnak; ugyanúgy indokolatlannak tartanám, ha Szigetújfalu lakosai a helyi hagyományt elhagynák az idegenek helyesebbnek vélt nyelvhasználata kedvéért.”

4.1. Hiába támasztotta alá Kontra tanár úr szakvéleménye is az én érvelésemet, a falu hivatalosságaival már nem is kíséreltem meg formális keretek között azt ismertetni. A levél tartalma csupán az érintettek egy részéhez jutott el – informális úton; többnyire magánbeszélgetésekben. 2001-re ugyanis a személyeskedés a faluban olyan szintre emelkedett (süllyedt?), hogy jómagam ennek mértékét már nem kívántam sem növelni, sem gyakorolni.

4.2. Azt, hogy ma a „Trombitás”-ban ki használja tudatosan az *-i* képzővel alkotott származékszót, ki pedig tízegynéhány év alatt sem tudta a közösségi nyelvhasználatról idegen változatot megszokni, csak egy fölmérés tudná igazolni. Az azonban tény, hogy a két variáns használata a faluújság írásaiban kezdettől fogva igen tarka képet mutat(ott). A szóbeliségben ma már újra az *újfalusi* változat dominál. Az *újfalui* variáns – információim szerint – csak a leghűségesebb „fegyverhordozók” aktív szókincsében él tovább – és az ...

4.3.1. ... intézménynevekben. E műfaj szolgálai szabálykövető volt is, maradt is. Néhány példa:

Szigetújfalu Szent Lénárd Római Katolikus Egyházközség
Szigetújfalui Önkéntes Tűzoltó Egyesület
*Szigetújfalui Általános Iskola*³⁴

4.3.2. A nevében a *-si* változatot feltüntetető szervezet, intézmény, vállalkozás a faluban tudtommal ma sincsen. Egyetlen kivétellel:

Újfalusi Vendégház (Szigetújfalu) www.internet-telefonkönyv.hu
 (2012. 11. 01.)

³⁴ A ma a „Móra Ferenc Általános Iskola” nevet viselő intézményt 2004. április 30-áig hívták így.

A honlap informáló szövege is kifogástalan a nyelvhasználat szempontjából (is).
(2012. 11. 01.)

Ám ha a www.szallaskiado.hu honlapon szeretnénk tájékozódni, már a címben is akad okunk a bosszankodásra: „Szigetújfalu Vendégház, Szigetújfalu szállás” – kezdi a tájékoztató. S azután a szöveg minden földrajzi nevének írott képe tovább borzolja az olvasó kedélyét. A „Szigetújfalui Vendégház” szerkezet pedig megadja a kegyelemdőfést. (2012. 11. 01.)

4.3.3. Aki azonban ragaszkodna a hagyományos (az 1984 előtti) alakváltozathoz, cselhez folyamodik: hátravetett jelzőként a község hivatalos nevét használja specifikumként. Például:

*Német Nemzetiségi Kultúregyesület, Szigetújfalu
Insula Caritas, Szigetújfalu*

Más megoldások:

- a község nevét toldalék nélkül helyezik a mozaikszó elé:
Szigetújfalu KSE (A mozaikszót feloldva tökéletesen szabályos szerkezetet kapunk:
Szigetújfalu Község Sportegyesülete.)
- a község neve raggal toldalékolva eleme a szervezet nevének:
Polgári Kör Szigetújfaluért Egyesület

4.3.4. A kettősség zavara azonban továbbra is érvényesül. Például az *Újfalusi Trombitás* 2010. november–decemberi számában (a községnek a www.szigetujfalu.hu/ domain név alatt található honlapján olvasható [tehát hivatalosnak minősíthető] névtől eltérően) különböző intézményneveknek alábbi változatait találjuk:

- hivatalos név (a honlapról): *Szigetújfalui Német Nemzetiségi Táncegyüttes* a faluújság főt jelzett számában: *Német Nemzetiségi Néptánccsoport Szigetújfalu*

- hivatalos név (a honlapról): *Szigetújfalu Község Települési Német Nemzetiségi Önkormányzat* a faluújság főt jelzett számában: *Német Nemzetiségi Önkormányzat Szigetújfalu*
(Ráadásul a honlapon közzétett jegyzőkönyvrészlet a 2010. október 13-án megtartott alakuló ülésről a hivatalosan elvárt melléknévi változatot tartalmazza: „[...] a magyarországi német kultúrkincset, különösen a szigetújfaluit megismerjük és megőrizzük [...]”) (2012. 11. 01.)

4.4. A sort folytathatnánk, hisz a kavalkád még napjainkban is tart. A melléknévi változatok használata, keveredése és elkerülésük igyekezete a faluújság szövegeiben szinte vég nélkül hullámzik. Hogy ez az állapot mikor tisztul, nem lehet kiszámítani, megbecsülni sem.

5. RAKONCÁTLAN MAGYAROK

Sok *-falu* végű helynevünk van, s az ilyen települések lakói is ugyanazon kétségek között őrlődhetnek, mint a szigetújfalusiak – ha náluk is vannak, akik adnak a magyar nyelvhelyességre, sőt meg is követelik annak érvényesítését. A hosszú ideje a muravidéki magyarok között élő s tanító Kolláth Anna (2005: 94) jól érzékelteti az ilyen nyelvművelés hatásait:

„A második példában az előíró nyelvművelő tevékenység »hatékonyasága« már látszik valamelyest: a *-falu* utótagú földrajzi nevek *-i* képzős változata ugyanis a nyelvhasználat minden színterén a *-falusi* változatban élt a Muravidéken: pl. *hosszúfalusi*, *völgyifalusi*. (A helyesírási ellenőrző program mindkettőt aláhúzza.) Ma már a Népújságban szinte kivétel nélkül a szabályosnak elfogadott *hosszúfalui* típusú változat olvasható. De érdekes a jelenség flexibilitása a beszélt nyelvben. Saját magam éltem meg, hogy hivatalosan, tehát egy rendezvény megnyitásán az igazgató a *hosszúfalui* faluotthonban megjelent vendégeket köszöntötte, majd két mondatnál később saját *hosszúfalusi* származásáról beszélt (a beszédhelyzet és a téma összefüggése a nyelvváltoztatással). Itt a beidegződésen kívül az érzelmi kötődést kell hangsúlyoznunk, aminek következtében a közmagyar standard a privát szféra legmélyebb szintjein nem tudta »kikezdeni« a változatot. Az egyik ebben a kérdésben érintett volt hallgatóm így

Hivatalos hirdetemény, 2019. augusztus 15.

**HELYI VÁLASZTÁSI IRODA
VEZETŐJE**

2319. Szigetújfalu, Fő út 45.
Tel: 24/543-000, Fax: 24/543-001

Szám: 1586-10/2019.

**A SZIGETÚJFALUI HELYI VÁLASZTÁSI IRODA VEZETŐJÉNEK
KÖZLEMÉNYE**

A Szigetújfalu Helyi Választási Iroda Vezetőjeként a választási eljárásról szóló 2013. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ve.) 307/E. § (1) bekezdése és a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló 2010. évi L. törvény 9. § (1) és (3) bekezdése alapján az alábbi

közleményt

adom ki:

A 2019. évi helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásán a **polgármesterjelölt állításához** szükséges ajánlások száma Szigetújfalu településen: 57.

fogalmazott a muravidéki kontaktusváltozatokkal foglalkozó szakdolgozatában: »Véleményem szerint el kell fogadnunk a *-si* képzős változatot (a megkérdezett középiskolások 90%-a tartotta ezt helyesnek) – informális szituációban –, tehát hagyjuk békében, mert úgy gondolom, ez olyan, mint valakinek a neve. Én eddig úgy tudtam, hogy *völgyifalusi* vagyok, de most már csak a *völgyifaluiakról* olvashatok, illetve hallhatok. Úgy érzem, mintha léteimet vonnák kétségbe« (Horvat 2001: 45).”

Az egzisztenciális agresszióknak ez az érzete – talán föltételezhetjük – olyan következménye a nyelvvédő-nyelvművelő cselekedeteknek, amelyekre a nyelvművelők s nyomukban a nyelvvédő mozgalmárok talán sosem gondolnak. Amikről tán fogalmuk sincs. Eszükbe sem jut, hogy magyarként más magyarok nyelvi jogait sértik meg. Ők csak a „helyes” nyelvhasználatot igyekeznek terjeszteni, s mert tudják, mi a helyes, a következményekkel nem is kell számolniuk. Így aztán néha a magyarországi felnőtt lakosság kétharmadának vagy annál is nagyobb részének akarják megváltoztatni nyelvi ítéleteit és beszédét (Kontra szerk. 2003). Szigetújfalu esetében ez a nyelvvédő-nyelvművelő akció a falu teljes lakosságát, aprajával-nagyjával együtt kb. 2100 embert vett célba.

Sokan vélik úgy, hogy a magyarok bajainak egyik forrása az, hogy rakoncátlanok. Nem tartják be a szabályokat. Még a nyelvhelyességi szabályokat se tartják be. Ezek némelyike ugyan ostoba szabály, mint például az *-újfalui*-szabály, de szeretnénk hinni, hogy létrejöttükre és működ(tet)ésükre is igaz Szilágyi tanár úr azon Murphy-szabálya, mely szerint „Ha valamit közönséges emberi ostobasággal meg lehet magyarázni, akkor nem szükséges okvetlenül még rosszhiszeműséget is feltételezni.”³⁵

³⁵ http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/szimp_embertud/index.html, 12. előadás, 2. rész, 23:02 perc. (2012. 11. 01.)

MELLÉKLETEK

1. Dr. Erb Mária egyetemi docens, ELTE Germanisztikai Intézet

Tisztelt Önkormányzat!

Szeptember 18-án kaptam kézhez az *Inselneudorf* kontra *Ujfluch* problémában szakértői véleményre felkérő levelüket, s meglepődve olvastam a benne foglaltakat. Arra ugyanis tudok meglehetősen sok példát – elsősorban a 70-es években központilag elhelyezett helységnévtáblák kapcsán –, hogy a települések tiltakoztak a rájuk oktrojált „német” helységnév ellen, az Önök esetében azonban az az egyedülálló, hogy ez a vita két német névalak – egy népies megjelölés és egy tükörfordítás révén létrejött, úgynevezett „Gelehrtenbildung” (talán „tudós/értelmiségi-alak”-ként magyarázhatnám) körül folyik, mégpedig helyi szinten, a településen belül. Jómagam egy évvel ezelőtt jártam Szigetújfaluban német és magyar kisebbségkutatókkal – igen jó emléket őrzünk a helybéliek segítőkészségéről és vendégszeretetről –, s mivel akkor senki sem jelezte, hogy vita lenne a német név használata körül, feltételezem, hogy ez a kérdés ilyen nyomatékkal később vetődött fel. Amiről ugyanakkor a *Deutsche Ortsnamen in Ungarn* címmel megjelent térkép egyik szaklektoraként (a másik lektor *dr. Gerstner Károly*, a Nyelvtudományi Intézet osztályvezetője volt) pár hónapja tudomásom van – *Schuth János* révén – az az, hogy a térképen szereplő *Ujflu* megnevezés helyett a helybéliek szerint az *Ujfluch* alak a helyes. Bár az utóbbi megjelöléssel én e kritika kapcsán találkoztam először, úgy gondolom, ennek semmi jelentősége nincs, mivel ebben a kérdésben számomra a helybéliek nyelvhasználata a mérvadó.

Véleményem kifejtése előtt szeretném kihangsúlyozni, hogy a vitatott kérdést eldönteni nem tisztem. Ugyanakkor személyes tapasztalatomra (magyarországi német származásúként úgy gondolom, rendelkezem egyfajta belső, érzelmi rálátással) és eddigi tanári és tudományos tevékenységemre alapozva megpróbálok érveket felsorakoztatni, ill. ütköztetni abban a reményben, hogy hozzájárulok a kérdés tisztázásához, illetve az álláspontok közeledéséhez.

Az *Inselneudorf/Ujfluch*-kérdés összetett és mint ilyen, több megközelítési módot tesz lehetővé, mi több, a tisztánlátás érdekében igényli is

ezt. A problémának – kissé leegyszerűsítve – van egy történeti, egy nyelvészeti és egy térképészeti komponense – ezek több szálon össze is kapcsolódnak, át is fedik egymást –, valamint – a régebbi, népies *Ujfluch* alak mellett kiállók esetében – egy igen erős érzelmi vetülete és síkja. Utóbbi hajlamosak vagyunk az előbbiekkal nem egyenrangú, tudománytalan kategóriaként kezelni, noha az utóbbi időben igen sok tudományban felértékelődött a jelentősége (nyelvészet, szociológia, pszichológia stb.). Kisebbségek esetében fokozottan kell számolnunk vele (identitás, nyelvi attitűdök, nyelvválasztás), a konkrét kérdésben pedig azért is indokolt ez, mert a tulajdonnevek – legyenek azok személy-, nép- vagy földrajzi nevek – megkülönböztetett helyet foglalnak el szókincsünkben. Nem csak jelölnek/megjelölnek, mint a köznevek, hanem ezen túlmenően az adott személy vagy közösség identitásának, önazonosulásának integráns részét is képezik. Csoport- vagy népelnevezéseknél igen gyakran találkozunk egy ún. belső és egy ún. külső névadással: előbbivel a közösség saját maga jelöli magát, utóbbi pedig más közösségek rájuk vonatkozó elnevezése(i). A könnyebb érthetőség kedvéért példával is illusztrálnám: a németek magukat „*deutsch*”-nak nevezik (= belső névadás), a külső elnevezéseknél – hogy csak párat említsek – megtaláljuk az „*alemann*” (francia), a „*german*” (angol), illetve a „*nyemec*” (szláv, amelyből a mi „*német*” megjelölésünk is származik) formákat is. Ugyanilyen elnevezési különbségek a magyar nép belső, ill. külső megjelölése esetében is megtalálhatóak. Ez a körülmény azonban – tudomásom szerint – még egy népet, közösséget sem készítetett arra, hogy feladja önelnevezését, illetve becserélje azt egy más közösség által képzett külső alakra. *Szigetújfalu* esetében – mégha „csak” egy kisebb, ún. faluközösségről van is szó – a falu német elnevezésének kérdése esetében tulajdonképpen ugyanez a kettősség található meg. Rendelkezünk ugyanis egyrészt egy ún. belső (népies), korát tekintve régebbi, eredeti elnevezéssel – ez az *Ujfluch* alak –, mely az összetett magyar helységnév utolsó két komponensének németes, azaz a helyi német nyelvjárás kiejtési szabályszerűségeinek átvett kiejtése. Másrészt rendelkezünk egy ún. külső, feltételezhetően egy személy (kilétét homály fedi) nyelvi – kísérletező és „fordító” kedvére visszavezethető alakkal – ez az *Inselneudorf* –, melynek keletkezése legkorábban is csak a 20. század második harmadára, de inkább második felére tehető, s amely a magyar elnevezés tükörfordítása. A két alak közötti vitát bonyolítja ebben az esetben – s ezt sem akarom elhallgatni – az

a tény, hogy a tükörfordítás az elmúlt egy-két évtizedben a német nyelvű helységablák, sajtó és egyes tudományos publikációk révén bizonyos elterjedtségre tett szert a magyarországi német köztudatban, de – és ez igen fontos – nem a falu németiségüket vállaló lakosai és a környékbeli falvak között! Márpedig e kérdés megoldásában – úgy gondolom – a helyi német lakosság véleménye a döntő. Eddigi gondolatmenetem és érvelésem a közösség önmegnevezésének „rehabilitálása” mellett teszi le a voksot. Nem csak *Szigetújfalu* esetében ez a véleményem, ezt képviseltem a már említett *Deutsche Ortsnamen in Ungarn* címmel megjelent földrajzi atlasz szaklektoraként is, méghozzá az egész szerkesztőbizottsággal együtt. Jól emlékszem, hogy szülőfalumban, a baranyai *Véménden* mekkora felzúdulást váltott ki a német „*Weimend*” helységábla, mivel mi nem diftongizálva, hanem egyszerűen *Wemend*-nek nevezzük falunkat. A tőlünk nem messze fekvő *Baja* pedig soha nem volt *Frankenstadt*, csak *Baje*, kiejtve *Paje*, amit most az atlaszban is sikerült nyomatékosítani (*Baja* és *Szigetújfalu* esetében egyébként ugyanaz a konstelláció).

Röviden kitérnék az *Ujfluch* elnevezés visszaállítását ellenzők azon érvelésére, félelmére (?), hogy a névalak második tagja a „*fluch*” (‘káromkodás’, ‘átok’) német nyelven önálló, méghozzá nem pozitív jelentéssel bír. Minden nyelvben találunk olyan tulajdonneveket – személy- és földrajzi neveket egyaránt – melyeknek tulajdonnévi jelentésükön kívül köznévi jelentésük is van, mivel a tulajdonnevek köznevekből alakultak ki (egyéb egybeesési okokra most nem térnek ki): *Bugyi*, *Kölked*, *Lánycsók*, *Lábatlan*, *Szopok* – hogy csak párat említsek a magyar helységnevek közül – szintén „beszélő nevek” köznévi szinten, s nem is feltétlenül „pozitív” jelentést hordoznak. Vagy említhetném a személynevek közül a nagy német könyvkiadó-dinasztiát, a *Narr* családot, akik köznévi értelmezésben lehet, hogy ’bolondok’, ’örültek’, de ez a tény őket annyira nem zavarta, hogy a mai napig nem vetették le nevüket. A magyarországi német helységnevek közül is akad jónéhány (ezek mind a magyar név német kiejtéséből keletkeztek, úgy, mint az *Ujfluch* alak is), amelyhez véletlen egybeesés folytán – ha nagyon akarjuk – szintén lehet a német vagy a magyar nyelvből is jelentést társítani: pl. *Balatoncsicsó* – *Tschitscha*, *Felsőhána* – *Falschnane*, *Siklós* – *Sieglos*, *Bonna* – *Punnia*, *Isztimér* – *Ißzimmer*. Egyébként nem csak a személynevek, hanem a köznevek terén is lehet ilyen „összecsengéseket” találni, mégsem gondolom, hogy a német nyelvből törölni kellene az *anfangen* ige első múltjának alakját

csak azért, mert ahhoz a magyarban negatív jelentést lehet társítani. Ezek a szóalakok és a hozzájuk rendelt jelentések különböző koherens rendszerek részei, azokon belül látják el kommunikatív funkciójukat, hibának tartanám ezeket összemosni. Az *Ujfluch* név esetében pedig úgy gondolom, hogy az „*uj*” előtag németek számára annyira idegen, ugyanakkor nyilvánvalóan összetartozik az utótaggal, hogy ez feltételezhetően kélőképpen „megnehezít” egyfajta németből kiinduló népi etimologizálást és kényszeres jelentéskeresést. Ha ez azonban egyes esetekben mégis megtörténne, az nem a falu lakosairól állít ki szegénységi bizonyítványt. Ezen kívül, hogy a tudományról és az elméletről a gyakorlatra váltunk át, bizonyos vagyok abban, hiszen magam is tapasztaltam, hogy a sziget-újfalusiak kedvességét és vendégszeretetét megismerve, egy németnek sem jut eszébe tényleges „tartalmat” keresni a név mögött.

Levelemhez mellékelem Sasi Attila okleveles térképész véleményét is, akit felkértem a vonatkozó történeti forrásanyag, illetve a magyarországi kisebbségek helységnevadási szokásainak ismertetésére.

Tisztelettel:

Dr. Erb Mária egyetemi docens
ELTE Germanisztikai Intézet

2. Sasi Attila okleveles térképész szakvéleménye Szigetújfalu német nevről (Bp., 2000. szeptember 20.)

Szigetújfalu német nevről

A község neve az első okleveles említéstől (1240) a történeti forrásokban, helységnevtárakban mindig csak magyarul az Újfalu, illetve Szigetújfalu alakok különböző írásmódú változataiban fordult elő. *Lásd: A Csepel-sziget helynevei (szerk. Hajdú Mihály), Budapest 1982, 141–143. old.*

A magyarországi német (illetve más nem magyar) helységneveket is tartalmazó múltbeli helységnevtárakban (lásd a mellékelt listát), térképeken, térképi névmutatókban (Korabinszky, Lipszky és Görög Demeter atlaszai) Szigetújfalu német nevére csak egy esetben található utalás: a Magyarország történeti helységnevtára (1773–1808) sorozat 1988-ban megjelent Pest–Pilis–Solt megye és a Kiskunság című kötetében. Ez a

munka több történeti forrást feldolgoz az adott időszakból. Ezek egyike az 1780–81-ben összeállított **Tabella Locorum**, amely sok egyéb mellett jelöli a települések különböző nyelven használatos elnevezését is. Szigetújfalu *Sziget Ujfalú*, *Sziget Uj falu*, *Ujfalú*, *Új flocs* és *Ujfaluba* alakokban szerepel. Az utóbbi kettő a német és a horvát névalak. Tehát a német név itt **Új flocs** (magyar helyesírással) alakban fordul elő. Megemlítendő még, hogy az 1917-ben Csehországban, Reichenbergben (ma Liberec) kiadott *Deutsche Ortsnamen in Ungarn* (szerk. Viktor Lug) című munka sem említi Szigetújfalu német nevét.

A XX. század elejéig megjelenő forrásokban tehát soha nem fordul elő az Inselneudorf alak, mint Szigetújfalu német neve. A mai magyar név tükörfordításának tekinthető forma csak az utóbbi évtizedekben tűnt fel magyarországi német szerzők munkáiban. Mindenekelőtt Hutterer Miklós (Claus Jürgen Hutterer): *Das Ungarische Mittelgebirge als Sprachraum* (Halle, 1963) című könyvét kell kiemelni. De igen fontos megjegyezni, hogy annak ellenére használja az Inselneudorf alakot, hogy a helységnév *helyi használatú német alakjaként* fonetikusán maga is az **Uiflu** formát adja meg! Mindezek alapján úgy tűnik, mintha az **Inselneudorf** alak a szerző vagy esetleg más, őt megelőző német kutató *tudatos saját névalkotása* lenne. Mindez nem egyedi eset, bár Huttererre kevésbé jellemző. Ugyanakkor sok magyarországi származású Németországban élő nyelvész vagy nyelvészkedő előszeretettel alkot sosem létezett német neveket magyarországi sváb falvak számára. Ezzel a problémával kapcsolatban mellékelem Reuter Camillo pécsi kutatónak a Földrajzinév-bizottság elnökéhez (Földi Ervinhez) írott levelét.

Később az összes a magyarországi német nevekkal foglalkozó munka alapul vette a Hutterer és mások által használt neveket, így az eddigi legnagyobb összefoglaló alapműnek tekinthető *Donauschwäbisches Ortsnamenbuch* (szerk. Isabella Regényi és Anton Scherer, Darmstadt, 1980) is. Megjegyzendő, hogy ezen mű előszavában is elítélőleg szólnak a fent említett névalkotási módszerről, kiemelve egyik jeles képviselőjét, a vértesszőlőri származású Anton Taffernert. Magyarországi települések számára német név kitalálása nem egészen újkeletű jelenség. Nagyarányú németesítés folyt például az 1848-as szabadságharc utáni Bach-korszakban, amikor még olyan magyar település, mint Hajdúböszörmény is kapott német nevet, a böszörményt bösz örménynek értelmezve Wüten-der Armenier formában. Az erőltetett német névadás másik jeles példája

Baja Frankenstadt alakú német neve, amely egy XIV. századi Francavilla névalak németre fordítása, bár ez az adat nem is Bajára, hanem egy szerémségi településre, Nagyolaszira (ma: Mandjeloš) vonatkozik. Mindezek ellenére az utóbbi évtizedekben a német nemzetiségi sajtóban és irodalomban elterjedt a Frankenstadt név, de természetesen ez sem adhat igazából létjogosultságot. A helyi és környékbeli svábok a magyar név alapján Paje néven nevezik a várost.

Hazánkban 1978–79-ben kerültek ki nemzetiségi **helységnevtáblák** a települések határaiba, köztük Szigetújfaluba az Inselneudorf tábla. A táblák nemzetiségi névalakjainak megállapítása több szinten (helyi, megyei, országos: nemzetiségi szövetségek, illetve a Földrajzinév-bizottság szintjén) zajlott, s alapvetően a nemzetiségi lakosság jelenlegi névhasználatához igazodott. Az egyik kivétel Szigetújfalu volt, ahol talán éppen a nagy tekintélyű Hutterer professzor munkájának köszönhetően **a helyi sváb lakosság által soha nem használt Inselneudorf alak** mellett döntöttek. Más település esetében is előfordult hasonló döntés: pl. Pécsváradnak először a Fünfkirchenwardein alakot javasolták, de később a helyiek által használt Petschwahr névre változtatták. Szigetújfaluhoz hasonlóan a magyar név tükörfordítása lett a német neve a Veszprém megyei Lókút községnek (Rossbrunn). A helyi svábok ott is a magyar néven nevezik a falujukat, de a falu határában a helyiek számára ismeretlen Rossbrunn olvasható. Túlnyomórészt azonban szóba sem kerültek a mesterséges német nevek, s így Pilisvörösvár Werischwar lett, s nem Rotenburg, Császártöltés Tschasatet lett, s nem Kaisersdamm, vagy Szigetbecse Wetsch lett, s nem Inselwerd. Ez szerintem így is tekinthető helyesnek, hiszen **a magyarországi német névanyag többsége** (leszámítva elsősorban a nagyvárosokat és a nyugat-magyarországi településeket) **a magyar névből keletkezett, annak németes kiejtéséeként, sőt gyakran csak a magyar név német helyesírású változataként, s ez alól Szigetújfalu sem kivétel.** Természetesen vannak a magyartól eltérő alakú német helységnevek (pl. Pilisborosjenő/Weindorf, Németbánya/Deutschhütten), de ezek megfelelnek a helyi német névhasználatnak, ami az Inselneudorf alakról nem mondható el.

A nemzetiségi névanyagban egyébként napjainkban is történnek a helyi névhasználatához igazodó változások. Így például Vértesacsa Atschau tábláját Atscha feliratúra cserélte, vagy a baranyai Véménd a Weimend helyett a helyes Wemend feliratot rakta ki. De más nemzetiség

esetében is lehet példát mondani: a zala megyei horvát lakosságú Murakeresztúr néhány éve cserélte le a horvátosan hangzó Murski Krstur táblát a helyiek által használt Kerestur feliratra. *Tehát Szigetújfalu esetében sem egyedülálló módosításról lenne szó, hanem a német névnek a helyi németiség névhasználatához való igazításáról, amely ilyen módon egy nem kívánatos névhasználati gyakorlat helyett a magyarországi németiség (beleértve a környékbeli más csepel-szigeti sváb falvakat is) elnevezési szokásaihoz igazodna.*

Sasi Attila okleveles térképész,
a magyarországi németek térképeinek szerkesztője és
névanyagának összeállítója

3. Reuter Camillo levele Sosem létezett német nevek alkotása magyarországi sváb falvak számára tárgyában Földi Ervinhez, a Magyar Földrajzi-név-bizottság akkori (1982. évi) elnökéhez

Pécs, 1982. VII. 3.

→ **(Kézírással beszúrva: 82-07-03)**

Kedves Ervin!

Nagyon megörvendeztetettél részletes, alapos válaszoddal. De úgy érzem, hogy valami rendezetlenség jelentkezik a mi névtudományi szónánkban azzal, hogy a nemzetiségi helységnevek közigazgatási rendezése elkészt.

Ugyanis a zürichi egyetem egy professzora megküldte nékem: Regényi Izabella – Scherer Antal, Donauschwäbisches Ortsnamenbuch, Darmstadt, 1980. című helységnevtárát, helyesebben konkordanciát. Ez az ún. mai Magyarország, Bácska, Temesköz, Szlavónia, Horvátország és Bosznia azon helységeinek német, magyar, délszláv, román neveit tartalmazza, amelyben 1945 előtt legalább 10 fő nemzetiségű, anyanyelvű élt.

Na most él az NSZK-ban egy buzgó ember, dr. Tafferfer Antal, aki nemcsak a régi német neveket nyomozza ki (pl. okleveles forrásokból), hanem csinál is ilyeneket. Pl. Kaposvár = Ruppertsburg” (gondolom hal-

lott valamit Kaposvár középkori Ropolyújvár nevééről), Baja = Frankens-
tadt, Kistótfalu = Kleindörfer, Kleinwindischdorf stb. stb.

A tölem kért recenziót jeleztem a megadott címre, azzal, hogy nem jó vért szül az ilyen fantazmagória, allergiásak vagyunk az ilyesmire, emel-
lett dicsértem szorgalmas munkájukat, mert sajnos a magyarban ilyen
nincsen. Pedig a tótok is és a Vajdaság autonóm terület is adott ki ilyen
gyakorlati munkát. Kétségtelen, hogy tudományos szempontból is égető
szükség lenne ilyesmire (pl. Felvidék névváltoztatásai szinte ismeretle-
nek előttünk!)

Levelemben hivatkoztam a névadás felségjoghoz, állami szuveren-
nitáshoz kötött jellegéhez. Elég ideges levélben válaszoltak. 1. Ők ma-
guk is tiltakoztak Tafferner csinálmányai ellen, de „egyesek” mégis be-
kerültek. 2. Dr. Hutterer Miklós pesti egyet. tanár átnézte a kéziratot.
3. A „fünfkircheni” rádió német adásában használja e neveket. Sőt rám
kérdettek, hogy hallgatták az adást, s Waldneudorf nevet is említettek,
mi lehet az, mert ők nem ismerik. ↓ **(Kézírással beszúrva: mi lehet?)**

Ekkor kezdtem ébredezni, s beszereztem a névtáblák hivatalos jegy-
zékét, illetőleg a német szövetség sokszorosított kiadványát.

Szerény meglátásom szerint a kérdés megér egy misét. Mert jóma-
gam eléggé ismerem Baranya és nemzetiségi vidékeink névanyagát. Sőt
Frankenstadt (Baja) nevében egy bajai illetékes barátomat is megkeres-
tem. Ő is csak hallgatja e neveket, s úgy látom a televízió, rádió ke-
resztül mi magunk csinálunk „völkisch” neveket, amelyeket svábjaink
sohasem hallottak, de most megtanulják.

Én ugyanis a tervezett helytörténeti lexikonba valóban a népi neveket
gyűjtöttem, de nem is volt sok.

Összehasonlítva régi adataimat pl. 1564-ből Nova Ves a mai Tótúj-
falu (Somogy) csinálták néki ma egy Novo Selo változatot. Én magam
sem vagyok ellene a nemzetiségi nevek megőrzésének – mint a finnek
is őrzik a svéd neveket bizonyos %-ig (ha jól tudom, 6% feletti nemze-
tiség esetén), de hogy II. Józsefet, Bachot meghaladva germanizáljunk,
szlavizáljunk – ezt kicsit különösnek látom. Nem is beszélve arról, hogy
ezt „magánszektor” végezze. Szerintem ezeket ugyanúgy közigazgatási
szinten kellene szabályozni, mint a magyar helységneveket. Történeti és
használati alapon.

Vagy 100 évvel ezelőtt nálunk is volt ilyen láz (Stockholm = Istókhal-
ma stb.), de hát ebből kinőttünk már.

Mint illetékesekkel együttműködő, összekerülő szervezet szakértőjé[nek, neked], talán rá lehetne ébreszteni [öket], hogy illő lenne részünkről is lépni.

Vagy legalább is annyit, hogy elcsatolt területeink neveit mi is egy konkordanciában közöljük, s a győri újság ne eisenstadti dolgokról, hanem kismartoni Haydn ünnepélyről írjon.

Meglátásom szerint hely- és helységneveink ugyanazon szókincshez tartoznak, mint az igék, főnevek, melléknevek, elpusztulásuk a nyelv szegényedéséhez vezet.

Ismételten köszönöm értékes tájékoztatásodat,
régii barátsággal köszönt
Reuter Camillo
Pécs, Petőfi u. 58. I.
7623

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A helyi (*szigetújfalusi*) és a hivatalos (*szigetújfalui*) szóalakok ma is párhuzamosan élnek, lásd a 146. és a 163. oldalt.

A 3.3.2. pontban megemlítettük *A magyar helyesírás szabályai* 11. kiadásának (1984) eljárását a kizárólag *-i* képzős változatok kapcsán. A szabályzat új, 12. kiadása (2015) e téren mit sem változott.

Ami a 3.3.2.1. pontban tárgyalt *Inselneudorf* kontra *Ujfluch* problémát illeti, a falu egyik (Tököl felőli) helynévtábláján 2019. augusztus 15-én már csak *Ujfluch* szerepelt

(https://hu.wikipedia.org/wiki/Sziget%C3%BAjfalus#/media/File:Szigetujfalu_helyisegnevtabla.jpg), de ha Ráckeve felől érkezünk a faluba, akkor mindkét német név ki van írva, egymástól néhány méterre, lásd 163. oldal.

Az *Újfalusi Trombitás* 2019. áprilisi számában

(http://www.szigetujfalu.hu/images/letoltes/trombitas/%C3%9Ajfalusi%20Trombit%C3%A1s%202019_04.pdf) háromszor fordul elő a *szigetújfalusi* és *újfalusi* alak, egy önkormányzati képviselő és a polgármester szövegében, amikor megszólítják választóikat. Ugyanakkor két másik képviselő valamint a Magyar Vöröskereszt a *szigetújfalui polgá-*

rok támogatását kéri, és két hivatalos névben is az újmódi névalak szerepel: *Szigetújfalui Polgármesteri Hivatal* és *Szigetújfalui Zenebarátok Egyesülete*. A kolofon szerint az *Újfalusi Trombitás* kiadója 2019-ben is a *Szigetújfalui Polgármesteri Hivatal*.

Egy nyelvtudományilag indokolhatatlan „szabály” egy, a „nyelvhelyességre” mérhetetlenül érzékeny társadalomban nagyon nagy károkat tud okozni. Szigetújfaluban ez az ellentét nem katolikusok és más vallásúak, nem is A és B párt szavazói, hanem a „nyelvi helyesség” esztelen és észnél levő követői között keletkezett. Az ellentét létrehozásában igen nagy szerepe volt a magyar nyelvművelésnek (legalább egy nyelvművelőnek) is.

Amúgy – amint erre az ünnepelt Szilágyi N. Sándor egy baráti levélben fölhívta figyelmemet – amikor helyeselhetőnek fogadtam el azt az érvelést, hogy „a helységnevek alapformáját lehetőség szerint változtatlanul kell hagyni a toldalékolt változatokban is”, akkor nem csak bementem a nyelvművelők utcájába, hanem figyelmen kívül hagytam, hogy a *verese gyházi* forma mindenképp bizonytalanságban hagyja azt, aki tudja, hogy a *-háza* végű helynevek *-i* képzős formája *-házi* szokott lenni. A *verese gyháziból* nem lehet megállapítani, hogy a település neve *Verese gyház-e* vagy *Verese gyháza*. (A Google-ban a „verese gyházi” 174 000 találatot ad, de a „verese gyházai” csak 495-öt. Továbbá közel 100-szoros a különbség a „félegyházi” és a „félegyházai” között, az utóbbira csak 495 találat van.) Vagy: ha valaki az 1848-cal kapcsolatban sokat emlegetett *piski csata* és *piski híd* kapcsán nem tudja független forrásból, hogy a település neve *Piski-e* vagy *Pisk*, akkor nem is fogja tudni. Az a biztos, ha kideríti, és akkor tudni fogja, hogy *Piski*.

Kevésbé szabálytisztelő olvasóim vélhetően nem lepődnek meg azon, hogy például a kitűnő jugoszláviai magyar nyelvész Penavin Olga (1916–2001) 1978-ban megjelent *Szlavóniai (kórógyi) szótárának* S betűs részben az egyik fénykép alá *Rétfalusi utcat* írt.

Megjegyzések a magyar állam nyelvpolitikájáról*

Másfél évtizeddel ezelőtt egy, az Akadémián tartott előadásban egyebek mellett bemutattam, hogy *nincs explicit magyar nyelvpolitika*, vagyis nincs a magyar államnak olyan szisztematikus, racionális és elméletileg megalapozott társadalmi szintű erőfeszítése, programja a nyelvi környezet megváltoztatására, amely a jólét növelését célozza (Kontra 2010a: 143). Ez a hiány legalább 70 éve befolyásolja mindennapjainkat, amit Tolcsvai (2018: 501) „sajnálatos ténynek” nevez.

1. NINCS NYELVPOLITIKAI KONCEPCIÓNK

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne többek közt az *iskolai és társadalmi lingvicizmus* (lásd Kontra 2010a: 65–89) csökkentéséről is. Néhány példa:

- Egykori szegedi egyetemi kollégám s barátom írta a következőt, néhány éve: „Egy itteni általános iskolában a diákok piros pontot kapnak, ha osztálytársaik »vétségeit« szóvá teszik, kijavítják. Tehát már az általánosban nyelvőrséget szerveznek, és a társaikat megszégyenítik valami vélt nyelvi hiba miatt. A történet folytatódik: ebben az iskolában és osztályban volt egy vajdasági áttelepült szülők gyereke, aki bizony az ottani nyelvhasználat szerint suksükölt. (Emlékszem rá, hogy még XY professzor is így beszélt.) A vajdasági magyar gyerek neve jugó lett, és sorozatban kapta a megszégyenítést, mert otthoni nyelvhasználatát nem tudta levetkezni. Ismertem a szülőket, nagyon

* Ezt a szöveget 2019 júniusában írtam.

megviselte őket ez a történet. A nyelvőrségnek tehát emberi tragédia lett a következménye.”

- „A második megrázkódtatásom az óvoda logopédusának köszönhetem. Az első logopédiai vizsgálatig azt hittem, hogy beszédemmel minden rendben van, és családom sem említette soha, hogy nem értené szavaim. A vizsgálóbizottságnak azonban nem tetszett az ’r’ betűm, így elküldtek felvágatni a nyelvem, majd ismét, hiszen még mindig nem működött az a hangzó. Véleményem szerint még ma sem az igazi, vagyis nekem megfelel, de nem lett jobb a műtétnek hála, viszont egy traumával többet írhatok fel.” (Idézet egy „Saját nyelvi önéletrajzom és találkozásaim a diszkriminációval” c. dolgozatból, Károli Egyetem, 2017 ősz)
- „Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában” c. dolgozatában Jánk (2017b: 43) megállapította, hogy 50-ből 19 nyitrai pedagógusjelölt „egy teljes érdemjeggyel rosszabbat adott a tanulóknak, pusztán azért, mert nem a standard nyelvváltozatnak és nem a kidolgozott nyelvhasználati módnak megfelelően beszéltek – hiába tudták tökéletesen az aktuális tananyagot.” Másrészt viszont: „amennyiben a tanuló a standard nyelvváltozatnak és a kidolgozott nyelvhasználatnak megfelelően felelt, 22 pedagógusjelölt egy jeggyel jobbat adott – függetlenül attól, hogy a tanuló több lényegi információt is kihagyott a feleletéből.” – Ez a vizsgálat ugyan nyitrai pedagógusjelöltekről szól, de semmi okunk föltételezni, hogy Magyarországon, Vajdaságban s máshol nem hasonló módon működik a pedagógiai lingvicizmus.

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne többek közt a *közérthetőbb hivatali nyelvhasználatról* is. Ma ugyanis az a helyzet, hogy egy erdélyi pályázó egy nyelvészprofesszor segítségével sem tudja értelmezni azt a szöveget, amit egy budapesti irodában megfogalmaznak, s nem is viccként mondja, hogy bárcsak románul lenne a szöveg, mert akkor értené. Vagy nézzük ezt a szövegrészt egy mai hivatalos nyilatkozatból:

„Nyilatkozom, hogy a tisztségviselői tevékenységtől (foglalkozástól) eltiltás hatálya alatt nem állok, illetőleg nem állok olyan foglalkozástól való eltiltás hatálya alatt, amely akadályozná a Tanácsadói Testület tanácsadói tisztségem betöltését.”

Az 1. és a 3. Élőnyelvi Konferencia (1988, 1990) helyszíne: Budai Vár, Szentháromság u. 2.

Ezt a példát Szilágyi N. Sándornak köszönöm, miként az értelmezését is: „ha *el lennék tiltva* egy olyan foglalkozástól, ami *akadályozná* a mondott tisztség betöltését, akkor miért ne foglalhatnám azt el? Hiszen ha nem csak hogy nem gyakorlom, de még el is vagyok tiltva attól, ami ebben akadályozna, akkor meg mi a baj?”

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne *az iskolai és egyetemi idegennyelv-tanításról, a nyelvvizsgákról és a tanító- és tanárképzésről* is, többek közt arról, hogy

- miként lehet elmozdulni idegennyelv-tudásban Európa szégyenpadjáról,
- miként lehet felszámolni, majd megelőzni, hogy tízezrek ne vegyék át diplomájukat nyelvvizsga híján,
- meg kell-e szüntetni Magyarországon a magyar mint idegen nyelv szakos tanárképzést, s ha igen, miért? (Vö. Nádor 2017)

- milyen szerepe legyen a klasszikus nyelvek oktatásának (vö. M. Nagy–Szilágyi 2016)?
- ki kell-e mondani, hogy közoktatásunkban az angol legyen az első idegen nyelv, s ha igen, miért? (Az MTA Közoktatási Elnöki Bizottsága [lásd: A NAT] ezt kimondta 2018-ban, de nem fűzött hozzá semmilyen indoklást.)
- el kell-e fogadni a kárpátaljai magyar érettségít a magyarországi egyetemi felvételinél? (Lásd: Ismét elfogadják)
- milyen nyelvi szocializációval lehet a siketek marginalizált társadalmi helyzetén enyhíteni? (Lásd: Holecz–Ökrös–Bartha 2017)

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne a *magyarországi nemzetiségi oktatásról és nyelvhasználatról* is, például

- a cigányok egy részét sújtó nyelvi genocídiumról. (Lásd Újabb nyelvi genocídium, 102. oldal.)

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne arról is, hogy

- miként alakuljon a *filmszinkronizálás* Magyarországon? (Lásd: Horváth 2018) Ez ugyanis befolyásolja a lakosság idegennyelv-tudását.

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne arról is, hogy

- mit tegyenek a magyar hatóságok, ha – az európai uniós irányelveknek megfelelően – kötelesek a tisztességes jogi eljárások lefolytatásához a gyanúsítottak és vádlottak részére az anyanyelvükön magas szintű fordítást, tolmácsolást biztosítani, de sok nyelvből *nincsenek képzett tolmácsaink és fordítóink*? Lásd: Bárki tolmácsolhat bármilyen közigazgatási eljárásban.

Ha lenne valamiféle értelmes nyelvpolitikai koncepciónk, akkor abban szó esne arról is, hogy

- mik az előnyei s mik a hátrányai a szomszédos országokban *kizárólag a magyar tannyelvű iskolák támogatásának*, favorizálásának. Vö. „Szilágyi Péter, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős helyettes államtitkára tavaly szeptemberben Révkomáromban arról beszélt, egyedül és kizárólag a magyar nevelési nyelvű intézmények adnak biztosítékot arra, hogy különlegesen gazdag magyar nyelvünk és kultúránk tovább éljen.” (Kuthi 2017)

A fenti példák csupán kiragadott példák, egy explicit magyarországi nyelvpolitikai programnak ennél sokkal többről kell szólnia. Azért is, mert az európai uniós tagságunkkal és a határon túli magyarokkal kapcsolatos nyelvpolitikai teendőinkről alig ejtettem szót.

2. VANNAK NYELVPOLITIKAI INTÉZKEDÉSEK

2001-ben a magyar parlament hozott egy törvényt, szándékai szerint nyelvünk védelmére (lásd 109. oldal) Ennek a törvénynek az eredményéről főntebb (113. oldal) ezt írtam:

„Nincs sok meglepődnievaló azon, hogy a törvény hatálybalépése után rövid néhány hónappal már volt nyelvművelő, aki kedvező hatásairól értesítette az újságolvasókat. Az sem meglepő viszont, hogy 2010-ben a *Vasárnapi Hírek* »Nem segített a hazai nyelvtörvény« című írásából az derült ki, hogy a törvény egyik spiritus rectora, Grétsy László szerint »bár a törvénynek hatálya van, igazi eredménye nincs.« Az *Index* hírportál 2010. január 5-én arról tudósított, hogy »Nyolc évvel a magyar nyelvtörvény hatálybalépése után nyilvánvaló, hogy a szabályozás nem volt sikeres, még a kétséges nyelvi eseteket vizsgáló, akadémiai nyelvészekből felállított testület tagjai szerint sem«”.

Vagyis van egy 18 éve hatályos törvény Magyarországon, amit – szerencsénkre – a kutya se tart be, de ha ezt betarta(t)nák, abból sok bajunk lenne, de jöttányit se fertőzné a törvényt megszavazók édes anyanyelvét

20. Élőnyelvi Konferencia 2018
Nyelvi repertoárok
a Kárpát-medencében és azon kívül

Peter Trudgill

University of Fribourg

kevesebb idegen szó (parlamentari nyelven: *nem meghonosodott idegen nyelvű kifejezés*).

Aztán 2010 ősztől is történtek nyelvpolitikai akciók (lásd a 115. oldalt, 4. Utóirat), majd 2011-ben az Alaptörvény is kimondta, hogy „Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”

A következő nagyobb feltűnést keltő akció 2014. április 1-re esett: a kormány ekkor alapította meg a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet. Az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya még aznap állásfoglalást tett közzé, melyben kifejtette, hogy (a) a nyelvvel kapcsolatos politikai döntéseket tudományos kutatással kell és lehet megalapozni, (b) aggodalommal látja, hogy az új intézet létrehozásakor nem egyeztettek az MTA-val, s (c) nem gondoskodtak a létrehozandó intézet nemzetközi szabványok szerinti tudományos minőségbiztosításáról. A *The Wall Street Journal* már 10 nappal korábban beharangozta az új intézet megalakítását, „Mind Your Language, Says Hungary’s Government” című cikkében (Feher 2014). A bécsi egyetem finn származású finnugor nyelvész professzora, Johanna Laakso sem soká késlekedett az új intézet „térképre helyezésével”, ezt írta: „amit ma a magyar nyelvészet perifériáján megfigyelhetünk, hasonlatos ahhoz, ami a magyar történettudomány peremvidékén történik. Az elismert és a nemzetközileg beágyazott

tudományos és oktatási intézmények mellett egy párhuzamos »nemzeti« kutatást indítanak. [...] Ahelyett, hogy tudományos érdemekre törekednének, az új vállalkozások aktív résztvevői csupán a kormány nacionalista retorikáját igyekeznek áltudományos mázzal bevonni” (Laakso 2014c, lásd még 2014a).

A Magyar Nyelvstratégiai Intézetnek 2018 nyarán még 18 munkatársa volt, mindegyikükre évi 6,7 millió Ft bérköltség jutott. Az MTA Nyelv-tudományi Intézetének jóval magasabban kvalifikált kutatói ugyanakkor fejenként évi 4,1 millió Ft bérköltségért végezték munkájukat. A két intézet tudományos produkciói összehasonlíthatatlanok (Kenesei 2018).

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet létrehozásáról szóló 55/2014. (III.4.) sz. kormányrendelet 14 pontban sorolja fel az intézet feladatait, például feladatuk

- középtávú magyar nyelvstratégia kidolgozásának irányítása és szakmai felügyelete,
- új magyar nyelvi tankönyvprogram nyelvészeti szakmai alapjainak kidolgozása (e programpont leírása még két nyomtatott soron át folytatódik),
- a nyelvi gazdagság megőrzése különös tekintettel a magyar nyelvjárásokra és a rétegnyelvekre,
- nyelvi kisebbségvédelem, kiemelten a magyar szórványok, határon túli nyelvváltozatok helyzetének vizsgálata,
- a magyar nyelvi értékvesztéssel szemben irányelvek kidolgozása a Kormány (sic! nagy K-val) számára stb.

Öt évvel megalapítása után bizvást kijelenthetjük, hogy a Magyar Nyelvstratégiai Intézet a kormányrendeletben lajstromozott feladataiból semmit sem teljesített, főleg nem irányította „középtávú magyar nyelvstratégia kidolgozását” – bármi lenne is az.

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet munkatársainak jövedelmét sem, miként teljesítményét sem hasonlíthatjuk a Termini Kutatóhálózatéhoz (lásd pl. Benő–Péntek szerk. 2011) vagy akár az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségéhez sem. Ez utóbbi kapcsán írta Péntek János (2016: 114), hogy „noha a szakma és az erdélyi magyar nyilvánosság elismeri tevékenységünket, a politikai élet szereplői a jelek szerint nehezen tudnak megbárátkozni azzal, hogy mi csak a közösség iránti elkötelezettséget vállaljuk

– véleményünk szerint az egyetlen lehetséges közös nevezőt a megosztott magyar világban – másfajta »lekötelezettséget« nem. Ezért történhetett meg az, hogy a támogatáspolitikai erdélyi kedvezményezett listáján nem kerülhettünk be még az 56 támogatott intézmény közé sem.” Ennél is rosszabb, szinte megalázó helyzetben van ma is a legfontosabb s leghasznosabb Kárpát-medencei magyar nyelvészeti kutatóhálózat, a Termini, ami közel két évtizedes létezése óta csupán kis összegű MTA pályázati támogatásból végzi önzetlen, nemzetegyesítő kutatásait. Ami engem illet, sértekként olvastam nemrég a Magyar Nyelvstratégiai Intézet hat munkatársa által aláírt szövegben, hogy „A határtalanításban, a kölcsönös megértés és a nyelvközösség egyesítésének munkájában nagy feladat hárul a Termini Kutatóhálózatra, amelynek anyagi támogatására a Nemzetstratégiai Kutatóintézet és a MANYSI is tett lépéseket” (Bódi és mtsai 2018: 141).

Önérvényesítésben az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségénél sokkal jobban teljesít a magyarországi Anyanyelvápolók Szövetsége, amely „a kormány döntése értelmében 2016 óta rendszeres költségvetési támogatásban részesül. A szervezet idei (értsd: 2016-os, K. M.) működéséhez az Emberi Erőforrások Minisztériumától százmillió forint forrást kap” (Kincse 2016).

A Magyar Nyelvstratégiai Intézet egyébként alig több mint négy és fél évig létezett: 2019. január 1-től beolvasztották az akkor létrehozott Magyarországi Kutató Intézetbe. Mai neve Magyar Nyelvi Kutatóközpont, honlapja (<https://manysi.hu/>) szerint immár csupán hét tudományos és egy titkársági munkatársa van. Az egyelőre nem látszik, hogy a nemzeti érzelmű értelmiség (sic!) miként viszonyul majd eme új képződményhez. Csak annyit tudunk biztosan, hogy

„E sorok írója (értsd: Pomozi Péter, K. M.) Balázs Gézával és Pusztay Jánossal együtt, pontosan ebben a szellemben, az európai nyelvstratégiai kontextusból is merítve már letett egy komoly programot, amelyet a két évvel ezelőtti (55/2014.) kormányrendelet fő céljai elég jól, olykor betűhíven tükröztek. A rendelet nyomán létrejött Magyar Nyelvstratégiai Intézet azonban menten Csipkerózsika-álomba sülylyedt, és a kormányrendeletben megfogalmazott nemzetstratégiai célokból vajmi keveset valósított meg. Néha úgy tűnik, mintha a hatalmat önmagától kellene megvédenie a nemzeti érzelmű értelmiségnek” (Pomozi 2016).

Nyelvpolitikai intézkedések, amint látjuk, vannak Magyarországon, de semmilyen értelmes (sőt: értelmezhető) nyelvpolitikai koncepció nincs. Az a tapasztalatom, hogy a magyarországi és a környező országokban működő politikusok nyelvi kérdésekben komoly kockázati tényezőt jelentenek mindannyiunk számára, de ezt sem ők nem tudják magukról, sem az őket megválasztó, működtető, megfizető magyarok. Szóval az a véleményem, hogy nagy bajban vagyunk, mert politikusaink sokszor komoly károkat okoznak nekünk. – Ezt épp tíz évvel ezelőtt írtam le először, s nem látom okát, hogy változtassak rajta.

NYELVÉSZET ÉS ADATOK

Átlagos mondathossz a BUSZI-2-ben?*

1. „A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú lexikai és szintaktikai jellemzői” című cikkben Váradi–Oravecz–Peredy (2012) néhány olyan állítást publikált, amely alaptalan. Cikkük 208. oldalán a szerzők ezt írják: „A BUSZI-korpusz tagolásánál a szöveget annotáló személyek anyanyelvi intuíciónk, illetve a Németh T. (1991) által megfogalmazott elvek alapján állapították meg a mondathatárokat.” Ezt követően közlik, hogy a BUSZI-2 és a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSz) vett minta összehasonlítása azt mutatja, hogy a BUSZI terepmunkások átlagos mondathossza 4,6, az adatközlőké 8,5 szó, viszont a kizárólag írott szövegeket tartalmazó MNSz-ben az átlagos mondathossz 17,1 szó.

2. Az **1.** pontban összefoglalt megállapításokhoz a következő pontosításokat fontosnak tartom közzétenni. Mivel a BUSZI munkálatait 25 éven át (1985-től 2010-ig) irányítottam, fölhívom az Olvasók figyelmét arra, hogy a BUSZI-2 korpusz lejegyzését és ellenőrzését végző nyelvészek a megnyilatkozás-határok jelölésekor semmilyen explicit szabályt, utasítást nem követtek. Ennek gyakorlati okai voltak: jól tudtuk ugyanis, hogy a megnyilatkozás-határok felelős jelöléséhez se időnk, se munkaerőnk nem lesz elégséges. Ez már akkor nyilvánvalóvá vált, amikor Varga László elkészítette a gazdagréti felvételek intonációs átíratát. Erről Varga (1988: 5) joggal közölte, hogy „Az átírat [...] feltünteti a mondat-határokat.” Az átírat elkészítésének munkaigényét jól mutatja, hogy a felvétel átíratában az intonáció bejelölése Vargának hat órájába került. Ez azt jelenti, hogy az egyébként korrekten lejegyzett 20 percnyi gazdag-

* Eredetileg megjelent: *Magyar Nyelv* 109(2013): 342–343.

régi felvételt tartalmazó átiratban a dallam-, hangsúly- és szünetprozodémák bejelölése hat óráig tartott (l. Kontra 1988: 73–74).

Ha a Varga-átirat tapasztalatai nem lettek volna elegendők ahhoz, hogy lemondjunk a BUSZI szövegek lejegyzésekor a megnyilatkozás-határok jelöléséről, akkor bizonyosan meggyőztek volna Wacha (1988), Németh T. (1991) és Auer (1992) tanulmányai. De elegendők voltak.

Az MNSz és a BUSZI-2 összehasonlításakor jó tudnunk, hogy – egy, a fenti cikk szerzőitől vett példával – az *„Előtte Zuglóban laktunk a nagymamáéknál. Aki most ott lakik szintén egyedül.”* szöveg két mondatra tagolása írott korpuszban nem okoz fejfájást, de beszédkorpuszban okozhat, mivel a szünet, a dallam s más tényezők összjátéka indokolhatja az egy, de a két megnyilatkozásra tagolást is.

Az itt említett Váradi–Oravecz–Peredy közleményt megelőzte Váradi Tamás *„A BUSZI társalgási modulok lexikai és szintaktikai jellegzetességei”* című előadása a Nyelvtudományi Intézetben 2009. október 20-án. Ennek vitájában a BUSZI korpusz lejegyzésében és ellenőrzésében oroslánrészt vállaló nyelvészek (vagyis nem az idézetben említett *„BUSZI-korpusz tagolásánál a szöveget annotáló személyek”*) fölhívták az előadó figyelmét arra, hogy a BUSZI-ban – az ismert okok miatt – nem célszerű mondathosszokat számolni.

„A nyelvészet eltűnhet” (Walt Wolfram) – és a nyelvi adatok?*

Egy nemrég megjelent cikkében Walt Wolfram (2012: 111) kijelenti, hogy a mai egyre romló gazdasági helyzetben a mind inkább üzleti szempontok szerint működő amerikai egyetemeken a nyelvészet meg is szűnhet, mert a döntéshozók nem tudják, hogy a nyelvészek olyan kutatásokat végeznek, amelyek relevánsak minden ember életének minden percére nézvést, s amelyek társadalmi hasznosítására elsőrangú lehetőségek kínálkoznak. Wolfram a bajok egyik okát abban látja, hogy az amerikai iskolákban a nyelvészet nem tantárgy, a másikat pedig abban, hogy a nyelvészek nem tudják „eladni” tudományukat, nem tudják meggyőzni a döntéshozókat tudományuk fontosságáról. Azt javasolja, hogy a nyelvészeti tanszékeken a diákoktól (doktoranduszoktól) követeljék meg, hogy kutatási tervük végrehajtása előtt legyenek képesek várható eredményeik társadalmi hasznosíthatóságát laikusoknak hatásosan bemutatni. Az amerikai nyelvészet bizonytalan jövőjéről nyilatkozott Mark Liberman is az *American Speech* 2012. évi első számának audio-mellékletében (Zimmer 2012).

Szóval nem épp irreális veszély, hogy eltűnhet a nyelvészet az egyetemi-tudományos világból, de most nem erről kívánok szólni, hanem a meglévő nyelvi adatainkra leselkedő veszélyekről. Célom a figyelemfelhívás, a figyelmeztetés. A példákat saját tapasztalataimból, ismereteimből merítem, nem célom akárcsak a magyar nyelvészetnek kimerítő áttekintése sem.

* Eredetileg megjelent a Kontra Miklós, Németh Miklós, Sinkovics Balázs szerkesztette *Élmélet és empiria a szociolingvisztikában* című kötet 253–269. oldalain, Budapest: Gondolat Kiadó, 2013. E cikk első változatához fűzött számos hasznos megjegyzésért köszönettel tartozom Gereben Ferencnek, Jakab Lászlónak, Kis Tamásnak, Krámlai Andrásnak és Tardos Róbertnek.

A nyelvész különféle adatokkal dolgozik, s ezeknek a tartóssága is nagyon különbözhet. Az írásbeli adatok tartósnak tekinthetők. Még a nagyon gyatra papírra nyomtatott *Szegedi szótár* (Bálint 1957) is az, 55 évvel megjelenése után is forgatható (ha kíméletesen bánunk vele).

De más a helyzet a szóbeli adatokkal. A generatív nyelvészek preferálta grammatikalitási intuíciókat nem szükséges hosszan tárgyalnunk, mert ezek módszertani megbízhatatlansága immár (jó ideje) nyelvtudományi közhely (lásd pl. Ross 1979, Labov 1996, Schütze 1996, Cseresy 2009, Dąbrowska 2010 stb.), másrészt tartósságukkal is komoly baj van: Labovval szólva, „az intuíciók a nyelvessel együtt halnak.”¹

¹ 1999. október 15-én Torontóban készítettem egy publikálatlan magnetofonos interjút Labovval, ebből idézek egy részt:

MK: OK, let's go to 1975, and *What is a linguistic fact?* Do you think *What is a linguistic fact?* has had the impact on linguistics that you thought it should?

WL: No. Fritz Newmeyer published his first book about generative grammar and he quoted me quite often as an example of somebody who had completely wrongheaded ideas about intuitions. Labov thinks there is a problem with intuitions. Well, I feel quite strongly about this because I feel that there is a moral issue involved. We have a field in which people are encouraged to think that you can produce the theory and the data at the same time, the very person who is creating a theory asks himself questions about grammaticality, and thinks somehow that these answers are immune to bias. All linguists are honest, they find counterexamples intuitively. They don't realize that medicine has developed a double blind system, just because unconsciously we can bias ourselves to deduce results. What worries me is that young people who enter the field [...] encouraged by all [...] that you can do linguistics this way. What will happen in 50 or 60 years? Surely people who read the linguistic work of the 1960s and 70s will be fully aware of the bias the theory incorporates. Every field, psychology, anthropology, medicine, tells us about it. And what are they going to do with all these writings? The people are dead, intuitions don't survive, are they going to accept them at face value? No. I am afraid they'll have to discard the whole lot. So I think that people are being led down a garden path. At the same time, as I said in this book, we can't do without intuitions, we can't perform an experimental observation on the hundreds of thousands of linguistic facts we need. So what we have to develop is some understanding of where our intuitions are reliable, and where they let us down. In what areas do we have good insight into how we speak, and in what areas are we misled? I worked on this problem and I haven't really got the answer to it yet [...]

Triviális állítás, hogy a magnetofon alkalmazása óta² a nyelvészeti kutatásokban elemzett adatok jelentősen megváltoztak, s a kutatások tárgya is kibővült, hisz a hangrögzítés előtt egy mondatnál nagyobb egyiséget nem lehetett vizsgálni, de olyan finomságokat sem, mint például a hangok „majdnem összeolvadása” (ang. *near-merger*). Az is banális állítás, hogy ma már egy nyelv változásának és változatainak vizsgálatához elengedhetetlenek a jó minőségű, természetes (nem laboratóriumban készített) és megbízható módon tárolt beszédfelvételek.

Szomorú tény, hogy a mai napig nincs olyan magyar beszédarchívumunk, ami a tegnapi és a mai magyar beszédet megbízhatóan és nyelvészeti elemzésre is alkalmasan őrizné. Ismereteim szerint Magyarországon csupán két jó archívum van: a Magyar Rádióé és az MTA Zenetudományi Intézeté. A hazai hangarchiválás elmaradottságát plasztikusan illusztrálta nekem a kitűnő etnográfus és kulturális antropológus, néhai Kunt Ernő (1948–1994) az 1980-as évek második felében. Történt, hogy a BUSZI kutatások előkészítésekor megpróbáltam másolatokat kérni olyan kutatóktól, akiről tudtam, hogy jó beszédfelvételeket készítettek valamilyen célból. Ernő híres volt a halállal kapcsolatos kutatásairól (lásd pl. 1983, 2003), s tudtam, hogy kitűnő hangfelvételeket készített idős parasztemberekkel is. Írtam neki is egy levelet, amire tüstént megjött az udvarias, de határozott elutasítás: ő senkinek nem ad másolatot a felvételeiből, mert nem ismer Magyarországon egyetlen megbízható archívumot sem, s bár az én szavam neki garancia lenne, de az az intézmény, ahol dolgozom (az MTA Nyelvtudományi Intézete) nem.

Szó, ami szó, Ernő nem is látta azt, amit én. A Nyelvtudományi Intézetnek az 1980-as években sem volt hangarchívuma, A magyar nyelvjárások atlasza ellenőrző gyűjtésekor (1960–64-ben) készített felvételeket³ a folyosón tárolták, olyan szekrényekben, melyek nemritkán két radiátor közé voltak elhelyezve.

² Az első nagyobb, magyar beszédet tartalmazó korpusz (vagyis a South Bend-i korpusz) útját a magnetofontól a számítógépig Kontra (1989b)-ben vázlatosan bemutattam. Ezekre a tapasztalatokra építettünk a BUSZI-2 korpusz létrehozásában is. 2006-ban Boas már a terepmunkától a webig terjedő munkálataitól számolt be (idézi Kendall 2008).

³ A különböző más kutatók által készített felvételekkel együtt körülbelül 800 hangszalagról és 400 kazettáról van szó, melyek Balogh Lajos (1998) véleménye

Ez a helyzet akkor változott meg, amikor a BUSZI kutatás során 1987–89-ben készített 250 szociolingvisztikai interjú archiválásához sikerült a Szentháromság utcai épületben egy nem klimatizált, de kellően hűvös helyiségben kialakítanunk egy archívumot. Később, amikor 1992-ben az Intézet elköltözött a Karmelita Kolostorba, archívumunk átkerült a Zenetudományi Intézet archívumába, majd amikor 2000-ben Pestre költöttünk a Benczúr utcába, ott végre kialakíthattunk egy klimatizált archívumot. Végül is 2005-ben Posgay Ildikó szakmai irányításával elvégezték a Nyelvatlasz-szalagok restaurálását és digitalizálását, majd 2005 és 2009 között közzétették a *Magyar nyelvjárási olvasókönyv* (Hajdú–Kázmér 1974) lejegyzéseinek eredeti, hangzó változatokkal összekapcsolt verzióit (*Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv*), lásd Vargha 2007, 2011 és 2013. Még egy nyelvészeti célra készült gyűjteményről kell szót ejtenünk: a Hegedüs-archívumról, ami 1940 és 1954 között rögzített, mintegy 50 órányi beszédet tartalmaz (Gósy–Horváth–Nikléczy 2011).

DOBD EL S VEGYÉL ÚJAT!

Vegyél újat, de amit megvehetsz, silányabb annál, mint amit kidobsz! Amikor a rendszerváltás előtt (s a vasfüggöny mögött) elkezdtek a BUSZI-munkálatokat, a Soros Alapítvány jóvoltából az akkori csúcstechnológiát jelentő Uher 4000 Report Monitor orsós magnetofonokat⁴ és Sony BM-80 típusú lábpedálos lejegyző kazettás magnókat használtunk. A Sony BM-80-asokat néhány év után a masszív igénybevétel következtében le kellett cserélnünk, de akkor már csak Sony BM-88-as magnókat árult a hírneves japán cég. A 80-as magnó fémdobozú volt és jó volt.

szerint 1000–1100 órányi beszédfelvételt tartalmaztak. 1998-ban Balogh Lajos azt írta, hogy „A hangszalagok minősége elég rossz, a korábbi nem megfelelő tárolás miatt egyes darabokon az összeragadás és a minőségromlás esetei tapasztalhatók.” Amikor megvizsgáltuk a Nyatl-szalagokat, a már használhatatlan felvételeket az összes anyag kb. 30%-ára becsültük.

⁴Erről a magnóról 2012. június 13-án az interneten azt olvastam, hogy „This is a professional reporters taperecorder used by reporters from 1981 to the late 1990’s.”

A 88-ast műanyagdobozban gyártották és elődjénél silányabb volt. Nem volt választásunk, csak a silányabb masinát vehettük meg.

A technológiacserének sok példáját ismerjük, de most röviden egy olyan esetről fogok beszámolni, amiről eddig csak baráti körben esett szó. Történt, hogy 1988-ban a TÁRKI segítségével országos reprezentatív mintán kérdőíves vizsgálatot végeztem Angelusz Róberttel, Pléh Csabával, Tardos Róberttel és Terestyéni Tamással (lásd *TÁRKI Információk* 7: 29. oldal és *Kontra*, szerk., 2003). A vizsgálat előzetes eredményei már 1990-ben megjelentek magyarul (pl. *Kontra* 1990, Pléh 1990, Terestyéni 1990) majd 1992-ben angolul is (pl. *Kontra* 1992). Az egyik szerfelett meglepő eredmény az volt, hogy a különféle nyelvtani helyességi ítéletek és szóbeli kiegészítő feladatok, valamint az adatközlők iskolázottsága között nem találtunk semmilyen korrelációt. Ez az eredmény nemzetközi figyelmet is keltett (lásd Chambers 1995: 54–55).⁵ Mindenki kezdte elfogadni, hogy a szocializmus egyik következménye az volt, hogy a felnőtt magyarországi magyarok iskolázottságuktól függetlenül ítélnék egy mondatot jónak vagy rossznak, illetve szóbeli mondatkiegészítései sem függenek össze iskolai végzettségükkel.⁶

És akkor 2001 nyarán elmeséltem ezt Gereben Ferenc szociológus barátomnak is, aki hitetlenkedett, sőt, egy 2002. februári levelében Terestyéni (1996) tanulmányával érvelt eredményeink lehetetlensége mellett. Nem volt mit tennem, három szociológus barátommal (Angelusz, Tardos, Terestyéni) egy napon át kerestük az eredeti TÁRKI sys fájlban a hibát, de nem találtunk semmit. A nap végén, amikor indultam haza az Izabella utcai szobájukból, Angelusz még azt mondta, hogy biztonságból nézzem meg az eredeti terepmunka-füzeteket is. Mikor megnéztem őket,⁷ 5-ből 3-ban a sys fájlról eltérő adatokat találtam! Némi vizsgáló-

⁵ Míután 2003-ban megírtam Chambersnek, hogy 1992-es cikkem hibás adatokon alapult, könyvének 3. kiadásából (2009) már kihagyta a „Hungarian imperative declaratives” alfejezetet.

⁶ A kéziratához fűzött véleményében Tardos Róbert 2012. szeptember 28-án a következőt írta nekem: „Hadd mondjam el, hogyha valami »heuréka« jellegű »leletünk« volt, csaknem mindig kiderült valami – ilyen vagy amolyan – elcsúszás, kódvesztés stb. Úgyhogy egy idő után már szinte automatikusan a keresgéssel kezdtek, előbb-utóbb többnyire meg is találtuk.”

⁷ Megemlítendő, hogy az 1988-as adatfelvétel füzeteit sikerült hiánytalanul megőriznem 2002-ig (és tovább, egészen 2010-ig bizonyosan), annak ellenére,

dás után kiderült, hogy a szociológiai változókat (nem, kor, iskolázottság stb.) és a nyelvi változókat tartalmazó részfájlok összekapcsolásakor hiba történt, a részfájlok elcsúsztak, s ennek következménye lett, hogy az iskolázottságra, nemre, életkorra stb. vonatkozó eredményeink mind hibásak lettek (de az egydimenziós adataink jók voltak, pl. igaz, hogy az *Éva nem bízott a férjébe* mondatot 805 adatközlőnk 58,8%-a nyelvtanilag helyesnek ítélte, de nem igaz, hogy a válaszolók iskolázottsága és ítéletei között nincs statisztikailag szignifikáns összefüggés).

Ezek után a terepmunka-füzetek alapján kijavítottuk az adatfájlt, újraelemztünk mindent (lásd Kontra szerk., 2003: 87), de azt nem tudtuk még, hogy ki s mikor követte el ezt a fatális hibát. Szerencsére az eredeti TÁRKI szalag (ami a SZTAKI egykori IBM 3031-es nagygépén volt hajdan használatban) előkerült az Intézet második költözésekor, 2000-ben (az első költözéskor, 1992-ben ugyanis nyoma veszett), így elvileg megnézhattuk, hogy a részfájlok elcsúsztatásáért már a SZTAKI illetve a TÁRKI volt-e a felelős, vagy később mi. 2002-re azonban a SZTAKI nagygépét nyugdíjazták, nyoma sem volt már. Krámlí András barátom segítségével viszont eljutottam a Dunaferr Számítóközpontjába, ahol volt még egy olyan muzeális nagygép, amin szalagunkat megnézhattük. Megnézhattuk volna. Ugyanis a gép beindítása után néhány perccel végképp felmondta a szolgálatot. Magyarországon tehát nem volt már hardware, amin a szalagot megnézhattük volna, de ha lett volna, akkor sem

hogy közben az Intézet kétszer is költözött. A szociolingvisztikai adatok történetét és jövőjét áttekintő tanulmányában Kendall (2008: 345) egyebek mellett megjegyzi, hogy az idő előrehaladtával az adatok tipikusan veszítenek használhatóságukból, mert azok a nyelvészek, akik létrehozták őket, távoznak munkahelyükről, a terepmunkával kapcsolatos feljegyzések, dokumentumok elkallódnak, a hangszalagok elporladhatnak stb. Ez történt Magyarországon a BUSZI-val is, ma (2012-ben) – amint Ladányi (2012: 370) írja – az MTA Nyelvtudományi Intézetében „A volt Élőnyelvi Osztály jelenleg kutatócsoportként működik a Nyelvtechnológiai és Élőnyelvi Osztály keretében (a Nyelvtudományi Intézet honlapjának tanúsága szerint a kutatócsoportnak az Osztály és egyben a kutatócsoport vezetőjén kívül még egy tagja van).” Tudnivaló, hogy a BUSZI-2 adatbázisát „az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának nyelvészei hozták létre 1987 és 2007 között” (Kontra és Borbély 2010: 1). A Ladányi említette „még egy tagnak” a BUSZI-2 adatbázisának létrehozásában semmilyen szerepe nem volt, „a kutatócsoport vezetőjének” esetleg meglévő ismeretei pedig távolról sem pótolhatják a BUSZI 2., 3. és 4. verzióját létrehozó számos nyelvész ismereteit.

volt software (az SPSS mainframe változata). Ott álltam a szalaggal (ma is megvan talán), amit 12 évvel a vizsgálat után már lehetetlen volt használni Magyarországon.

Ennek a történetnek az a tanulsága, hogy (1) nagyon fontos minden kutatási dokumentációt (füzetet, kódolt fájlokat, hangot stb.) megőrizni, lehetőleg több példányban, s (2) amennyire lehet, gondosan s előre fel kell készülni a technológiai váltásokra, különben könnyen elveszthetünk pótolhatatlan értékeket is (pl. az MNSZV megismételhetetlen, mert az 1988-ban kezdődő rendszerváltáskor vettük föl az adatait).⁸

EGY CD ÉLETTARTAMA 10 ÉV

Bounds, Palosaari és Kretschmar (2011: 49) a magnetofonszalagon levő beszéd digitalizálása kapcsán egyebek mellett a következőket mondják (saját fordításom):

„Meglepő megfigyelés, hogy mennél újabb egy hordozó, annál gyorsabban válik használhatatlanná, olyannyira, hogy az 1990-es években digitális audioszalagra rögzített felvételek nagyobb veszélyben lehetnek, mint a magnókazettára rögzítettek, s a kazettára rögzítettek nagyobb veszélyben lehetnek, mint az 1970-es években 7-inch-es szalagra rögzített felvételek. Az átlagos CD-k is gyorsan elkopnak, 10 évnél tovább nem használhatók. És még valami: a régebbi felvételek lejátszásához szükséges technológia gyorsan elavul, és egyre nehezebb például orsós magnetofonokat beszerezni.”⁹

⁸Dollinger (2012: 107, 3. jegyzet) valamelyest hasonló esetről számol be: Gregg 1978–80-ban gyűjtött vancouveri adatait egyelőre (?) nem lehet használni, mert „the original data files are stored in a minicomputer legacy format that yet remains to be decoded.” *** A magyar számítógépes lexikográfia különlegesen szerencsés pillanatáról számolt be Kornai (1986), aki azt írta le, hogy az emberi hanyagság és a technológiai váltás összjátéka miként okozhatott volna szinte pótolhatatlan károkat. Gyakorlatilag a vak véletlenül múlt, hogy a Papp Ferenc által már létrehozott szótári adatbázist nem kellett újra, nulláról indulva létrehozni.

⁹Már öt évvel korábban Tagliamonte (2006: 67) azt írta, hogy „Egy dolog bizonyos: a magnószalagok elporladnak, a számítógépek merev lemezei tönkremennek, és a CD-k nem ideális tárolók” (saját fordításom).

A velemkorúak régebben mechanikus írógépen írták cikkeiket, majd vilyányírógépen, s ma laptopokon írunk. Ugyanígy bejártuk az orsós magnótól a mai digitális hangrögzítőkig vezető utat. A technológiai váltások mindannyiunkat rákényszerítenek az egyre gondosabb archiválásra is. Mit lehet tenni, ha a CD, amin hangfelvételeinket tároljuk, őrzük, 10 év alatt elkopik, használhatatlanná válik?¹⁰

MIT TEHETÜNK?

Országos, hogy ne mondjam: nemzeti szinten valakinek létre kéne hozni egy magyar nyelvi hangtárat. A Nyelvtudományi Társaság 1998. évi közgyűlésén hasonló kérdéseket feszegetett Sebestyén Árpád (1999), aki egy magyar népnyelvi hangtárról fejtette ki gondolatait, de azok zöme ma is érvényes, legfeljebb a népnyelvi hangtár helyett én szimplán magyar nyelvi hangtárat javasolnék, olyasmit, amiben gyűjtik, szakszerűen megőrzik és tudományos elemzésre is rendelkezésre bocsátják a felvételeket. Nem vitatható, hogy fontosak a régi paraszti beszédet őrző felvételek is, de ugyanilyen fontosak mondjuk a Budapesti Szociolingvisztikai Interjúk, vagy a magyar kontaktusváltozatokat rögzítő beszédfelvételek.¹¹

Hogy kinek, kiknek s hol kellene létrehozni egy ilyen archívumot, arról el lehet mélázni. Azt biztosan tudjuk, hogy a mai napig egyetlen magyar intézmény (se az Akadémia, se egy egyetem vagy főiskola, se egy múzeum) sem tett semmilyen komolyabb erőfeszítést e célból. Jó, ha látjuk, hogy itt nem a magyar tehetetlenség vagy nemtörődömség játszik

¹⁰ Spiró (2012: 57) a színházi előadások kapcsán így ír: „[...] amit a színház alkot, ma is garantáltan elvész, pedig van már tévéfelvétel, de hiába, mert nem mindig rögzítik, vagy ha igen, akkor elhanyagolják, vagy ideológiai okokból megsemmisítik, kidobják, és a technológia is elavul, hiába a digitalizálás, tízévente mindent újra kellene menteni, óriási a konverziós veszteség. Az elmúlt néhány ezer évnek és az elmúlt másfél évtizednek ugyanaz a tanulsága: egyedül a könyvnek, ennek a vacak kis tárgynak van esélye a megmaradásra. Filmek, fotók elvesznek, márvány- és acélszobrok szétveretnek, a könyv azonban ilyen-olyan könyvtárak mélyén túlélheti a selejtezéseket és tűzvészeket.”

¹¹ Bő fél évszázaddal Sebestyén (1999) előtt így látta már Bárczi (1943: 3) is: „Kétségtelen, hogy a szélesebb értelemben vett népnyelv fogalmából a nagyvárosi – így nálunk elsősorban a budapesti – népnyelvet sem lehet kirekeszteni.”

szerepet, hanem a magyar nyelvészek nemtörődomsége és felelőtlensége. Hiszen ha van az akadémiai Zenetudományi Intézetnek és a Magyar Rádióknak jó archívuma, akkor lehetne épp a nyelvészeknek is. Nem kerülne túl sok pénzbe, ma is könnyen finanszírozható lenne egy ilyen archívum.

Végül egy-két szót szólnék még arról, hogy – magyar nemzeti hangarchívum híján – mit tehetünk mi, mezei nyelvészek, egyéni kutatók. Ki-ki a saját beszédkorpuszát, vagy annak egy válogatott részét, vagy egy anonimizált változatát, megpróbálhatja elhelyezni egy egyetemi archívumban vagy könyvtárban. Akkor, ha ennek nem látja sem etikai, sem más akadályát. Tudom, számos fontos kérdés vár még tisztázásra, a személyiségi jogoktól kezdve a kutatásetikai elvárásokon keresztül egészen a mai „tegyünk mindent hozzáférhetővé az adófizetők számára is az interneten!” új keletű kampányig. Magyarországon és a magyar nyelvészetben ezek a kérdések abszolút tisztázatlanok, de az nem szükségszerű, hogy a tisztázatlanság oly hosszú ideig tartson, hogy egyes kutatók inkább elpusztítsák beszédkorpuszaikat, mintsem átadnák őket egy megbízhatatlan őrzőhelynek.

Van néhány kisebb beszédkorpuszunk, amik már az interneten is hozzáférhetőek, ilyen a Geolingvisztikai Műhely (<http://geolingua.elte.hu>) *Magyar Nyelvjárás Hangoskönyve* és ilyenek Bakó Elemér amerikai magyar hangfelvételei is (<http://mnytud.arts.unideb.hu/bako/>). Ezekkel kapcsolatban különösebb etikai kérdések nem vethetők fel, de például a szakmai sztenderdek betartásával készített szociolingvisztikai interjúk interneten hozzáférhetővé tétele súlyos etikai aggályokat vet fel. Egyáltalán nem véletlen, hogy az élvonalbeli nyugati szociolingvisták óvatosan fogalmaznak az internet kapcsán (lásd pl. Bounds, Palosaari és Kretzschmar 2011: 54), és az sem véletlen, hogy William Labov és munkatársai – amint ezt a magyar nyelvű szakirodalmat olvasók 1988 óta tudhatják – a saját archívumukban csak olyan külső kutatóknak adnak kutatási engedélyt, akik maguk is hozzájárulnak az archívum gyarapításához.¹²

¹² „*A felvételek hozzáférhetősége.* Jelenleg az LCV archívumaiban kb. 4000 órányi magnetofonfelvétel gyűlt össze, ami 15 év több kutatási programjának anyagát foglalja magában. Ehhez az anyaghoz csak a kutatócsoport tagjai juthatnak hozzá, ahogyan azt az informánsoknak mondtuk. Ezen elvek szigorú megtartása mellett lehetetlen a montreali egyetem kutatócsoportjának a példáját

Labov számára evidens, hogy az adatközlőinek tett ígéretét a felvételek hozzáférhetőségéről és az adatközlők anonimitásáról semmiképp nem írhatja fölül semmilyen új keletű, az interjúk készítésénél évtizedekkel későbbi internetes „elvárás”.¹³ Ami persze nem zárja ki, hogy kutatási célokra hozzáférhetővé tegyenek interjúkat, lásd például Strassel és mások (2003). Egy magyar nyelvi hangarchívumra legfőképp tudományos célokból van szükség, az internetre pakolás csak másodlagos (még oly fontos közművelődési) célokat szolgálhat.¹⁴

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Változatlanul semmi jele egy magyar nyelvi hangtárnak, se az Akadémián, se az egyetemeken, se a közgyűjteményekben. E sorok írásakor, 2019 júniusában, a beolvasztás = megszüntetés előtt álló '56-os Intézet főigazgatója, Rainer M. János épp az ezernél több életinterjút tartalmazó Oral History Archívum kiszámíthatatlan jövőjéről nyilatkozik (Hamvay 2019). Pócs Éva (2019) a tavaly zárult, 2 millió eurós ERC pályázatáról elmondja, hogy a projekt eredménye többek közt 1087 hangfájl. Vajon

követnünk, akik felvételeiket minden, a kanadai francia iránt érdeklődő kutató számára hozzáférhetővé tették. Egyébként sem hisszük, hogy valaki, aki nem ismeri azt a beszélőközösséget, ahonnan a beszéd származik, a felvett beszéd-ről jó elemzést készíthessen. Ha kutatócsoportunkhoz új ember csatlakozik, és saját terepmunkájával jelentősen hozzájárul az adatok gyarapításához, akkor az összes magnófelvételhez hozzájuthat, ugyanolyan alapon, mint a csoport többi tagja.” (Labov 1984/1988: 47)

¹³Labov személyes közlése Szentendrén, 2012. június 8-án. Lásd még Tagliamonte (2012: 115): „Sociolinguistic corpora are by their nature extremely personal. [...] Sociolinguists go to great lengths to ensure that this confidentiality is maintained. This is why sociolinguistic corpora are usually private. Access is restricted depending on what the original ethics agreement stipulated.”

¹⁴Az USA-ban a kutatástámogató szervek nem követelik meg, hogy a támogatott kutató az adatait az interneten közzétegye, de például a National Science Foundationhoz benyújtott pályázatokban ki kell fejteni a kutatás társadalmi hasznosíthatóságát (*the broader implications of the proposal*) (Labov személyes közlése). Ha a magyarországi OTKA szabályok vagy bizonyos személyes ambíciók ettől a gyakorlattól eltérnek, az csak azt mutatja, hogy Magyarország (már vagy még?) nem Amerika.

meddig lesznek elérhetőek az archívumok (<http://eastwest.btk.mtra.hu>, 2019-06-08), s meglesznek-e még, akár csak 10 év múlva is, a hangfájlok valahol?

A szociolingvisztikai interjúk készítésének, tárolásának és felhasználásának etikai vonatkozásairól egyre nő a szakirodalom, lásd pl. D’Arcy–Taylor (2012) és D’Arcy (megj. alatt). Az 1987–89-ben készített 250 Budapesti Szociolingvisztikai Interjúval kapcsolatos kutatásvezetői szerepem továbbá adatkezelői felelősségem 2011. január 1-én megszűnt (l. *Magyar Nyelv* 107:126). Az eredeti BUSZI felvételeket az MTA Nyelvtudományi Intézetében 2000 és 2010 között légkondicionált archívumban őrizték, az épület felújítása (2018) óta a légkondicionálás korántsem kifogástalan. A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (l. Kontra–Németh–Sinkovics, 2016) során készített felvételeket az egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén őrzik, az adatközlők mindannyian nyilatkoztak a hangfelvételek felhasználási szabályairól.

Ápol és szolgál*

Egyik ma is hatályos jogszabályunk szerint a Magyar Tudományos Akadémiát „a nemzet a magyar nyelv ápolására, a tudomány szolgálatára hozta létre”. Ugyanez az intézmény 2014-ben is aktívan támogatja a magyarok nyelvi hülyítését. Nincs kizárva, hogy ezzel profitot is termel magának. Évekkel ezelőtt, még akadémiai kutató voltam akkor, a torontói Magyar Házban nekem szegezte valaki a kérdést: „Nem szégyelli magát a Magyar Tudományos Akadémia azért, amit a SZTAKI honlapján angol–magyar és magyar–angol szótár gyanánt lehet látni?” Annyit válaszoltam, hogy „Uram, igaza van, gyalázatos a látvány, de ez a Magyar Akadémiát nem zavarja.” S persze azonnal eszembe jutott az, ahogy egykori professzorom szótárait a ma is Akadémiai Kiadónak nevezett vállalat elkezdte felújítani a '90-es években. Kiadtak olyan „Ország-hszótárat”, amelyben a *Manchester* címszó kiejtése [ˈlɪvəpuːl] volt. Ez nyilván diáktréfaként került a szótár kéziratába, és gondos lektorálás után a könyvesboltokba, 1998-ban. De akkor még csak a papíralapú szótárakban dívott a bővli. Jöttek aztán az online szótárak, s Akadémiánk egyik egykor jobb hírű kutatóintézete itt is ringbe szállt. A *Modern Nyelvoktatás* című folyóirat tavalyi utolsó számában Felvégi Zsuzsanna (2013) írt alapos kritikát az online szótárakról, köztük a SZTAKI-éról. A folyóirat idei első számában Lázár A. Péter (2014) közölte a Felvégi kéziratáról írt (eredetileg anonim) bírálatát. Mindketten arra intenek, hogy Óvakodjunk az ingyenes angol–magyar és magyar–angol online eszközöktől! Merthogy ezeket a szótáríráshoz mit sem értő kóklerek készítik és forgalmazzák, akiknek semmi sem drága, csak az, hogy megtanultak volna légyen kicsit is angolul. Ilyesmiket írnak a SZTAKI honlapján: *We are working*

* Eredetileg megjelent: *Élet és Irodalom* 2014. május 30., 11. oldal.

on to be funny, ami magyarul kb. ennyire hangzik jól: *azon dolgozunk viccesnek lenni*. Tegyük ehhez hozzá, hogy a SZTAKI a mi adónkból is él, a mi adónkat is használja a hülyítésünkre. Gátlástalanul.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

A SZTAKI angol szótárai nincsenek egyedül a dezinformációk terjesztésében. Ezt bemutatandó, szinte taláломra választottam egy-egy rövid részt három alapos szótárkritikából, amik, ráadásul, papír szótárról készültek.

(1) Ruzsiczky Éva (2000: 169–170) a Kiss Gábor főszerkesztésével 1998-ban megjelent *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótáráról* írt bírálatát így fejezte be: „Mindent egybevéve: lesznek, akik a Magyar szókincstárat haszonnal fogják forgatni [...] Ugyanakkor a szótárírás tudományában, ahogy Országh László a lexikográfiát nevezte (vö. Balázs János: Országh László, a nyelvész: *Filológiai Közöny* 1984. 2–3. sz. 304), nem jelent előrelépést, ellenkezőleg: meglehetősen nagy mértékű elmaradásnak minősül *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára* színvonalától. [...] *A Magyar szókincstár* munkálataiban, közelebről anyaggyűjtésében a fűlszöveg szerint »nyelvészek, egyetemi és főiskolai tanárok« vettek részt. Ők [...] legalább a szakirodalomból tájékozódhattak volna: mi mindenre kell annak ügyelnie, aki szótár írására, szerkesztésére vállalkozik, kivált ha ez a szótár rokon értelmű szavak lajstromozására készül, ami sokkal bonyolultabb feladat mind az egyéb egynyelvű szótárok (pl. az értelmező szótárok), mind a két- vagy többnyelvű szótárok írásánál, szerkesztésénél.”

(2) Fejes László (2007) a Zaicz Gábor főszerkesztésével 2006-ban megjelent, *Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete* című vastkos ismeretterjesztő kötetéről írt részletes bírálatát így összegzi: „A felsorolt súlyos hiányosságok ellenére az olvasók talán kedvelni fogják a művet [...] A tudományos ismeretterjesztés feladata, hogy a laikusok ismeretanyagát a tudományos hitelesség elvesztése nélkül bővítse. Az *Etimológiai szótár* ezt a feladatát nem teljesítette, hiszen meg sem kísérelte magyarázatait a laikus olvasó (középiskolai diák) számára érthetővé tenni, olykor pedig szakmailag kifejezetten téves, megtévesztő információkat tartalmaz.”

Fejleszt ez a kiadvány komolyan elgondolkasztotta azon, „miképpen lehetne jogilag körülírni a könyvvásárlók megtévesztésének tényállását, és milyen szankciókkal lehetne [ennek] elejét venni. [...] A recenziós lehetőségei azonban csak addig terjednek, hogy figyelmeztesse a magán-személyeket és különösen az iskolai és közkönyvtárakat, hogy ezt a kötetet ne vásárolják meg” (147).

(3) Peter Sherwood (2010) egy 2010-ben megjelent *Angol–magyar / Magyar–angol gyerekszótár*ról írt részletes bírálatot. Idézem Sherwood egyik alapelvét, mely szerint „A szótárban rossz példát szerepeltetni pedagógiai bűn” (63). Összegzésül a kritikus azt állapította meg, hogy „a látszólag gondosan megtervezett és megszerkesztett, valamint küllemileg igen vonzó kötet angol példaanyagának becslésem szerint kb. 15–20 százaléka hibás. Ennek megfelelően – szerintem – a szótár jelen állapotában való tankönyvvé nyilvánítása még nem indokolt: a kötet sürgős és alapos revideálásra szorul” (67).

Ennyi magyar önsorsrontás után hadd említsek meg, méltatlanul röviden, valami nagyon jó dolgot is! 2015-ben jelent meg Szöllősy Éva *A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban* című műve, ami utat mutat minden magyar lexikográfusnak (de persze nyelvtaníróknak is¹⁵), akinek nem célja, hogy példamondataival tovább éltesse a szexista nyelvi előítéleteket. (NB. Szerintem nyelvészt [sic!] sem ment az, hogy úgy hiszi/tudja/gondolja magáról, hogy ő nem szexista, miközben a példamondatai szexisták.) Szöllősy Éva könyve igazi fénycsóva azoknak a magyar nyelvészeknek, akik társadalmilag felelősebben akarják művelni választott szaktudományukat (vö. Sherwood 2016).

¹⁵ Van olyan nyugaton angolul megjelent magyar nyelvű mű, aminek példamondatai szexisták (pl. *János újságot olvas, János orvos lesz, Jánost gazdagnak tartják, Jánost boldoggá tette a hír* szemben ezekkel: *Mari ebédet főz, Mari a kedvünkért ebédet főz, Mari ebédet főzött, nem pedig vacsorát*), s van olyan is, amelynek példamondatai nem gerjesztenek vagy éltetnek tovább az olvasókban nemzeti előítéleteket.

KÉTNYELVŰSÉG

Magyar kétnyelvűség – áldás vagy átok?*

„A nyelvművelők szándékuk szerint megmenteni akarják a nyelvet, valójában a sírját ássák. A kétnyelvű beszélők törvényszerűen másképp beszélnek mindegyik nyelvüket, mint az egynyelvűek, ezen lehetetlen változtatni.”

(Lanstyák István, Kusala Orsolya interjújában, 2019. július 17.)

A közép-európai rendszerváltások óta, vagyis amióta a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarokról, tehát a két- vagy kétnyelvű magyarokról nyelvtudományi kutatások is szólnak (nem csak nyelvművelő purista újságcikkek), a kétnyelvűség és a kétnyelvű magyarok gyakran szóba kerülnek, nemcsak tudományos konferenciákon, hanem tanári továbbképzéseken, politikai gyűléseken, civil fórumokon és akár magánbeszélgetésekben is. Az írott és elektronikus sajtó is foglalkozik a kétnyelvű magyarokkal – nemritkán oly módon, hogy a hozzáértő nyelvész, pedagógus vagy szociológus annak örülne, ha a sajtó nem foglalkozna a kétnyelvűséggel.

Az elmúlt bő két évtizedben a Kárpát-medencei magyarok kétnyelvűségéről legtöbbször az „áldás vagy átok?” dilemma szerint beszélgettek a magyarok. Ebben a cikkben én is ezt fogom tenni: szemelgetek az átkokból és az áldásokból, végül pedig a mai tudományosan igazolt, védhető álláspontokból mutatok be néhányat.

1) MAGYAR KÉTNyelvűség = Átok

Kiindulásként vegyük azt a szövegrészt, ami az MTA Nyelvtudományi Intézetében készített *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötetében olvasható a „külföldön élő magyarok nyelve” című cikkben. Ebből egyebek mellett azt tudhatja meg az olvasó, hogy

* Ez a cikk a VIII. Felvidéki Tudományos Diákköri Konferencián, Nyitrán 2013. szeptember 27-én elhangzott plenáris előadás bővített és szerkesztett változata. Eredetileg megjelent: *Hungarológiai Közlemények* 2013/3: 1–12.

„a kétnyelvűség körülményei között élő külföldi magyarok nyelvhasználatának sajátos vonásai [...] azt mutatják, hogy a két nyelvi rendszer az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában, a nyelvérzék nem egyszer bizonytalaná válik, [...] s fennáll a veszélye a nyelvi rendszer megbomlásának. Ez pedig – a megértést ugyan nem, de – a fogalomrendszer kialakítását, a dolgok logikájába való behatolást, az alkotó gondolkodást veszélyezteti. A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá” (É. Z. – G. L. 1980: 1291).

Ez a szöveg az akadémiai nyelvművelő kódexben jelent meg, egy olyan műben, amelyet a legtöbben mérvadónak tekintenek. E szerint (s a három évtizeddel ezelőtti magyar nyelvművelők zöme szerint) a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi, vajdasági, drávaszögi, muravidéki és burgenlandi magyarok milliói esetében fennáll a veszélye annak, hogy gondolkodásuk szervetlenné, bomlottá, felemássá válik.

A *Nyelvművelő kézikönyv* eme cikkét oly sokan és oly sokszor idéztük az elmúlt évtizedekben, hogy a cikk egyik szerzője az utóbbi években mintha már nem azonosulna 1980-ban kinyomtatott álláspontjával. Erre abból következtettek, hogy igyekszik elérni, hogy munkásságának ezt a részét mások ne idézzék. Az én esetemben egyszer sikerrel is járt, ugyanis egyik cikkemben idéztem a fenti szövegrészt (Kontra 2003c: 302), de ugyanennek a cikknek egy későbbi, módosított változatából (Kontra 2006d) az idézetet kénytelen voltam kihagyni, mivel a főszerkesztő ragaszkodott kihagyásához. Summa summarum: a magyar kétnyelvűség első átka a bomlott gondolkodás.

Egy másik átok a „tisztá magyar nyelv” bekoszol(ód)ása idegen szavakkal, idegenes szerkezetekkel, magyartalan kiejtéssel és hasonló, nemkívánatosnak tartott dolgokkal. A tisztá magyar nyelv óvásának, s egyben a felvidéki magyarok kigúnyolásának eklatáns példáját hallhatták a Kossuth rádió „Édes anyanyelvünk” című műsorának hallgatói 2005. április 17-én, amikor Balázs Géza (egykori nyitrai vendégtanár, az ELTE professzora) kifejtette, hogy a határon túli magyarok romlott, érthetetlen magyart beszélnek, talán nem is elég jó magyarok (lásd Kontra 2010a: 97–105). A fránya „idegen szavak” használatát persze nemcsak olyan

nyelvművelők helytelenítik, mint Balázs Géza, hanem szinte mindenki más is, így hát természetesen politikusok¹ is.

Ha az imént a „normális emberek” (azok, akiknek nincs egyetemi diplomájuk nyelvtudományból) piszkították be anyanyelvünket idegen szavakkal, szerkezetekkel s hasonlókcal, akkor hozzájuk képest is növelték a bajt azok a nyelvészek, akik a magyar nyelv határtalanításán dolgoznak, vagyis akik a felvidéki, kárpátaljai, erdélyi s a többi kisebbségi magyar nyelvváltozat standardjában meglevő, de a magyarországi köznyelvben ismeretlen szavak, szójelentések, kifejezések szótározásán ügyködnek. Az első ilyen szótárunk a *Magyar értelmező kéziszótár* második, átdolgozott kiadása volt (2003, rövidítve: ÉKsz²). Megjelenése bizonyos vihart is kavart: Balázs Géza például nem tudta eldönteni, hogy üdvözlje-e vagy kárhoztassa a szótárat azért, mert felvett olyan szavakat is, mint a szlovákiai magyarban (a magyar sztenderd szlovákiai területi változatában) használatos *horcsica* 'mustár', *párki* 'virslí' vagy *alapiskola* 'általános iskola' (lásd Kontra 2010a: 104). Baláznál sokkal határozottabban foglalt állást Csicsay Károly és Gubikné Harmati Mária (2004: 47), akik a szlovákiai „Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok” című kiadványban többek közt ezt írták:

„A nemrég kiadott új *Magyar értelmező szótár*ba sok olyan szót soroltak, amelyek a határon túli magyarok szóhasználatában találhatók csak meg. [...] Sajnos a szerkesztők olyan szavakat is ide soroltak, amelyek [...] a többségi nemzettől átvett idegen szavak magyar toldalékokkal ellátott változatai. [...] Ha ezt a jelenséget, amelyet ne-

¹ A nyelvészek tudják, hogy amikor a magyar nyelvről politikusok tesznek kijelentéseket, akkor nagy valószínűséggel nem a nyelvre gondolnak, hanem valami másra, a nyelv sokszor csak ürügy arra, hogy másról beszéljenek, például az általuk elképzelt hazafiságról. Például 2011 őszén egy magyar politikus egy kárpátaljai eseményen azt fejtegette, hogy „Az a baj, hogy a nyelvromlást propagálók igazából a nemzetromlást legitimálják. Mert az, hogy ma igent mondunk a *nanuk*-ra meg a *bulocska*-ra, azt is jelenti, hogy holnap már a nemzet se lesz tisztelet tárgya.” (A szlovákiai *nanuk* benne van az ÉKsz²-ben, jelentése 'jégkrém'. A kárpátaljai magyar *bulocska* jelentése 'zsemle'.) A politikusok kijelentései igen gyakran a nyelvtudósok megrökönyödését váltják ki, mert szaktudás híján, szakemberek tanácsát mellőzve, saját bölcsességükre hagyatkoznak.

vezhetünk kényelmes szókölcsonzésnek, de akár lopásnak is, elnézünk, akkor ne csodálkozzunk, ha pár év múlva egyveleg nyelveken fogunk beszélni, és nem mindig értjük meg egymást.”

A „tisza magyar nyelv” bekoszolása tehát olyan átok, amit a kétnyelvű magyarok hoznak ránk, s amit még szakképzett magyar nyelvészek is támogatnak. E szakképzett magyar nyelvészeknek szerencsére vannak követőik is, például Lőrincz Gábor (2013), aki a *Magyar értelmező kéziszótár 2.* kiadásában megtalálható, a szlovákiai magyarban (a magyar sztenderd szlovákiai területi változatában) használatos, de Magyarországon ismeretlen szavak és szójelentések iskolai tanításának kérdéseiről publikált hasznos cikket a közelmúltban.²

A kétnyelvűséget azért is szokták átkozni, mert, úgymond, félnyelvűséghez, sőt: kettős félnyelvűséghez vezethet. A *félnyelvűséget* (angolul: *semilingualism*) Baker – Prys Jones (1998: 705) így határozza meg: „Ellentmondásos szakkifejezés, amelyet olyan emberekkel kapcsolatban használnak, akiknek mindkét nyelve alacsony fejlettségű.” A kettős félnyelvűség fogalmának (angolul: *double semilingualism*) tudományos kritikája szaktudományos körökben egyértelmű (lásd pl. Baker – Prys Jones 1998: 14–15), de a közvéleményt formáló sajtóban e kritika helyett inkább a magyar lelket és szívet megdobbantó, sőt megdöbbsentő írások jelennek meg, például a *Heti Világgazdaságban* (Laskovity 2012). Ennek az Újvidékről küldött írásnak az az egyik szexepilje, hogy szerepeltet szelektált nyilatkozatrészeket Göncz Lajostól, Lanstyák Istvántól és tőlem is, de mindezzel együtt a cikk sokkal inkább dezinformál, mint informál.

Az aszimmetrikus kétnyelvűség, amikor valaki egyik nyelvét kevésbé tudja, mint a másikat, kellemetlen következményekkel járhat. Például egy magyar anyanyelvű szülőktől származó, de szlovák tannyelvű alapiskolába járt egyetemista elmesélte, hogy „Az alapiskolában előfordult

²Többek között ilyen feladatokat ajánl a szerző: Állapítsátok meg az ÉKsz² segítségével, hogy a következő mondatpárok közül melyikben szerepelnek a kiemelt szavak sajátosan szlovákiai magyar jelentésben:

Már nagyon régen ettem *málnát*.
A *nyomdát* bezárták.

Nagyon szomjas vagyok, van itthon *málna*?
A számítógép *nyomdája* nem működik.

(Lőrincz 2013: 65)

olyan eset, amikor hátránynak éreztem [a magyar nyelvet]. A szlovák-tanárnőm nem igazán szerette a magyarokat. [...] Ebben az időben a beszédemen még érezhető volt a magyar akcentus, és ő erre mindig figyelmeztetett az osztály előtt. Ez kicsit kellemetlen volt.” (Rabec 2004: 232–233) Ez a fiatalember később megtanulta akcentus nélkül beszélni a szlovákot, de jól tudjuk, hogy sok kisebbségi magyar egész életében akcentussal beszél a többségi nyelvet, ami inkább több, mint kevesebb hátrányt okoz neki az életben. Az idegen akcentustól 14 éves kor után nem lehet megszabadulni, aki tehát 14 éves kora után is akcentussal beszél a többségi nyelvet, az élete végéig ki van téve az ilyen akcentussal járó társadalmi diszkriminációnak. Az ilyen kétnyelvű magyar ember a magyartudását s a belőle következő akcentusos szlovák, szerb, román stb. beszédét egyfajta átokként is megélheti.

Az aszimmetrikus kétnyelvűség egy másik átka az, amit Lanstyák István (2000, 2002: 92) *nyelvi hiánynak* nevez. Ennek definíciója így szól: „Olyan nyelvi leszűkültség, amely a beszélőkben is hiányérzetet kelt. Ilyen például a szaknyelvi regiszterek hiánya a magyar nyelv szlovákiai és más határon túli változataiban.” Az erdélyi Szilágyi N. Sándor (2008: 114) a nyelvi hiány kapcsán a következőkről számolt be: „Az anyanyelvű szakoktatás hiányának pedig sokszor megfigyelhető következménye, hogy a szakmunkás kínos zavarba kerül, ha mesterségéről magyarul kell beszélnie, mert láthatólag nem ismeri az ehhez szükséges szavakat, így ha restelkedve is, kénytelen román kifejezéseket keverni magyar beszédébe. Az is megtörténik, hogy ha maguk között vannak, a szakmáról egyenesen románul kezdenek beszélni, hogy ne kelljen folyton változtatni.”

A kétnyelvű magyarok kétnyelvűségüket sokszor átokként élik meg, amikor egynyelvű magyarországi magyarokkal beszélgetnek. Az utóbbiak ugyanis nem restek megszegyeníteni a határon túliakat, ha ők valamit másként mondanak, mint a magyarországiak. Például: ha egy szlovákiai magyar Magyarországon *egy rúd magyar szalámit* kér egy boltban, kioktatják, hogy Magyarországon minden szalámi magyar szalámi, annak, amit a vevő kér, *téli szalámi* a neve (Lanstyák 2000: 232).

Vegyünk egy másik példát: 2001-ben készítettem egy interjút egy erdélyi leánnyal, aki a legnagyobb balatoni kempingben volt nyári szakmai gyakorlaton. Katinka akkor már hatodszor vagy hetedszer volt Magyarországon, először 10 évvel korábban, 13 évesen járt ott. Íme beszámolójának átírata:

„Na ez volt az egyik, amikor megjegyezték, hogy nem tudok magyarul. A másik meg, amikor a recepcióra kerültem, és kellett egyeztetni a vendégnek a foglalópapírján lévő adatokat a számítógépben megjelent adatokkal, mert ott már a vendégnek aaaa ugyanazok az információk, amik a foglaláson, azok már megjelentek a számítógépbe és kellett egyeztetni. És én azt mondtam a, megkérdeztem a kolléganőtől újoncként ott, hogy hogy mit kell tenni, és azt mondtam, hogy hogy há kell *találtatni* akkor az adatokat, és aszongya, mi az, hogy *találtatni*? Kell *passzuljon*. Mondom, mi az, hogy *passzuljon*? Hát az nem magyar kifejezés. Az, hogy *találtatni*, az nem ideillő, sőt azt mondja ilyen nincs, az hogy *találni*, az olyan, hogy én megyek és találok egy tízforintost az úton, de hogy *találtatom* az adatokat... *passzolni*. Na és annyira magabiztosan mondta, hogy úgy olyan kisegérnek éreztem magam mellette. Pedig pedig nekem volt igazam. Tudom, hogy nekem volt igazam. Aztán még volt egy pár ilyen, de azok enyhébbek, meg lehet aztán már ilyen immunens lettem...”

A magyarországi és a határokon túli magyar nyelvhasználat különbségei identitásbeli különbségekhez is társulnak, s ez kétirányú folyamat. Nem csak a magyarországiak veszik észre, hogy a határon túli magyar nem tartozik közéjük, a dolog fordítva is működik. Például egy nyitrai magyar egyetemista a következőt mesélte el Sándor Klárának Szegeden, 1998-ban:

B: Ja, meg amit a Héder tanárnő mesélt, az aki otthon Nyitrán tanítja a nyelvművelést, hogy ...

SK: Igen...

B: elment... üzletbe és amikor nem „párkit” kért, hanem „virslit”. És akkor megkérdezték tőle, hogy „Van forint eladó?”

(Kontra 2010a: 103)

Végül lássunk egy olyan esetet, amikor az egynyelvű magyarok úgy szégyenítik meg a kétnyelvűt a beszéde miatt, hogy ezzel saját maguknak okoznak óriási anyagi kárt, de persze erről fogalmuk sincs. 2003 tavaszán az USA Michigan államában az Allen Park-i magyar református egyházban tartottam előadást arról, hogy a kétnyelvű magyarok, így a

michiganiek is, jól tudnak magyarul, de másképp beszélnek a magyart, mint az egynyelvű magyarországiak. Egyszer csak feláll egy idősebb úr, s a következőt mondja:

„Professzor Úr, nem is tudja, hogy mennyire igaza van. Én ’56-ban jöttem Amerikába, most már több időt éltem itt, mint Magyarországon. Vannak dolgok, amiknek nem tudom a magyar nevét. Például az egész autóipari szakma kifejezéseit én csak angolul tudom, mert itt tanultam meg őket, nem Magyarországon. A kiejtésem se egészen olyan, mint a magyarországi kiejtés. Itt dolgoztam egész életemben [ekkor a General Motors irányába mutatott], tervezőmérnök voltam, s mikor nyugdíjba mentem, volt mit aprítanom a tejbe. ’90 körül hallottam, hogy kimentek az oroszok Magyarországról. Gondoltam elmegyek, s megnézem, mit lehet ott kezdeni, lehet-e valamibe befektetni. De akárkivel beszéltem, ilyen üzletemberekkel, mind azt mondta: ha én Magyarországon akarok üzletet csinálni, ne beszéljek magyarul, beszéljek angolul. Na, értettem a szóból, fogtam a 20 millió dolláromat, s befektettem... Venezuelában.”

2. MAGYAR KÉTNYELVŰSÉG = ÁLDÁS

Úgy nyolc évvel ezelőtt egy kolozsvári építész professzor, Szabó Bálint annak a véleményének adott hangot, hogy a kizárólag magyar nyelvű oktatás ellentétes a magyar nemzeti érdekekkel. Egyszerűen azért, mert ha a romániai magyar diplomás szakember otthoni érvényesüléséhez, versenyképességéhez elengedhetetlen az államnyelv magas szintű ismerete is, akkor nem magyar tannyelvű, hanem magyar, román és angol vagy francia tannyelvű képzésre van szüksége (Kontra 2010a: 119).

A *Sült galamb?* című könyvünkben (Kontra szerk. 2005) több egyetemista beszámol arról, milyen gyötrelmeket okoz az államnyelv nem kellő ismerete. Egy véleményt idézek csak, a vajdasági Telek Tamásét, aki Budapesten a SOTE egyik PhD programjának diákja: „Egy pszichológiai momentum a legfontosabb talán, leküzdeni azt, hogy ragaszkodjunk az egynyelvűségünkhöz. Leküzdeni azt, hogy az államnyelvet el kell sajátítani. Úgymond önmagunk miatt, mert ha érvényesülni szeretnénk abban a közösségben, akkor erre feltétlenül szükség van. És itt még

megjegyezném azt, hogy mindezek mellett elkezdtem kutatómunkával foglalkozni, ami szintén szerb nyelven történik. És az a tapasztalatom ezzel kapcsolatban, hogy nagyon sok jó képességű magyar anyanyelvű hallgató, akik talán sokkal jobb képességekkel rendelkeznek, mint én, a nyelvi akadályok miatt nem tudtak megnyilatkozni. És már eleve kiszektálódtak. Tehát attól függetlenül, hogy befejezték az Orvosi Egyetemen a tanulmányaikat, nem volt soha merszük ahhoz, hogy elkészítsenek egy szakdolgozatot szerb nyelven, és kiálljanak az egyetemi tanárok elé, vagy hogy kiálljanak egy országos konferencián, ahol ugye szerb nyelven kell megtartani az előadást” (Telek 2005: 229).

A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségével kapcsolatban Cserniczkó (2010: 49–53) többek közt megállapítja a következőket: a nemzetiségileg és nyelvi heterogén környezetben kisebbségként élő közösségek előtt rendszerint három út áll: az integráció, az asszimiláció, esetleg a szegregáció. Az első útról ezt írja: „Az integrációnak szükséges eszköze a kétnyelvűség: a többségi nyelv ismerete biztosítja a teljes körű részvétellel lehetőségét a társadalmi életben, az anyanyelv megőrzése pedig a saját identitás és kultúra megőrzését biztosítja.” Az asszimilációról többek közt megállapítja, hogy „A nyelvi asszimiláció (beolvadás) végállomása a nyelvcsere (vagy a nyelvhalál).” Végül a harmadik lehetőségről ezt írja: „A szegregációhoz nincs szükség kétnyelvűsége. A csak anyanyelvi egynyelvűség azonban nem teszi lehetővé sem a horizontális, sem a vertikális mobilitást, mintegy bezárja az egyént saját közösségébe.” Ezek után nem meglepő, hogy Cserniczkó határozottan kijelenti: „A kárpátaljai magyar kisebbségi közösség számára az integráció a járható út, ami azt jelenti, hogy szükségünk van a kétnyelvűsége.”

3. MIT MOND A TUDOMÁNY?

3.1. Azt bizonyosan leszögezhetjük, hogy a kétnyelvűség normális állapot, a kétnyelvű emberek normális emberek, a szónak abban az értelmében, hogy többen vannak a Földön, mint az egynyelvűek (lásd pl. Baker – Prys Jones 1998, Skutnabb-Kangas 1998). A kétnyelvű magyar emberek is normális emberek, csak nem egészen úgy beszélnek magyarul, mint az egynyelvű magyarok. Ezzel jó lenne minden magyarnak megbékélnie, mivel „a kétnyelvű ember sohasem úgy beszél anyanyelvét,

mint az egynyelvű, nemcsak nálunk, hanem sehol a világon; a különbség széles skálán mozog a nagyon feltűnőtől az alig észrevehetőig” (Szilágyi 2008: 111).

3.2. Egy kétnyelvű közösség élhet *hozzáadó* vagy *felcserélő* kétnyelvűségben. Az előbbiben anyanyelvét szabadon használhatja, s ehhez hozzáadja az államnyelvet s annak használatát oly módon, hogy ennek anyanyelve nem látja kárát. A hozzáadó kétnyelvűségben a kisebbség nyelvi repertoárja bővül. A felcserélő kétnyelvűségben az államnyelv tanítása és használata az anyanyelv tanulásának és használatának kárára történik, ebben a helyzetben a kisebbség anyanyelve elsorvad. A Kárpát-medencei magyar kisebbségek és a magyarországi kisebbségek az elmúlt közel száz évben mindig felcserélő kétnyelvűségben éltek. Nem az a baj, hogy kétnyelvűségben élnek, hanem az, hogy felcserélő kétnyelvűségben élnek. A magyarok azért idegenkednek a kétnyelvűségtől, mert annak kizárólag felcserélő változatát ismerik, kizárólag azt tapasztalták meg.

3.3. A nyelvcsere történhet kényszer hatására, ekkor a kényszerítő hatalom (nyelvi) emberi jogot sért. De történhet kényszer nélkül is, spontán módon, ami valószínűleg jóval ritkább, mint a kikényszerített nyelvcsere – Vághosszúfaluban például ma spontán nyelvcsere zajlik (lásd Kontra 2010a: 17–34, 167–177, Kontra 2010b [a jelen kötet 30. oldalán, Nyit-ragerencsér] és Tóth 2001). A spontán nyelvcsere emberi jog, a kikényszerített nyelvcsere emberi jogsértés. A kényszerítő ágens hol könnyen beazonosítható, hol nehezebben. Például a moldvai csángókat a római katolikus egyház és a román állam kényszeríti nyelvcsereére (lásd pl. Peti–Tánczos, eds., 2012). Amikor egy kisebbségi szülőt megfosztanak attól a választási lehetőségtől, hogy anyanyelvű vagy többségi nyelvű iskolába járassa gyermekét, a gyermek oktatási nyelvi genocídium áldozatává válik. Ha a szülő választhat például a magyar és a szlovák tananyelvű iskola között, és a szlovákba járattja gyermekét, akkor semmilyen jogsértés nem történik.³

³ Ezzel persze nem azt állítom, hogy az, hogy a Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar iskolások 20–30%-a többségi tannyelvű iskolába jár, nem baj. Amikor egy magyar szülő többségi tannyelvű iskolába iratja gyermekét, de írathatná magyar tannyelvűbe is, elindítja a gyermeket a nyelvi asszimiláció

3.4. A magyarul beszélő közösségekben s különösen az anyanyelvi nevelésben a magyarországi standard köznyelv glorifikálását csökkenteni kellene, s a tájnyelvek és más nem-standard változatok, valamint a határon túli magyar nyelvváltozatok szapulását szintén redukálni kéne. Sajnos a magyar közgondolkodás és a közoktatás régóta az ellenkező hatást erősíti: a nem-standard változatokat beszélő magyarokat más magyarok és az iskola általában megszegényíti, mintha egy nyelvváltozat használata erkölcsi kérdés lenne, s nem véletlen szükségszerűség. A közvélekedés és a magyar közoktatás nem javítja, hanem rontja a kisebbségi, kétnyelvű magyarok nyelvi közérzetét. A változtatás rajtunk, magyarokon múlik.

KIEGÉSZÍTÉS (2019)

Ami azt illeti, hogy „a főszerkesztő ragaszkodott [egy általam nyomtatásban korábban közölt idézet] kihagyásához”, hát ez érdekes. Megváltozott az 1980-ban a *Nyelvművelő kézikönyv*ben kinyomtatott textus? Aligha. Az én példányomban biztos nem. Inkább, talán, arról lehet szó, hogy egykori intézeti kollégám, akit idéztem, 2005-ben már restellte, amit korábban hirdetett, s megtalálta azt a szerkesztőt, aki így tartott neki fügefalevelet az én 2006-os cikkemben.

Sok olyan nyelvi elvárásunk, mítoszunk van, ami a kétnyelvű magyarokat sújtja, például „a tiszta magyar beszéd” kívánalma. De az egynyelvű magyarokat sújtó nyelvhelyességi elvárások is szerfelett kártékonyak lehetnek – kétnyelvűek esetében is –, főleg ha ezeket magyar iskolákban terjesztik, tanítják ma is – évtizedekkel az után, hogy a magyar nyelv-

útján, de ez nem emberi jogi probléma, sokkal inkább annak a következménye, hogy a szülő meg van győződve arról, amit a többségi asszimilációs propaganda terjeszt, nevezetesen, hogy a társadalmi érvényesüléshez elengedhetetlen az államnyelvi iskolába járás, és a kisebbségi tannyelvű iskola nem teszi lehetővé az érvényesülést. Az ilyen helyzetet, amikor az elnyomott elhiszi az elnyomó ideológiáját, és szinte természetesnek tekinti elnyomott helyzetét, Ngũgī (1987) „az elme gyarmatosításának” (angolul: *colonisation of the mind*) nevezte. Skutnabb-Kangas (2000: 362–363) azt írja, hogy a rejtett erőszak ellen, amilyen az elme gyarmatosítása is, gyakran nehezebb harcolni, mint a nyílt erőszak ellen. *** A kisebbségi magyarok tannyelvválasztását vizsgáló kutatások száma növekvőben van, legújabbán Morvai (2013) írt a zoboraljai iskolaválasztásról.

szek ezeket a tanokat diszkreditálták. Vukov Raffai (2016) nemrég bemutatta, hogy a „Vajdaságban szinte általános” suksükölés stigmatizálása nemcsak 1988-ban kiadott iskolai tankönyvben, de 2005-ben, 2006-ban s 2009-ben kiadott munkafüzetekben is általános. E tananyagok szerzői között többen az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyelvészei, akik vélhetőleg nem ismerik a suksüköléssel kapcsolatos magyar nyelvtudományi és nyelvpedagógiai szakirodalmat. De ha ismerik, az sem menti azt a sok társadalmi kárt, amit tankönyveikkel okoznak Vajdaságban. Említett tanulmányában Vukov Raffai bemutatja azt is, hogy 37 vajdasági tanító szakos egyetemista közül – saját elmondása szerint – 8 szinte teljesen átállt a sztenderd nyelvváltozatra, 18 formális nyelvhasználatából számúzta a stigmatizált formákat, de baráti körben még használja őket, s 11 adatközlő ma is gyakran használja a *-t* végű igék kijelentő módjának stigmatizált változatát. Utóbbiak elmondták azt is, hogy a sztenderdre törekvés folyamatos erőfeszítést jelent számukra, s nem ritkán hiperkorrekt alakokat használnak, pl. *Azt akarom, hogy ő is kinyitja az ajtót.* Vagyis – amint Kádár Edit (2018: 119) írja – Vajdaságban is „feltűnő mértékű a diszkrepancia az iskolai oktatás és a tudomány aktuális állása, valamint az iskola és a tudomány beszédmódja között.” Ezt a diszkrepanciát Kárpátalján 2005 és 2017 között sikeresen csökkentették, szinte eliminálták, de 2018-ban visszatértek a szakmailag elfogadhatatlan, ósdi, és társadalmilag kártékony anyanyelvi neveléshez (lásd 48. oldal).

Összevont bibliográfia

2001. évi népszámlálás, 4. Nemzetiségi kötődés. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2002.
- Abercrombie, D., 1951/1965. RP and local accent. Abercrombie, D., ed., *Studies in Phonetics and Linguistics*, 10–15. Oxford, Oxford University Press.
- Aczél György, 1979. Nyelvünk védelmében. *Édes Anyanyelvünk* 1979/4. szám: 1.
- A Kormány 110/2012 (VI. 4.) Korm. rendelete a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról. *Magyar Közlöny* 2012. évi 66. szám.
- A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984.
- A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015.
- A Magyar Korona országainak helységnévtára. 1902. 1903.* Budapest.
- A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések*. The Hague, Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996. október.
- A NAT 2018. augusztus 31-i koncepciójának véleményezése – MTA Közoktatási Elnöki Bizottság. https://mta.hu/mta_hirei/a-nat-2018-augusztus-31-i-koncepciojanak-velemenyezese-mta-kozoktatasi-elnoki-bizottsag-109137 (2019-09-04)
- Andrássy György, 1998. *Nyelvi jogok: A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra*. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központ.
- Andrássy György, 2009: Andrássy György hozzászólása a „Nyelvhasznat és jogi szabályozás a tudomány tükrében” konferencián, *Magyar Tudomány* 2009/11: 1358–1359.
- Andrássy György, 2010a. Mégis ellentétes a nemzetközi normákkal? Megjegyzések a szlovák államnyelvtörvény módosításához, *Magyar Nemzet* 2010. március 20., 6. oldal.
- Andrássy György, 2010b. A szlovák államnyelvtörvény módosítása és az emberi jogok, *JURA* (A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos lapja) 16: 7–21.

- A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslovi ajánlások és az ezekhez kapcsolódó értelmező megjegyzések.* The Hague, Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1998. február.
- A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások és értelmező megjegyzések,* The Hague, Interetnikai Kapcsolatok Alapítvány, 1996. október.
- Application = Application of the Charter in Hungary.* 3rd monitoring cycle. ECRML (2007) 5. Strasbourg, 20 June 2007.
- Auer, Peter, 1992. The Neverending Sentence: Rightward Expansion in Spoken Language. Kontra, Miklós and Tamás Váradi, eds., *Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric*, 41–59. Budapest, Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences.
- Bakács István, 1982. *Iratok Pest megye történetéhez: oklevélregeszták 1002–1437.* Budapest, Pest Megyei Levéltár.
- Baker, Colin – Sylvia Prys Jones, 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education.* Clevedon, Multilingual Matters Ltd.
- Bálint Sándor, 1957. *Szegedi szótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Balog a szeretetelli szegregációban bizik. 2013. http://index.hu/belfold/2013/04/26/balog_a_szeretetelli_szegregacioban_bizik/ (2019-09-04)
- Balog Zoltán, 2013. 48. Szép magyar beszéd verseny: Balog Zoltán miniszter köszöntője. *Édes Anyanyelvünk* 2013/3. szám: 20.
- Balogh Artúr, 1930. *A kisebbségek védelme.* Kolozsvár, A Magyar Nép Könyvtára.
- Balogh Lajos, 1998. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében őrzött, tudományos céllal készült hangfelvételek állagmegőrzésének és archiválásának kérdései. Kétoldalas gépírat, készült 1998. március 5-én.
- Bárczi Géza, 1943. Jegyzetek a budapesti népnyelvről. A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Népnyelvkutató Intézetének Kiadványai, 23. szám: 3–21.
- Bárczi Géza, 1958. *A magyar szókincs eredete.* Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bárdi Nándor, 2013. *Oththon és haza: Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből.* Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Bárdos Jenő, 2009. Tanárképzési kontextusok különös tekintettel az angolra. Frank Tibor – Károly Krisztina, szerk., *Anglisztika és amerikanisztika: magyar kutatások az ezredfordulón*, 33–49. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Bárki tolmácsolhat bármilyen közigazgatási eljárásban. *Népszava* 2017. szeptember 26., 2. oldal.
- Bársony István, 2014. A tanárképzés változásai 1956 után. Papp Klára, szerk., *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I.*, 324–339. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK.

- Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Orbán Zsuzsa – Szöcs Hedviga – Tamás Adél, 2017. *Magyar nyelv és irodalom*, V. osztály. Marosvásárhely, Kreatív/Norand.
- Bartalis Boróka – Köllő Zsófia – Pataki Enikő – Szöcs Hedviga – Tamás Adél, 2018. *Magyar nyelv és irodalom*, VI. osztály. București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Bártfai Szabó László, 1938. *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest, Szerző.
- Bartha Csilla, 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio*, 1991/1: 77–87.
- Bartha Csilla – Holecz Margit, 2017a. Esélyteremtés, kölcsönös bevonódás és a jelnyelvi sztenderdizáció dilemmája: A JelEsély projektum céljai, módszerei és eredményei. Benő Attila – Fazakas Noémi, szerk., *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*, 205–212. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Bartha Csilla – Holecz Margit, 2017b. Jelnyelvi-élőnyelvi szótárépítés a 21. században – a korpusznyelvészet új perspektívái. Benő Attila – Fazakas Noémi, szerk., *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*, 205–212. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Bartók Béla – Kodály Zoltán, 1959. *A magyar népzene tára IV. kötet. Párosítók*. Sajtó alá rendezte Kerényi György, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Baugh, John, 1999. *Out of the Mouths of Slaves: African American Language and Educational Malpractice*. Austin, TX, University of Texas Press.
- Baugh, John, 2018. *Linguistics in Pursuit of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Bel, Matthias. 1735–1742. *Notitia Hvgariae novae historico geographica*. I–IV. Viennae.
- Bell, Allan, 2017. Giving voice: A personal essay on the shape of sociolinguistics. *Journal of Sociolinguistics* 21: 587–602.
- Bender, Byron W., 1997. Fred Walter Householder. *Language* 73: 560–570.
- Benő Attila – Péntek János, szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve: Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok*. Dunaszerdahely – Kolozsvár, Gramma Nyelvi Iroda – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor, 2005. Hungarian in Romania. Fenyvesi, Anna, ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*, 133–162. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Bérczes László, 1982. Tanárképzésből: elégséges? *Egyetemi Élet* XXI/15: 1 és XXI/16: 6.
- Beregszászi Anikó, 2010. *Magyar nyelv, Stilisztika: Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 10. osztálya számára*. Csernyivci, „Bukrek”.
- Beregszászi Anikó, 2011. *Magyar nyelv: Tankönyv a magyar tannyelvű iskolák 11. osztálya számára*. Csernyivci, „Bukrek”.

- Beregszászi Anikó, 2012. *A lehetetlent lehetni: Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Beregszászi Anikó – Cserniczkó István, 2011. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135: 414–422.
- Beregszászi Anikó – Dudics-Lakatos Katalin, 2019. Utak és tévutak az anyanyelvi nevelésben a kárpátaljai magyar középiskolákban. Cserniczkó István – Márku Anita, szerk., *A nyelvészet műhelyeiből: Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból V.*, 150–165. Ungvár, Atdor-Shark.
- Berszán István – Péntek János – Szilágyi N. Sándor, 2009. Vélemény a Partiumi Keresztény Egyetem szakindítási szándékáról. <http://reply.transindex.ro/?cikk=142> (2019-09-04)
- Blommaert, Jan, 2001. The Asmara Declaration as a sociolinguistic problem: Reflections on scholarship and linguistic rights. *Journal of Sociolinguistics* 5: 131–142.
- Boas, Hans C., 2006: From the field to the web: implementing best-practice recommendations in documentary linguistics. *Language Resources and Evaluation* 40: 153–174.
- Bódi és mtsai = Bódi Zoltán, Eöry Vilma, Katona József Álmos, Strausz Péter, Tóth Attila, H. Tóth Tibor, 2018. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet reflexiói A magyar nyelv jelene és jövője című kötetre. *Magyar Nyelv* 2018/2: 135–155.
- Borbély Anna, 2002. Néhány adat a magyarországi románok nyelvi jogairól. Kontra Miklós – Hattyár Helga, szerk., *Magyarok és nyelvtörvények*, 61–72. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Bounds, Paulina – Naomi Palosaari – William A. Kretschmar, Jr., 2011: Issues in using legacy data. Di Paolo, Marianna and Malcah Yaeger-Dror, eds., *Sociophonetics: A student's guide*, 46–57. New York, Routledge.
- Braun Éva – Zékány Krisztina – Kovács-Burkus Erzsébet, 2018. *Magyar nyelv. Tankönyv a magyar oktatási nyelvű általános középfokú tanintézetek 10. osztálya számára*. Lviv, Szvit. <https://kmsz.com.ua/wp-content/uploads/2018/09/Magyar-nyelv-2018.-Braun-%C3%89va-Kov%C3%A1cs-Burkus-Erzs%C3%A9bet-Z%C3%A9kány-Krisztina.pdf> (2019-09-04)
- Breznyánszky László, 2014. A debreceni egyetem pedagógiai tanárai különös tekintettel Karácsony Sándorra. Rébay Magdolna, szerk., *Elődeink: Karácsony Sándor, Kiss Árpád, Jausz Béla*, 23–37. Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézete.
- Brodnjak, Vladimir, 1992. *Rječnik razlika: Između hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb, Školska knjiga,
- Budai László, 2013. Ami oktatási, az nem tudományos!? *Új Pedagógiai Szemle* 2013/11–12: 50–55.

- Bukta, Katalin, 2014. *Rating EFL Written Performance*. London, Versita.
- Chambers, J. K., 1995. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Oxford, Blackwell.
- Chambers, J. K., 2009. *Sociolinguistic Theory: Linguistic Variation and its Social Significance*. Revised edition. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Collins, J., 1991. Hegemonic practice: Literacy and standard language in public education. Mitchell, C. & Weiler, K., eds., *Rewriting literacy: Culture and the discourse of the other*, 229–253. New York, Bergin & Garvey.
- Cseresnyési László, 2004. *Nyelvek és stratégiák: avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Cseresnyési László, 2009. Még egyszer a kútról és a békáról: Gondolatok É. Kiss Katalin előadásának olvasása közben. *Magyar Nyelv* 105: 401–411.
- Cseresnyési László, 2011. Anyanyelvünk démonjai. *Élet és Irodalom*, 2011. március 25., 13. lap.
- Cseresnyési László, 2013a. Játszik velünk a nyelv. *Magyar Narancs* 2013/3. szám: 48–49.
- Cseresnyési László, 2013b. Nyelvünk ősi vére. *Magyar Narancs* 2013/51–52. szám: 116–117.
- Csernicskó István, 1997. Meddig terjed a nyelvművelés kompetenciája? *Pánsíp* 1997/1: 26–27.
- Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István, 2010. A kétnyelvűség lehetséges következményeiről és típusairól. Csernicskó István, szerk., *Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 49–53. Budapest – Beregszász, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István, 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István, 2015. A nyelvpolitika mint a fegyveres konfliktus (egyik) ürügye Ukrajnában. *Hungarológiai Közlemények* 2015/1: 1–14.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla, 2018. A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára. Szakál Imre, szerk., „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”: A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai, 141–182. Beregszász – Ungvár, „RIK-U” Kft.
- Csernicskó István – Molnár József, 2015. Valós és/vagy konstruált valóság az ukrajnai népszámlálásokban. *REGIO* 23/3: 46–79.
https://www.researchgate.net/publication/298914159_Valos_esvagy_konstrualt_valosag_az_ukrajnai_nepszamlalásokban (2019-09-04)

- Csernicskó István – Szabó Mihály Gizella, 2010. Hátrányból előnyt: A magyar nyelvpolitika és nyelvertervezés kihívásairól. Bitskey Botond, szerk., *Határon túli magyarság a 21. században*, 167–198. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal.
- Csernicskó István, szerk. 2010. *Megtart a szó: Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest – Beregszász, MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet.
- Csernicskó István – Kontra Miklós, szerk. 2008. *Az Űveghegyen innen: Anyanyelv-változatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. Ungvár – Beregszász, PoliPrint Kft és II. Rákóczi Ferenc KMF.
- Csernicskó, István & Mihály Tóth, eds., 2019. *The right to education in minority languages: Central European traditions and the case of Transcarpathia*. Uzhhorod, Autdor-Shark. https://www.academia.edu/38889125/THE_RIGHT_TO_EDUCATION_IN_MINORITY_LANGUAGES_Central_European_traditions_and_the_case_of_Transcarpathia. (2019-09-04)
- Csicsay Károly – Gubíkné Harmati Mária, 2004. *Új érettségi vizsga. Magyar nyelv és irodalom. Monitor-feladatlapok*. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Csuhaj Ildikó, 2010. Schmitt Pál: „Minden háztető fontos” *Népszabadság* 2010. augusztus 7., 2. lap.
- Cummins, Jim, 2000. *Language, Power and Pedagogy: Bilingual Children in the Crossfire*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Dąbrowska, Ewa, 2010. Naive v. expert intuitions: An empirical study of acceptability judgments. *The Linguistic Review* 27: 1–23.
- Daniss Győző, 2001. Kétféltos nyelvvédelem. Az Országgyűlés fog dönteni a T/4899. számú törvényjavaslatról. *Népszabadság* 2001. október 6., 26–27. lap.
- D’Arcy, Alexandra, megj. alatt. IRBs and the gathering of data from social media. Yaeger-Dror, M. – C. Cieri, eds., *Dimensions of Linguistic Variation*. Oxford, Oxford University Press.
- D’Arcy, Alexandra – Marie Young Taylor, 2012. Ethics and social media: Implications for sociolinguistics in the networked public. *Journal of Sociolinguistics* 16: 532–546.
- Deme László, 2001. Igekötő-átértékelődés. *Népszabadság* 2001. november 21., 18. lap.
- Derdák Tibor, a Dr. Ámbédkar Iskola igazgatója, 2018. *take me dancing, photographs by balázs turay*. Text: Tibor Derdák, Balázs Turay. A képek és az album Jávor Benedek európai parlamenti képviselő támogatásával jöttek létre. ISBN 978-615-00-3617.5.

- Dollinger, Stefan, 2012. The Written Questionnaire as a Sociolinguistic Data Gathering Tool: Testing Its Validity. *Journal of English Linguistics* 40: 74–110.
- É(der) Z(oltán) – G(rétsy) L(ászló), 1980. Külföldön élő magyarok nyelve. Grét-sy László – Kovalovszky Miklós, szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I*: 1288–1292. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Education in a multilingual world*. UNESCO Education Position Paper, Paris, UNESCO, 2003.
- Egy centrista határon túli stratégia alappillérei (második rész). http://hazaeshaladas.blog.hu/2013/08/19/egy_centrista_hataron_tuli_strategia_alappillerei_masodik_resz. (2019-09-04)
- É. Kiss Katalin, 2008. A „nyelvromlás” – egy szinkron szempontból értelmezhetetlen nyelvtörténeti metafora. Csernicskó István – Kontra Miklós, szerk., *Az Üveghegyen innen: Anyanyelvátváltatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*, 17–29. Beregszász, PoliPrint Kft. és II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Engel Pál, 1996. Kitalált helységnevek. A Magyar nagylexikon a magyarországi helységekről. *História* 1996/7: 31–32.
- Entz Géza, 1958. Pest megye műemlékei II. Dercsényi Dezső, szerk., *Magyarország műemléki topográfiája V*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Entz Géza, 1965. Az ercsi bencés monostor. *Művészettörténeti Értesítő* 1965/4: 241–246.
- Eplényi Kata – Kántor Zoltán, szerk. 2012. *Térvesztés és határtalanítás: A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó.
- Fábrí Péter, 2013. Shakespeare és a GDP. *Népszabadság* 2013. június 18., 12. oldal. http://nol.hu/velemeny/20130618-shakespeare_es_a_gdp-1394341 (2019-09-04)
- Fairclough, N., 2006. Power and Language. Asher, R. E., Editor-in-Chief, *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Volume 6: 3246–3250. Oxford, Pergamon Press.
- Fehér, Margit, 2014. Mind Your Language, Says Hungary’s Government. <http://www.nytud.hu/archiv/nyelvstrategiaiintezet/ws/20140320.pdf> (2019-09-04)
- Fejes László, 2007. A szótármány. Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete. Főszerk. Zaicz Gábor. Budapest, Tinta Kiadó, 2006. *Budapesti Könyvszemle* 2007/2: 140–147.
- Fekete Mariann, 1994/1995. Haragban az igazmondással. Zalabai Zsigmond, szerk., *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború” és a „névháború” szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994*, 192–193. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

- Felvégi Zsuzsanna Mária, 2013. Az ingyenes angol–magyar és magyar–angol online szótárakról. *Modern Nyelvoktatás* XIX. évfolyam 4. szám: 80–93.
- Ferenc Viktória, 2018. A magyar tudományos nyelv nyelvökológiai megközelítésből. *Magyar Tudomány* 2018/3: 360–372.
- Filep = „Kutatóként nem megváltani akarom a kisebbségi társadalmat, hanem megérteni”. Papp Z. Attilával Filep Tamás Gusztáv beszélget. *Pro Minoritate* 2015. nyár: 67–83.
- Fodor Regina, 2010. Kettősnyelvűség avagy nyelvjárás és köznyelv: Egy kisiskolás nyelvének vizsgálata. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2010/4: 129–148.
- Freedom fries. https://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_fries (2019-09-04)
- Gal, Susan, 2018. *A nyelv politikája: nyelvi antropológiai tanulmányok*. Szerkesztette Vančo Ildikó és Kozmács István. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Gladwell, Malcolm, 2009. *Kivételesek: a siker másik oldala*. Budapest, HVG Kiadó Zrt.
- Gósy Mária – Horváth Viktória – Nikléczy Péter, 2011: A Hegedüs-archívum mint korszerű adatbázis. Bárh M. János – Vargha Fruzsina Sára, szerk., *Hangok – helyek: Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*, 95–113. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Gray, John & David Block, 2012. The marketisation of language teacher education and neoliberalism. Block, David, John Gray & Marnie Holborow, eds., *Neoliberalism and Applied Linguistics*, 114–143. London/New York, Routledge.
- Grétsy László, 1997. Levélféle Hajdú Péter akadémikushoz. *Élet és Irodalom*, 1997. május 16., 6. lap.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós, szerk. 1980. *Nyelvművelő kézikönyv* I. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Grétsy László – Kemény Gábor, szerk. 2005. *Nyelvművelő kézisztár*. Második, javított és bővített kiadás. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Grin, François, 2003a. Language Planning and Economics. *Current Issues in Language Planning* 4:11, 1–66.
- Grin, François, with contributions by Regina Jensdóttir and Dónall Ó Riagáin, 2003b. *Language Policy Evaluation and the European Charter for Regional or Minority Languages*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Györfly György, 1987. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. IV. L–P-ig. Nagyszigeti ispánság. OL Mohács előtti gyűjtemény. Dl. 1–105302. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- Gyurgyík László, 2006. *Népszámlálás 2001. A szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének változásai az 1990-es években*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note*. The Hague, The Foundation on Inter-Ethnic Relations. October 1996.
- Hajdú Mihály, 1982. *A Csepel-sziget helynevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hajdú Mihály – Kázmér Miklós, 1974: *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Hajdú Péter, 1997. Felelet a gondolatra. *Élet és Irodalom* 1997. május 24., 2. lap.
- Halliday, M. A. K. – Angus McIntosh – Peter Strevens, 1964. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London, Longmans.
- Halmi Gábor, 1995. Az intolerancia diadala. *Magyar Hírlap* 1995. február 14.: 7. oldal.
- Hamvay Péter, 2019. Rainer M. János: Vége az '56-os Intézetnek, és én nem fogok a Veritasba átmenni.
https://hvg.hu/kultura/20190531_rainer_m_janos_56_os_intezet_veritas_intezet (2019-09-04)
- Hanthy Kinga, 2010. Ütközőzónák: Jelentések a magyar nyelvről. *Magyar Nemzet* 2010. augusztus 7., 24. lap.
- Harc a „kisebbség” szó ellen – Nemzetstratégiai konferencia Budapesten.
<https://felvidek.ma/2014/03/harc-a-kisebbssegq-szo-ellen-nemzetstrategiai-konferencia-budapesten/> (2019-09-04)
- Heller, Monica, 2018. Journal of Sociolinguistics: Continuity and renewal. *Journal of Sociolinguistics* 22: 3–4.
- Hiller István, 2004. Uniós tagállamként is meg kell őrizni a magyar nyelvet.
<http://hirkozpont.magyarorszag.hu/hirek/anyanyelv20040420.html/> [Létrehozva: 2004. április 20., Módosítás: 2004. április 21., Forrás: Magyarország.hu] (2019-09-04)
- Hoffmann Rózsa, 2013. A magyar nyelv, a magyar helyesírás közös kincsünk. 2013. április 30. <https://www.youtube.com/watch?v=O8ZN57ha6Ps> [Közzétette: Magyarország Kormánya] (2019-09-04)
- Holecz Margit – Bartha Csilla, 2017. A Magyar jelnyelvi korpusz: A (szociolingvisztikai) kutatások új lehetőségei és kihívásai. Benő Attila – Fazakas Noémi, szerk., *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia*, 241–251. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Holecz Margit – Ökrös Ferenc – Barta Csilla, 2017. A siketek és a nagyothallók munkaerőpiaci és személyes sikerének nyelvi és nyelvi szocializációs tényezői. *Anyanyelv-pedagógia* 2017/3: 5–21.
<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=690> (2019-09-04)

- Horvat, Laura, 2001. *(Kontaktus)nyelv-használat a lendvai Kétnyelvű Középiskola diákjai körében*. Szakdolgozat. Maribor.
- Horváthné Engert Mária, 2000. *Szigetújfalu plébániatemploma*. Magánkiadás.
- Horváth Petra Luca, 2018. „Nemzeti öngyilkosság”. Nyugvópontra juthat végre az örök vita: nézzünk szinkronizált filmet vagy sem. A megoldás: mindkettőre legyen lehetőség. *Népszava* 2018. szeptember 26., 11. oldal.
- Householder, Fred W., 1980. A sketch of how I came to be in linguistics. Davis, Boyd H. and Raymond K. O’Cain, eds., *First Person Singular*, 191–199. Amsterdam, John Benjamins.
- Hudson, Richard & Walmsley, John, 2005. The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics*, 41: 593–622.
- Hutterer, Claus Jürgen, 1963. *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum*. Halle, Niemeyer.
- Ikvai Nándor, szerk. 1977. *Bél Mátyás Pest megyéről*. (Fordította: Szabó Béla.) Pest megyei múzeumi füzetek X. Szentendre, Múzeumok Pest Megyei Igazgatósága.
- Illyés Gyula, 1999. *Puszták népe*. Budapest, Osiris Kiadó.
- INTERNATIONAL HEARING on the Harm Done in Schools by the Suppression of the Mother Tongue, organized by Ledikasyon pu Travayer, Port Louis, Mauritius, 20-24 October 2009. Executive Summary of Findings & Recommendations. http://www.tove-skutnabb-kangas.org/pdf/The_Harm_Done_in_Schools_by_the_Suppression_of_the_Mother_Tongue_Mauritius_20_24_October_2009_Executive_Summary_of_Findings_&_Recommendations.pdf (2019-09-04)
- Ismét elfogadják a kárpátaljai magyar érettségit a magyarországi felvételinél. 2017. június 15. <https://karpathir.com/2017/06/15/ismet-elfogadjak-a-karpataljai-magyar-erettsegit-a-magyarorszagi-felvetelinel/> (2019-09-04)
- Jánk István, 2017a. Végre egy korszerű feladatgyűjtemény magyarórákhoz. *Nyelv és Tudomány*, 2017. november 24. <https://www.nyest.hu/hirek/veg-re-egy-korszeru-feladatgyujtemeny-magyarorakhoz> (2019-09-04)
- Jánk István, 2017b. Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. A nyelvi szocializáció jelentősége a tanuló értékelésében. *Szociológiai Szemle* 27(3): 27–47.
- Jánk István, 2018. Bebizonyosodott: a tanárok többsége diszkriminál az órákon. <https://www.nyest.hu/hirek/a-magyartanar-diszkriminal-nyelvi-alapon-hataron-innen-es-tul> (2019-09-04)
- Jánk István, 2019. Lingvicizmus a Kárpát-medence négy országának gyakorló és leendő magyartanárainál. *Magyar Nyelvőr* 143: 31–45.

- Jegyzőkönyv az Országgyűlés oktatási és tudományos bizottságának 2001. augusztus 29-én, szerdán, 13 órai kezdettel a Képviselői Irodaház V. emelet 532-535. számú üléstermében megtartott üléséről.
- Kádár Edit, 2018. A tudománykommunikáció az iskolai oktatásban kezdődik. Egy kísérletről. *Jel–Kép* 2018/4.
http://communicatio.hu/jelkep/2018/4/JelKep_2018_4_Kadar_Edit.pdf
(2019-09-04)
- Kádár Edit, szerk. 2017. *FELADATBANK anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. I. kötet. Szerzők: Bartalis Boróka, Kádár Edit, Tamás Adél. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Kádár Edit, szerk. 2018. *FELADATBANK anyanyelvi tanórák tervezéséhez az V–VIII. osztályban*. II. kötet. Szerzők: Bartalis Boróka, Kádár Edit, Tamás Adél. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Káldy-Nagy Gyula, 1985. *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai*. Demográfiai és gazdaságtörténeti adatok. Budapest, Pest Megyei Levéltár.
- Kálmán C. György, 2015. Beszéd és rendszer.
https://magyarnarancs.hu/elso_valtozat/beszed-es-rendszer-96637 (2019-09-04)
- Kálmán László, 2005. A pincei bogár. A hiszékenység nyelvészborbe bűjt vámszedőiről. *Élet és Irodalom*, 2005. május 13. 3–4.
- Kálmán László, 2010. Mit művelünk? *Tani–tani* 2010/1. szám: 3–11.
- Kálmán László – Nádasy Ádám. 1999. *Hárompercesek a nyelvről*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kalocsai, Karolina, 2013. *Communities of Practice and English as a Lingua Franca: A Study of Students in a Central European Context*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Kassai Ilona, 1998. Csoda-e, ha suksükölünk? Sándor Klára, szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 23–25. Szeged, JGYF Kiadó.
- Katz, Yossi, 1995. Identity, Nationalism, and Placenames: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine. *Names* 43/2: 103–118.
- Kelemen János, 2004. Hatalom és nyelv Dante nyelvfilozófiájában. *Világosság* 2004/1: 3–9.
- Kemény István, 1996. A romák és az iskola. *Educatio* 1996/1: 71–83.
- Kendall, Tyler, 2008. On the History and Future of Sociolinguistic Data. *Language and Linguistics Compass* 2/2: 332–351.
- Kende Ágnes, 2018. Szegregált oktatásból nem vezet út az egyetemre. <https://qubit.hu/2018/10/25/szegregalt-oktatasbol-nem-vezet-ut-az-egyetemre>
(2019-09-04)
- Kenesei István, 2018. De megvagyunk még. Majdnem megvagyunk. (Az Akadémiáról) *Élet és Irodalom* 2018. július 13., 9. oldal.

- Kiefer Ferenc, 2001. Nyelv és tudomány. *Népszabadság* 2001. november 30., 20. lap.
- Kincse Szabolcs, 2016. Sikeresen kampányolt Balázs Géza: újabb százmilliók alternatív nyelvészetre. *Nyelv és Tudomány*, <https://www.nyest.hu/hirek/sikeresen-kampanyolt-balazs-geza-ujabb-szazmillio-k-alternativ-nyelveszetre> (2019-09-04)
- Kis Tamás, 2001. Kinek kell nyelvtörvény? *Heti Világgazdaság* 2001. november 17., 61. lap.
- Kis Tamás, év nélkül. A nyelvművelés kártékonyágáról és ármánykodásáról. <http://dragon.unideb.hu/~tkis/> (2019-09-04)
- Kiss Jenő, 2011. Nyelvromlás? *Magyar Nyelv* 107: 9–20.
- Kiss Jenő, 2012. A nyelvstratégia nyelvészeti megalapozásának fontossága. Ep-lényi Kata – Kántor Zoltán, szerk., *Térvesztés és határtalanítás: A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*, 32-41. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet és Lucidus Kiadó.
- Kiss Lajos, 1992. Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 1992/2: 129–135.
- Kocsis, Károly – András Bognár, 2003. *Ethnic Map of Pannonian Territory of Croatia*. Budapest, Geographical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences.
- Kolláth Anna, 2005. Nyelvművelés és nyelvi tervezés a kisebbségben. Uő, *Magyarul a Muravidéken*, 84–97. Maribor, Slavistično društvo.
- Komorowska, Hanna, 1996. Teacher Education in Poland: Quantity or Quality? *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 25–30. Budapest, The British Council.
- Kontra Miklós, 1988. Szöveglejegyzési és elemzési kérdésekről a gazdagréti felvételek kapcsán. Kontra Miklós, szerk., *Beszélt nyelvi tanulmányok*, 59–75. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra, Miklós, 1989a. Undermining the English Curriculum. Vadon, Lehel, ed., *Studies in English and American Culture*, 315–326. Eger, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola.
- Kontra Miklós, 1989b. A magnetofontól a számítógépig. *Hungarológiai Közlemények* 21. évf. 3(80). szám: 399–404.
- Kontra Miklós, 1990. Természetesen, hogy nem hiba – nyelvi változás? Balogh Lajos – Kontra Miklós, szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 76–83. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra, Miklós, 1992. Class over nation – linguistic hierarchies eliminated: The case of Hungary. *Multilingua* 11-2: 217–221.
- Kontra Miklós, 1994–1995. Ország László életművének néhány tudománytörténeti vonatkozása. *Nyelvtudományi Közlemények* 94: 201–219.
- Kontra, Miklós, 1997a. English Linguistic and Cultural Imperialism and Teacher Training in Hungary. *Future Directions: The 2nd ELT Conference on Tea-*

- cher Training in the Carpathian Euro-region*, 83–88. Budapest, The British Council.
- Kontra Miklós, 1997b. Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés. *Modern Nyelvoktatás* III/3: 3–14.
- Kontra Miklós, 1997c. “*Stubborn as a mule* calls for a dialectical presentation”: On undoing and redoing corpus planning in Hungary. Clyne, Michael, ed., *Undoing and Redoing Corpus Planning*, 31–60. Berlin/New York, Mouton de Gruyter.
- Kontra Miklós, 1998. Sorozatszerkesztői előszó. Csernicskó István, *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, 13–15. Budapest, Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Kontra Miklós, 1999a. *Közérdekű nyelvészet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, 1999b. Nyelv és igazságszolgáltatás: a Dunagate-per tanulságai. Uő, *Közérdekű nyelvészet*, 65–75. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, 2003a. Cigányaink, nyelveik és jogaik. *Kritika* 2003. január: 24–26.
- Kontra Miklós, 2003b. Kitekintés: politika, igazságszolgáltatás, emberi jogok, iskola. Uő, szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, 323–335. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, 2003c. A határon túli magyar nyelvváltozatok. Kiefer Ferenc – Siptár Péter szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 301–321. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós, 2003d. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? Papp István igaza. *Magyar Nyelvjárások*, XLI: 355–358.
- Kontra Miklós, 2005. Contextualizing the Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary project. Fenyvesi, Anna, ed., *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*, 29–45. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Kontra Miklós, szerk. 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet. <http://mek.niif.hu/03200/03269/03269.pdf> (2019-09-04)
- Kontra Miklós, 2006. A határon túli magyar nyelvváltozatok. Kiefer Ferenc fő-szerk., *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós, 2009a. Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XI/4: 67–76. És: Kontra 2010: 167–177.
- Kontra Miklós, 2009b. A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika* 2009. május: 22–25.
- Kontra Miklós, 2009c. Mivel korrelálnak a nyelvi előítéletek Budapesten? Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga, szerk., *Nyelvideológiai, attitűdök és sztereotípiák*, 37–51. Budapest, Tinta Könyvkiadó.

- Kontra Miklós, 2010a. *Hasznos nyelvészet*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
<http://mek.oszk.hu/08700/08745/> (2019-09-04)
- Kontra Miklós, 2010b. Nyitragerecsér, Vághosszúfalú, Dunaszerdahely: oktatás és asszimiláció. Kozmács István – Vančoné Kremmer Ildikó, szerk., *Közös jövőnk a nyelv I.: Nyelvtudomány és pedagógia*, 211–221. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Kontra Miklós, 2011. A KSH a nyelvi genocídiumot segíti – 2011-ben is. *Kritika* 2011. november–december: 40.
- Kontra Miklós, 2012. Népszámlálás és nyelvi genocídium. *Kritika* 2012. március: 32. lap. [Válasz Pelle János „Népszámlálás: népirtás?” című vitacikkére (*Kritika* 2012. január: 31–32. lap)]
- Kontra Miklós, 2014. Mennyire jutottunk negyedszázad alatt? *Korunk* 2014. november: 102–108. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00610/pdf/EPA00458_korunk_2014_11_102-108.pdf (2019-09-04)
- Kontra Miklós, 2015a. Hogyan lehet, hogy az Akadémiától a kocsárosokig mindenki támogatja a magyarok magyarok általi nyelvi diszkriminációját? Egyed Emese – Bogdáni Zsolt – Weisz Attila, szerk., *Certamen II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, 26–37. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Kontra Miklós, 2015b. Megjegyzések nyelvi identitásunk intézményes rombolásáról. Bodor Péter, szerk., *Emlékezés, identitás, diszkurzus*, 21–38. Budapest, L’Harmattan.
- Kontra, Miklós, 2016. Hungary: a sham fight-back against the domination of English. Bunce, Pauline – Robert Phillipson – Vaughan Rapatahana – Ruanni Tupas, eds., *Why English? Confronting the Hydra*, 234–241. Bristol, Multilingual Matters.
- Kontra Miklós, 2018a. Interjú Susan Gallal, a University of Chicago professzorával. Vančo Ildikó – Kozmács István, szerk., *A nyelv politikája: nyelvi antropológiai tanulmányok*. Susan Gal válogatott tanulmányai magyar nyelven, 335–347. Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. <https://www.youtube.com/watch?v=0hHCObfRNSA> (2019-09-04)
- Kontra Miklós, 2018b. Language Subordination on a National Scale: Examining the Linguistic Discrimination of Hungarians by Hungarians. Evans, Betsy E. – Erica J. Benson – James N. Stanford, eds, *Language Regard: Methods, Variation, and Change*, 118–131. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kontra Miklós – Borbély Anna, 2010. *A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai*. Budapest, Az MTA Nyelvtudományi In-

- tézete Élőnyelvi Kutatócsoportja. (Az elektronikus közzététel dátuma: 2010. december 6.) http://www.nytud.hu/buszi/B2_tesztadatok.pdf és <http://www.nytud.hu/buszi/index.html>) (2019-09-04)
- Kontra, Miklós – M. Paul Lewis – Tove Skutnabb-Kangas, 2016. Afterword: Disendangering Languages. Laakso, Johanna – Anneli Sarhima – Sia Spiliopoulou Åkermark – Reetta Toivanen, *Towards Openly Multilingual Policies and Practices: Assessing Minority Language Maintenance Across Europe*, 217–233. Bristol/Bufalo/Toronto, Multilingual Matters.
- Kontra Miklós – Péntek János – Szilágyi N. Sándor, 2011. A Kárpát-medencei szociolingvisztikai vizsgálat 1996. évi romániai kérdőíve és keresztáblái (II.). *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2011/1: 67–84.
- Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs, 2016. *Szeged nyelve a 21. század elején*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Kontra Miklós – Peter Trudgill, 2000. If women are being discriminated against, you don't say "You should become a man": An interview with Peter Trudgill on sociolinguistics and Standard English. *novELTy* 7/2: 17–30.
- Kontra Miklós, szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós, szerk. 2005. *Sült galamb?: Magyar egyetemi tannyelvpolitika*. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Kontra Miklós – Saly Noémi, szerk. 1998. *Nyelvmentés vagy nyelváruulás?: Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kornai András, 1986. Szótári adatbázis az akadémiai nagyszámítógépen. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből* II: 65–79.
- Kovács Zoltán, 2010. Hivatali javaslatok. *Élet és Irodalom* 2010. november 12., 1. lap.
- Köllő János, 2019. A humán tudományok hasznáról. https://mta.hu/mta_hirei/a-human-tudomanyok-hasznarol-109342 (Az írás elkészítésében közreműködtek: Fazekas Károly, Havas Attila, Lengyel Balázs és Muraközy Balázs) (2019-09-04)
- Krauss, Michael, 1992. The world's languages in crisis. *Language* 68: 4–10.
- Kroch, Anthony S., 1978. Toward a theory of social dialect variation. *Language in Society* 7: 17–36.
- Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor, 1998. *Magyar nyelv: tankönyv 14–15 éveseknek*. Budapest, Korona Kiadó.
- Kumaravadivelu, B., 2014. The Decolonial Option in English Teaching: Can the Subaltern Act? *TESOL Quarterly*
<http://www.bkumaravadivelu.com/articles%20in%20pdfs/Kumaravadivelu%202016.pdf> (2019-09-04)
- Kunt Ernő, 1983. *Temetők népművészete*. Budapest, Corvina Kiadó.

- Kunt Ernő, 2003. *Az antropológia keresése: Válogatott tanulmányok*. Budapest, L'Harmattan – MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- Kusý, Miroslav, 1996. The Hungarian minority in Slovakia under the conditions of the Slovak nation state, *Perspectives* 6-7: 63–73.
- Kusala Orsolya, 2019. július 17. „A nyelvek csak ideológiaként léteznek az emberek agyában” [Beszélgetés Lantsyák István nyelvészprofesszorral]. <https://dunszt.sk/2019/07/17/a-nyelvek-csak-ideologiakent-leteznek-az-emberek-agyaban/> (2019-09-04)
- Kuthi Áron, 2017. Magyarok önfelszámolása Felvidéken. *Magyar Nemzet* 2017. február 1., 11. oldal.
- Laakso, Johanna, 2014a. Vitatott nyelvstratégia – Finnország lenne a minta? *Galamus* 2014. március 20. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=367449_vitatott_nyelvstrategia_finnorszag_lenne_a_minta (2019-09-04)
- Laakso, Johanna, 2014b. Brave new linguistics. <http://hungarianspectrum.wordpress.com/2014/07/07/johanna-laakso-brave-new-linguistics>. (2019-09-04)
- Laakso, Johanna, 2014c. Szép új nyelvészet. *Nyelv és Tudomány*, <https://www.nyest.hu/hirek/szep-uj-nyelveszet> (2019-09-04)
- Labov, William, 1963. The social motivation of a sound change. *Word*, 19: 273–309.
- Labov, William, 1970. *The Study of Nonstandard English*. Champaign, IL, National Council of Teachers of English.
- Labov, William, 1975. *What is a Linguistic Fact?* Lisse, The Peter de Ridder Press.
- Labov, William, 1984/1988. „A nyelvi változás és változatok”: egy kutatási program terepmunka-módszerei. *Szociológiai Figyelő* 1988/4: 22–47. (Eredeti közlemény: Field Methods of the Project on Linguistic Change and Variation. Baugh, John – Joel Sherzer, eds., *Language in Use*, 28–53. Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall.)
- Labov, William, 1996. When intuitions fail. McNair, L. et al., eds., *Papers from the Parasession on Theory and Data in Linguistics*, 77–106. Chicago, Chicago Linguistic Society.
- Ladányi Mária, 2012. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) egydimenziós tesztadatai. (ismertetés) *Magyar Nyelv* 108: 370–373.
- Lampl Zsuzsanna, 2008. *Magyarok és szlovákok: Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésekről*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Lantsyák István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest – Pozsony, Osi-ri Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.

- Lanstyák István, 2002. A nyelvérintkezés szakszókincséről: Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. Gyurgyik László – Kocsis Aranka, szerk., *Társadalom – tudomány: Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*, 73–95. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István, 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztes” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társai. Válogatás a nyelv művelői csacskaságok gazdag tárházából, I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/4: 69–98 és 2004/1: 51–76.
- Lanstyák István, 2006. *Nyelvből nyelvbe: Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István, 2009. *Nyelvművelés, nyelvertervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony–Bratislava, STIMUL.
- Laskovity J. Ervin, 2012. Félszavakból sem értik. *Heti Világgazdaság*, 2012. november 24., 46–47. [A cím fölött ez áll: Egy vitatott jelenség: a kettős fél nyelvűség]
- Lázár A. Péter, 2014. Óvakodjunk az ingyenes angol–magyar és magyar–angol online eszközöktől! *Modern Nyelvoktatás XX. évfolyam* 1–2. szám: 119–129. *LCCT (Literature and Culture Comprehensive Test), Question Booklet, Sample, November 16, 1998*. Szeged, SzTE Institute of English and American Studies.
- Lehmann Magdolna – Lugossy Réka – Nikolov Marianne, 2011. Az angoltanári MA-program értékelése. *Magyar Pedagógia* 111: 259–288.
- Lippi-Green, Rosina, 1997. *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States*. London/New York, Routledge.
- Lőrincz Gábor, 2013. A *Magyar értelmező kéziszótár* szlovákiai magyar vonatkozású szócikkeinek jelentéstani szempontú felhasználhatósága a tanári gyakorlatban. Pusko Gábor, szerk., *Tér, idő, közösség: A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében*, 59–68. Tornaľja, Kulturális Antropológiai Műhely.
- Lőrincze Lajos, 1952a. Népdalszövegeink és a tájnyelv kérdése. *Magyar Nyelvőr*, 76: 107–111.
- Lőrincze Lajos, 1952b. Népdal – tájnyelv – nemzeti kultúra. *Magyar Nyelvőr*, 76: 430–440.
- Lyons, John, 2002. Brown, Keith – Vivien Law, eds., *Linguistics in Britain: Personal Histories*, 170–199. Oxford, Blackwell Publishers.
- Magdics István, 1888. *Diplomatarium Raczkviense*. Székesfehérvár, Szammer Kálmán „Vörösmarty” című könyvnyomdája.
- Magyar nemzetpolitika: A nemzetpolitikai stratégia kerete*. [A Magyar Állandó Értekezlet X. ülésén, 2011. november 23–24-én elfogadott dokumentum] Budapest, Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Nemzetpolitikai Államtitkárság. A szerkesztésért felelős: Répás Zsuzsanna. A kiadásért felelős a Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.

- Margócsy István, 1996. Magyar nyelv és/vagy irodalom: Egy tantárgy kialakulása és változásai. *Budapesti Könyvszemle* 1996: 45–52.
- Margócsy István, 2006/10. „Istennóm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!”: A magyar nyelv kultikus megközelítései – 1. rész. *Beszélő* 2006/10: 95–109.
- Margócsy István, 2006/11. „Istennóm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!”: A magyar nyelv kultikus megközelítései – 2. rész. *Beszélő* 2006/11: 90–98.
- M. Nagy Ilona – Szilágyi Ilona, 2016. A klasszikus nyelvek (óhéber, ógörög, latin) oktatása régiókban – igények és lehetőségek a köz- és felsőoktatásban. *Debreceni Szemle* XXIV: 78–83.
- Medgyes, Péter, 1996. “ELTE at ELTE” (Comments on Ron White’s “What Makes for Good ELT Language Teacher Education?”). *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 61–64. Budapest, The British Council.
- Medgyes, Péter, 2005. Facts and beyond – teaching English in Hungary. Braine, George, ed., *Teaching English to the World: History, Curriculum, and Practice*, 47–57. Mahwah, N.J., Lawrence Erlbaum.
- Medgyes Péter, 2011. *Aranykor: Nyelvoktatásunk két évtizede 1989–2009*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Medgyes, Péter – Angi Malderez, eds. 1996. *Changing Perspectives in Teacher Education*. Oxford, Heinemann.
- Medgyes, Péter – Marianne Nikolov, 2014. Research in foreign language education in Hungary (2006–2012). *Language Teaching* 47: 504–537.
- Mesthrie, Rajend (with contributions by Ana Deumert), 2009. Critical Sociolinguistics: Approaches to Language and Power. Mesthrie, Rajend – Joan Swann – Ana Deumert – William L. Leap, eds., *Introducing Sociolinguistics*, Second Edition, 309–343. Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Miklós Gábor, 2015. Kutatás vagy uszítás. A migránsok népe lettünk. Beszélgetés Sík Endre szociológussal. *Népszabadság* 2015. július 4., 8. oldal. <http://nol.hu/belfold/kutatas-vagy-uszitas-1549589> (2019-09-04)
- Milroy, James, 1999. The consequences of standardisation in descriptive linguistics. Bex, Tony – Richard J. Watts, eds., *Standard English: The widening debate*, 16–39. London/New York, Routledge.
- Milroy, Leslie, 1999. Standard English and language ideology in Britain and the United States. Bex, Tony – Richard J. Watts, eds., *Standard English: The widening debate*, 173–206. London/New York, Routledge.
- Minya Károly, 1999. Magyar helyesírási szótár. *Magyar Nyelvőr* 123: 496–498.
- Misad Katalin, 2009. A kisebbségi nyelvek használatát szabályozó rendelkezések Szlovákiában, Finnországban és Dél-Tirolban, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XI/4: 77–84.

- Morvai Tünde, 2013. Iskolaválasztás Zoboralján. Pusko Gábor, szerk., *Tér, idő, közösség: A felföldi magyarság a társadalomtudományok tükrében*, 51–58. Tornalja, Kulturális Antropológiai Műhely.
- Munk Veronika, 2010. Nem jött be a magyar nyelvtörvény. *Index.hu* 2010. január 5. https://index.hu/belfold/2010/01/05/sikertelen_a_magyar_nyelvtorveny/ (2019-09-04)
- Myhill, John, 2004. A parameterized view of the concept of ‘correctness’. *Multilingua*, 23: 389–416.
- Nádasdy Ádám, 2001. Rechtsre perdül. Gondolatok a reklámnyelv-törvény tervezetéről. *Magyar Narancs* 2001. szeptember 27., 42–43. lap.
- Nádor Orsolya, 2017. Magyar mint idegen nyelv tanárok a tanárképzés hullámvasútján. *THL2* 2017/1–2: 46–56.
- Nem segített a hazai nyelvtörvény. Grétsy László: hatályos ugyan, de nincs igazi eredménye. *Vasárnapi Hírek* 2010. február 28., 1. és 5. lap. https://www.vasarnapihirek.hu/nyomtatas?cikk=cikk_7840 (2019-09-04)
- Német Tamás, 2017. Balog: Még nem döntöttünk, hogy a határon túli magyar cigányok teherterét vagy erőforrás. http://index.hu/belfold/2017/07/20/balog_zoltan_emmi_tusvanyos/ (2019-09-04)
- Németh T. Enikő, 1991. *A megnyilatkozás-típus elméleti kérdései és a szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása*. Szeged, Kandidátusi értekezés.
- Ngũgĩ, wa Thiong’o, 1987. *Decolonising the mind: The politics of language in African literature*. London, James Currey.
- Nikolov, Marianne, 1996. Why are we obsessed with quality? *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 83–86. Budapest, The British Council.
- Nyilatkozat. *Élet és Irodalom* 1997. május 9., 4. lap.
- Ónody-Molnár Dóra, 2013. Tudással a boldogulásért. (Vita Klinghammer Istvánnal a finanszírozásról és az egyetemek autonómiájáról) *Népszabadság*, 2013. június 10., 13. oldal.
- Országh, László, 1972. Ups and Downs in the Teaching of English. *The New Hungarian Quarterly* No. 48: 142–148.
- Öveges Enikő – Csiszér Kata, szerk. 2018. *Vizsgálat a köznevelésben folyó idegennyelv-oktatás kereteiről és hatékonyságáról*. Kutatási jelentés. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/sajtoszoba/nyelvoktatas_kutatasi_jelentes_2018.pdf (2019-09-04)
- Papp István, 1935. *A magyar nyelvtan nevelőereje*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

- Parrott, Jeremy, 1996. Thoughts from No-Man's-Land. *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 107–108. Budapest, The British Council.
- Parrott, Jeremy, 2000. New Roles, New Goals: Rethinking the Educational Paradigm. Fowkes, Reuben, ed., *Teaching Strategies in Higher Education: Effective Teaching, Effective Learning*, 33–45. Budapest, Civic Education Project.
- Pelle János, 2012. Népszámlálás: népirtás? *Kritika* 2012. január: 31–32.
- Penavin Olga, 1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár, R–ZS*. Újvidék, Forum Könyvkiadó.
- Péntek János, 1999/2012. Egy megbélyegzett transzszilvanizmusról. Erdély Judit – Ördög-Gyárfás Ágnes – Ördög-Gyárfás Lajos – Péntek János, szerk., *Nyelvét megtartó közösség – közösséget megtartó nyelv: Az AESZ két évtizede a nyelvi közösség szolgálatában*, 283–284. Sepsiszentgyörgy, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2012. [Első megjelenés: 1999]
- Péntek János, 2011. *Magyarul vagy románul? Milyen nyelven tanuljon a gyermek?* Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Péntek János, 2014. Magyarul! De hogyan és hol? – Péntek János nyílt levele. <https://kronika.ro/szempont/magyarul-de-hogyan-es-hol> (2019-09-04)
- Péntek János, 2016. *Történetek a nyelvben a keleti végeken*. II. kötet. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Péter László, 1952. Népdalaink tájnyelvi előadásáról. *Magyar Nyelvőr*, 76: 428–430.
- Péter László, 2009. Ady ő-zése. *Magyar Nemzet*, 2009. november 21., 38.
- Peti, Lehel – Vilmos Tánzos, eds. 2012. *Language Use, Attitudes, Strategies: Linguistic Identity and Ethnicity in the Moldavian Csángó Villages*. Cluj-Napoca, The Romanian Institute for Research on National Minorities.
- Petneki Katalin, (ms) Az idegennyelv-oktatás „Aranykora” – avagy egy szakmódszertanos visszánéz. A XXII. MANYE kongresszuson (Szeged, 2012) elmondott előadás kézirat.
- Phillipson, Robert, 2003. *English-Only Europe? Challenging Language Policy*. London, Routledge.
- Phillipson, Robert, 2007. Kakukkfőka-e az angol az európai felsőoktatás nyelvi fészkeiben? *Jel-Kép* 2007/2: 79–97. http://real-j.mtak.hu/5613/2/Jel-Kep_2007_2.pdf (2019-09-04)
- Phillipson, Robert, 2016. Linguistic imperialism of and in the European Union. Behr, Hartmut – Yannis A. Stivachtis, eds., *Revisiting the European Union as an Empire*, 134–163. London/New York, Routledge.
- Phillipson, Robert, 2017. Myths and Realities of ‘Global’ English. *Language Policy*, 16: 313–331.

- Phillipson, Robert – Tove Skutnabb-Kangas, 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Pišová, Michaela, 1996. English Language Teacher Education in the Czech Republic. *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 31–36. Budapest, The British Council.
- Pléh Csaba, 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. Balogh Lajos – Kontra Miklós, szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 55–75. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Pléh Csaba, 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. Kontra Miklós, szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*, 256–277. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pócs Éva, 2019. Boszorkányok új megvilágításban – akadémiai kutatás ERC-támogatással. https://mta.hu/tudomany_hirei/uj-megvilagitasban-a-boszorkanyok-akademiai-kutatas-erc-tamogatással-109755 (2019-09-04)
- Pomozí Péter, 2016. Mérgezett szavak. Nyelvstratégia – hány magyar lesz 2060 körül? *Magyar Idők* 2016. május 15. <https://www.magyaridok.hu/lugas/mergezett-szavak-655372/> (2019-09-04)
- Postal, Paul M., 2004. *Skeptical Linguistic Essays*. New York, Oxford University Press.
- Postal, Paul M., 2014. Chomsky’s Methodological Fakery. <https://ling.auf.net/lingbuzz/002006> (2019-09-04)
- Presinszky Károly, 2009. Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga, szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, 241–248. Budapest, Tinta Kiadó.
- Preston, Dennis R., 1989. *Sociolinguistics and Second Language Acquisition*. Oxford, Basil Blackwell.
- Pukánszky Béla, 2014. *A magyar iskolatörténet és pedagógusképzés paradigmái*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara.
- Pukkai László, 2009. Melléklet: Kiút a megmaradásba. Tóth Károly, szerk., *Hatékony érdekérvényesítést*, 121–138. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Pusztai Ferenc, főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*, Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- P. Lakatos Ilona, 2002. *Mutatványok a hármas határ menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit, 2007. Rendszerváltás – nyelvi változás? Guttmann Miklós – Molnár Zoltán, szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*, 199–206. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tan-
szék.

- Rabec István, 2004. Emberek a határon. Lanstyák István – Menyhárt József, szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.*: 231–236. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- Rádai Eszter, 2016. „Ki a fene megy ezután a Várba?” Marosi Ernő művészettörténésszel Rádai Eszter készített interjút. *Élet és Irodalom* 2016. április 15., 6. oldal.
- Radnóti Melocco módra. <https://www.sonline.hu/orszag-vilag/hirek-orszag-vilag/radnoti-melocco-modra-116385/> és <https://www.szeretgom.hu/content/16812-radnoti-javitva>
[Eredeti közlés: 2008. január 22., utolsó megtekintés: 2019-09-04]
- Rickford, John, 1996. Regional and social variation. McKay, Sandra Lee – Nancy Hornberger, eds., *Sociolinguistics and Language Teaching*, 151–194. Cambridge, Cambridge University Press.
- Rickford, John R. – Sharese King, 2016. Language and linguistics on trial: Hearing Rachel Jeantel (and other vernacular speakers) in the courtroom and beyond. *Language* 92: 948–988.
- Ringen, Jon, 1975/1980. Linguistic Facts: A Study of the Empirical Status of Transformational Generative Grammars. Perry, Thomas A., ed., *Evidence and Argumentation in Linguistics*, 97–132. Berlin/New York, Walter de Gruyter.
- Roach, Peter, 2009. *English Phonetics and Phonology: A practical course*. Fourth edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Romsics Ignác, főszerk. 1995. *Magyarok kisebbségben és szórványban: A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott írásai, 1919–1944*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Ross, John Robert, 1979. Where is English? Fillmore, Charles J. – Daniel Kempler – William S-Y. Wang, eds., *Individual differences in language ability and language behavior*, 127–163. New York, Academic Press.
- Ruzsiczky Éva, 2000. Kell-e új magyar szinonimaszótár? *Magyar Nyelv* 2000/2: 163–170. [Bírálat: Kiss Gábor, főszerk., *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 1998].
- Ryan, Christopher, 1996. The delights and dangers of curricular revolution. Medgyes – Malderez, eds., 1996: 12–24.
- Salat Levente, 2015. Az erdélyi magyar tudományosság a második „tizenkét év” termésének tükrében. Péntek János – Salat Levente – Szikszai Mária, szerk., *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között*, 7–26. Kolozsvár, Ábel Kiadó.
- Salat és mtsai = Salat Levente – Papp Z. Attila – Csata Zsombor – Péntek János, 2010. Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai. Szikszai Mária szerk., *Az erdélyi magyar felsőoktatás helyzete és kilátásai: Támpontok egy lehetséges stratégiához*, 9–126. Kolozsvár, A Magyar Tudományos Akadémia Kolozsvári Területi Bizottsága.

- Sándor Klára, 2001a. Nyelvművelés és ideológia. Uő, szerk.: *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*, 153–216. Szeged, JGYF Kiadó.
- Sándor Klára, 2001b. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználatát. *Replika* 45–46. szám (2001. november): 243–259.
- Sándor Klára, 2001c. Language cultivation in Hungary: further data. Sándor, Klára, ed., *Issues on Language Cultivation*, 43–61. Szeged, JGYF Kiadó.
- Sándor Klára, 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél – egy nemzetközi kutatás tanulságai. *Társadalomkutatás*, 20 (1–2): 121–149.
- Sándor Klára, 2003. Magyar nyelvésztés? Megjegyzések a csángó beiskolázási kísérletről. Osvát Anna – Szarka László, szerk., *Anyanyelv, oktatás – közösségi nyelvhasználat*, 153–182. Budapest, Gondolat Kiadói Kör – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Sándor Klára, 2006. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. Kiefer Ferenc, főszerk., *Magyar nyelv*, 958–995. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sándor Klára, 2012. Hányan tudnak magyarul – helyesen? – huszonhetedik rész. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=139994:hanyan-tudnak-magyarul-helyesen-huszonhetedik-resz-139054&catid=68&Itemid=133 (2019-09-04)
- Sándor Klára, 2014. *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó.
- Sándor Klára, szerk. 2000. *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás: Tanulmányok a Bolyai Nyári Akadémia előadásaiból*. Csíkszereda, „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója.
- Sándor Klára, szerk. 2001. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás: Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*. Szeged, JGYF Kiadó.
- Sarbu Aladár, 1984. *Nyelvgondok. Valóság* 1984/1: 63–67.
- sarkadizs, 2014. A Magyar Nyelvstratégiai Intézet azért dolgozik, hogy megértsék egymást az emberek. <http://444.hu/2014/06/30/bencze-lorant-nyelvt-atega> (2019-09-04)
- Schiller Róbert, 2012. Trefort gimnázium – a Minta 125 éves épülete. *Természet Világa* 143/2: 71–73.
- Schütze, Carson T., 1996. *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*. Chicago, University of Chicago Press.
- Sebestyén Árpád, 1999. Egy nyelvészeti tartozásunk – tudománytörténeti háttérrel (Gondolatok egy magyar népnyelvi hangtárról). *Magyar Nyelv* 95: 1–9.
- Sherwood, Peter, 2010. A két nyelvű gyereksztár: szempontok, gondolatok, gondok. [Kritika a Hessky Regina, Mozsárné Magay Eszter, P. Márkus Katalin, Iker Bertalan szerkesztette *Angol–magyar / Magyar–angol gyereksztárt*ról, Szeged: Grimm Kiadó, 2010] *Modern Nyelvoktatás* XVI. évfolyam, 4. szám: 60–71.

- Sherwood, Peter, 2016. Éva Szöllösy 2015. *A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban* [The Representation of Men and Women in Contemporary Monolingual Dictionaries of Hungarian]. TEPA könyvek. Budapest: Takács Etel Pedagógiai Alapítvány/Eötvös Kiadó. ISBN 978-963-12-1287-7 hardback. *International Journal of Lexicography* Volume 29, Issue 3: 393–397, <https://doi.org/10.1093/ijl/ecw001>
- Sinkovics Balázs, 2009. A nyelvváltozatok és a nyelvművelés. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga, szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, 101–110. Budapest, Tinta Kiadó.
- Sku[n]tnabb-Kangas, Tove, 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 1998. Oktatásügy és nyelv: Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? *Regio* 1998/3: 3–35.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 1999. Linguistic Human Rights – Are You Naive, or What? *TESOL Journal* 8/3: 6–12.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2000. *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Mahwah, N.J., Lawrence Erlbaum.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2001. How to wriggle out of linguistic human rights duties – some recipes for unwilling states. Andor József – Szűcs Tibor – Terts István, szerk., *Szines eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára II.*, 1106–1116. Pécs, Lingua Franca Csoport.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2012. Linguistic Human Rights. Solan, Larry – Peter Tiersma, eds., *Oxford Handbook of Language and Law*, 235–247. Oxford, Oxford University Press.
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2018. A nyelvi jogok hiányáról a hivatalos oktatásban. *REGIO* 26. évf. 3. szám: 105–126. http://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/view/226/pdf_200 (2019-09-04)
- Skutnabb-Kangas, Tove, 2019. Afterword. Csernicskó & Tóth, eds., 68–71.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Robert Phillipson – with inserts by Miklós Kontra, 2001. Reflections on scholarship and linguistic rights: A rejoinder to Jan Blommaert. *Journal of Sociolinguistics* 5: 143–155.
- Skutnabb-Kangas, Tove – Miklós Kontra – Robert Phillipson, 2006. Getting Linguistic Human Rights Right: A Trio Respond to Wee (2005). *Applied Linguistics* 27: 318–324.
- Smejkal Péter, 2018. (október 19). A világkormány tagjai is lehetnek idioták, de a reményt nem szabad feladni. <https://forbes.hu/legyel-jobb/a-vilagkormany-tagjai-is-lehetnek-idiotak-de-a-remeny-t-nem-szabad-feladni/> (2019-09-04)
- Sorbán Angella, 2000. „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen”: Az asszimiláció természetrajzához, *Magyar Kisebbség* 20: 167–180.

- Spiró György, 2012. *Magtár: cikkek, tanulmányok 2004–2012*. Budapest, Magvető.
- Strassel, Stephanie – Jeffrey Conn – Suzanne Evans Wagner – Christopher Cieri – William Labov – Kazaki Maeda, 2003. The SLX Corpus of Classic Sociolinguistic Interviews: Corpus Overview. Published by Linguistic Data Consortium – November 2003 [LDC2003T15]. <https://catalog.ldc.upenn.edu/LDC2003T15> (2019-09-04)
- Szabó, Gábor, 2008. *Applying Item Response Theory in Language Test Item Bank Building*. Bern, Peter Lang.
- Szabó Tamás Péter, 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos” *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében Dunaszerdahely, Gramma*. <http://mek.oszk.hu/10900/10947/10947.pdf> (2019-09-04)
- Szalai Andrea, 2007. Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. Bartha Csilla, szerk., *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*, 20–51. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. (Eredetileg megjelent: *Nyelvtudományi Közlemények* 103. kötet [2006].)
- Szaszkóné Sin Aranka, szerk. 1988. *Pest–Pilis–Solt megye és a Kiskunság, 1773–1808*. KSH Könyvtár, Magyarország történeti helységnévtára. Budapest, KSH.
- Szentpétery Imre, szerk. 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, MTA.
- Szépe György, 2011. A nyelvi jogok a Helsinki Zárónyilatkozattal megkezdett korszakban. Hires-László Kornélia – Karmacsai Zoltán – Márku Anita, szerk., *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban (A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai)*, 11–19. Budapest – Beregszász, Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete.
- Szigetvári Péter, 2006. Új médiák, régi reflexek. *Élet és Irodalom*, 2006. március 24., 15.
- Szilágyi N. Sándor, 1994/2003. Törvény az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről. Uő, *Mi egy más: Közéleti írások*, 576–664. Kolozsvár, Kalota Könyvkiadó. [Első változata: *Korunk* 1994/3: 131–150] <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=41> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2000/2003. „Tudják mit? Sétáljunk egyet!” Embertudományok másutt és minálunk. Uő, *Mi egy más: Közéleti írások*, 793–823. Kolozsvár, Kalota Könyvkiadó.
http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf463.pdf (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor. 2000a. *Ne lógasd a nyelvedet hiába!: Nyelvtani kiskalauz felvételizőknek*. Kolozsvár, Anyanyelvapólok Erdélyi Szövetsége.

- Szilágyi N. Sándor, 2000b. *Világunk, a nyelv*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor, 2001. A többség nyelvi jogai. Andor József – Szűcs Tibor – Terts István, szerk., *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára II*, 1209–1218. Pécs, Lingua Franca Csoport.
- Szilágyi N. Sándor, 2008. A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. Fedinec Csilla, szerk., *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*, 105–117. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság.
- Szilágyi N. Sándor, 2013. Szilágyi N. Sándor: nincs olyan, hogy A Magyar Nyelv. (T. Koós Imola interjúja) <https://www.maszol.ro/index.php/kultura/20688-szilagyi-n-sandor-nincs-olyan-hogy-a-magyar-nyelv> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2014a. Változik a helyesírás – de jobb lesz-e nekünk is? *Nyelv és Tudomány*, 2014. május 14. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-br-de-jobb-lesz-e-nekunk-is> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2014b. Változik a helyesírás – ésszerűen vagy ésszerűen? *Nyelv és Tudomány*, 2014. május 16. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-br-esszeruen-vagy-esszeruen> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2014c. Változik a helyesírás – a dz marad. *Nyelv és Tudomány*, 2014. május 21. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-a-dz-marad> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2014d. Változik a helyesírás – Változnak a nyelvészek! *Nyelv és Tudomány*, 2014. május 23. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-valtozzanak-a-nyelveszek> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2014e. Változik a helyesírás – vagy rontjuk vele tovább a nyelvünket? *Nyelv és Tudomány*, 2014. június 3. <https://www.nyest.hu/hirek/valtozik-a-helyesiras-br-vagy-rontjuk-vele-tovabb-a-nyelvunket> (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2015a. Nyelvészek felelőssége. Benő Attila – Fazakas Emese – Zsemlyei Borbála, szerk., *Többnyelvűség és kommunikáció Kelet-Közép-Európában*, 13–22. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Szilágyi N. Sándor, 2015b. Székelyföld autonómiaja nem is olyasmi, amit valaki meg akarna csinálni. Borbély Tamás, *Van-e élet az autonómia után?* 27–39. Kolozsvár, Koinónia Kiadó. http://www.koinonia.ro/admin/pdf/2384_pdf.pdf (2019-09-04)
- Szilágyi N. Sándor, 2016. Egy túlméretezett kísérlet cseppet sem meglepő eredményei. <https://www.maszol.ro/index.php/velemeney/70720-szilagyi-n-sandor-egy-tulmeretezett-kiserlet-cseppet-sem-meglep-eredmenyei> (2019-09-04)
- Szótár: Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei*. Budapest, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Sajtó- és Kommunikációs Főosztály, 2015. február. <https://index.hu/documents/belfold/emmiszotar.pdf> (2019-09-04)

- Szöllősy Éva, 2015. *A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban*. Budapest, Takács Etel Pedagógiai Alapítvány/Eötvös Kiadó.
- Tagliamonte, Sali A., 2006. *Analysing Sociolinguistic Variation*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Tagliamonte, Sali A., 2012. *Variationist Sociolinguistics: Change, Observation, Interpretation*. Chichester, West Sussex, Wiley-Blackwell.
- Tagliamonte, Sali A., 2016. *Making Waves: The Story of Variationist Sociolinguistics*. Oxford, Wiley-Blackwell.
- Takács-Sántha András, 2017. Egy védelmező tudomány szükségessége az ökológiai válság fényében. Előadás a „Saját sorsunk – A jövő önmenedzselése” című MTA–SYLFF konferencián, Budapest, 2017. szeptember 8.
- Tamás Gáspár Miklós, 2017. A cigányság teherként? *Népszava* 2017. július 25., 10. oldal.
- Tamás Pál, 2001a. Fosztóképző. *Népszabadság* 2001. október 31., 18. lap.
- Tamás Pál, 2001b. Régi norma. *Népszabadság* 2001. november 26., 18. lap.
- Tanács István, 2019. Ujabb hajóra várva. *Szabad Föld*, 2019. január 19. <https://szabadfold.hu/orszag-vilag/ujabb-hajora-varva-272720/> (2019-09-04)
- TÁRKI Információk 7. sz. Budapest, Társadalomkutató Informatikai Társulás, 1988. szeptember.
- Tátrai Patrik, 2003. Etnikai identitás a magyar–szlovák nyelvhatáron, *Kisebbségkutatás* 12/1: 44–68.
- Telek Tamás, 2005. Negyvenegy tantárgyból vizsgáztam le sikeresen szerb nyelven. Kontra Miklós, szerk., *Sült galamb?: Magyar egyetemi tannyelvpolitika*, 229. Somorja – Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Terestyéni Tamás, 1990. Beszédszokások (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). Balogh Lajos – Kontra Miklós, szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 32–54. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Terestyéni Tamás, 1996. Írás- és olvasásnélküliség Magyarországon (Egy országos adatfelvétel előzetes eredményei). Terts István, szerk., *Nyelv, nyelvész, társadalom* Első kötet: 289–298. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem PSZM Projekt Programiroda.
- Thomas, Wayne P. – Collier, Virginia P., 2002. *A National Study of School Effectiveness for Language Minority Students' Long-Term Academic Achievement*. George Mason University, CREDE (Center for Research on Education, Diversity & Excellence).
http://www.thomasandcollier.com/assets/2002_thomas-and-collier_2002-final-report.pdf (2019-09-04)
- Tolcsvai Nagy Gábor, 1994. Nyelvárulás és nyelvmentés: kánon vagy diskurzus? *Magyar Nyelvőr* 118: 385–398.

- Tolcsvai Nagy Gábor, 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga, szerk., *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*, 75–85. Budapest, Tinta Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor, 2018. Tervezés, (ön)értelmezés, fenntartás. A magyar nyelvről lehetőségei és kötelességei. Uő, szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*, 487–507. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Tóth Károly, 2001. Egy falu az etnikai peremvidéken: Vághosszúfalu, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* III/3: 3–20.
- Urban, Nancy, 2008. The business model of the university: Sources and consequences of its construal. Krsitiansen, Gritte – René Dirven, eds., *Cognitive Sociolinguistics: Language Variation, Cultural Models, Social Systems*, 447–482. Berlin/New York, Mouton de Gruyter.
- Vančo Ildikó – Kozmács István, szerk. 2014. *A kisebbségi magyar nyelvintézetek kihívásai a 21. század elején*. Nitra – Nyitra, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara és az Arany A. László Polgári Társulás.
- van Essen, Arthur, 1996. The Training of EFL Teachers in the Netherlands. *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 21–24. Budapest, The British Council.
- Váradi Tamás – Oravecz Csaba – Peredy Mária, 2012. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú lexikai és szintaktikai jellemzői. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIV*: 199–222.
- Varga László, 1988. A gazdagréti kábeltelevízió műsorából válogatott anyag intonációs átírata. Kontra Miklós, szerk., *Beszélt nyelvi tanulmányok*, 5–21. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Vargha Fruzsina Sára, 2007. A Magyar nyelvjárási hangoskönyv és elemzési lehetőségei. Zelliger Erzsébet, szerk., *Nyelv, területiség, társadalom* (MNYTK 228), 429–443. Budapest.
- Vargha Fruzsina Sára, 2011. Beszélő térképlapok a Magyar nyelvjáráások atlaszából. Bárh M. János – Vargha Fruzsina Sára, szerk., *Hangok – helyek: Tanulmányok dialektológiai adattárak és helynévtárak számítógépes feldolgozásáról*, 151–169. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- Vargha Fruzsina Sára, 2013. A hangzó adat szerepe a magyar dialektológiában. Szoták Szilvia – Vargha Fruzsina Sára, szerk., *Változó nyelv, nyelvváltozatok, területiség: A VII. Hungarológiai Kongresszus nyelvészeti tanulmányai*, 194–204. Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó.
- Vásárhelyi Mária, 2015. A nyelv azé, aki megműveli. *Élet és Irodalom*, 2015. október 2., 3–4.
- Veres Rózsa, 1999. *Az érvelés technikái az 1997-es nyelvészeti vitában*. Szakdolgozat, JGYTF Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék. (Kis Tamás honlapján, 2010. augusztus 28.)

- Vincze László, 2006. Nyelvhasználati nehézségek Szlovákia egészségügyi intézményeiben, *Magyar Orvosi Nyelv* 2006/1: 11–19.
- Vincze László, 2007. A svéd nyelv helyzete a finn egészségügyi rendszerben. Kassai Ilona, szerk., *Nyelv, nyelv, nyelv a Máté evangéliumától a finn egészségügyig*, 84–97. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Virágos, K. Zsolt et al., 1998. The Life and Work of László Országh (1907–1984): A Round Table. *Hungarian Journal of English and American Studies* Volume 4, Number 1–2: 367–406.
- Vrabec Mária, 1998. Nem szól a népdal, *Új Szó* 1998. december 15. (Ünnepi Melléklet 16. oldal)
- Vukov Raffai Éva, 2016. Egy stigmatizált igealak anyanyelvnevelési szerepe és hatása Vajdaságban. Gazdag Vilmos – Karmacsi Zoltán – Tóth Enikő, szerk., *Értékek és kihívások* II. kötet, 262–268. Ungvár, Atdor-Shark.
- Wacha Imre, 1988. Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). Kontra Miklós, szerk., *Beszélt nyelvi tanulmányok*, 102–158. Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Wacha Imre – Z. Szabó László, szerk. 1985. *A szó becsülete: Íróink az anyanyelvről, 1541–1980*. Budapest, A Hazafias Népfront Országos Tanácsa.
- Wee, Lionel, 2005. Intra-Language Discrimination and Linguistic Human Rights: The Case of Singlish. *Applied Linguistics* 26: 48–69.
- Wee, Lionel, 2006. Responding Responsibly: Some Remarks on Skutnabb-Kangas, Kontra, and Phillipson (2006). *Applied Linguistics* 27: 748–753.
- White, Ron, 1996. What Makes for Good ELT Language Teacher Education? Management or Magic? *Quality in English Language Teacher Education, Conference Proceedings*, 41–54. Budapest, The British Council.
- Wiley, Terence G., 1996. Language planning and policy. McKay, Sandra Lee – Nancy H. Hornberger, eds., *Sociolinguistics and Language Teaching*, 103–147. Cambridge, Cambridge University Press.
- Wolfram, Walt, 1998. Language Ideology and Dialect: Understanding the Oakland Ebonics Controversy. *Journal of English Linguistics* Vol. 26, No. 2: 108–121.
- Wolfram, Walt, 2012. In the Profession: Connecting with the Public. *Journal of English Linguistics* 40: 111–117.
- Wolfram és mtsai = Wolfram, Walt – Caroline Myrick – Jon Forrest – Michael J. Fox, 2016. The Significance of Linguistic Variation in the Speeches of Rev. Dr. Martin Luther King Jr. *American Speech* 91: 269–300.
- Wolfram, Walt – Natalie Schilling-Estes, 2006. On the Applications of Dialect Study. *American English: Dialects and Variation*. Second Edition, 294–328. Oxford, Blackwell Publishing.

Zimmer, Benjamin, 2012. New Microscopes, New Telescopes: A Conversation with Mark Liberman about the Uncertain Future of Linguistics. *American Speech* 87: 107–108.

Zsardon Béla, 2010. A magyar nyelv halálos ítélete.

http://index.hu/kultur/korrektor/2010/11/11/a_magyar_nyelv_halalos_itelete/ (2019-09-04)

Névmutató

- Abádi-Nagy Zoltán 62
Aczél György 997
Ady Endre 90, 137, 236
Allen, Harold B. 66, 67
Amerikai Egyesült Államok 26, 50,
98, 136, 140
Andrássy György 30, 33, 36
Angelusz Róbert 193
Arany János 122
Arató László 54
Auer, Peter 188
Ausztrália 26
- Babits Mihály 121
Bakács István 147
Baker, Colin 25, 208, 212
Bakó Elemér 197
Balázs Géza 20, 109, 110, 114, 182,
206, 207
Balázs János 201
Bálint Sándor 190
Balog Zoltán 99, 105
Balogh Artúr 129
Balogh Erzsébet 58
Balogh Lajos 191, 192
Bárcei Géza 110, 196
Bárdi Nándor 129
Bárdos Jenő 68, 69
Bársony István 64
Bartalis Boróka 54, 56, 219
Bártfai Szabó László 147, 148
- Bartha Csilla 20, 90, 178
Bartók Béla 90
Baugh, John 19, 66, 67
Belgium 26
Bell, Allan 17
Bender, Byron 140
Benő Attila 84, 144, 181
Bérczes László 61, 62
Beregszászi Anikó 45, 48, 54, 100,
115, 145
Berszán István 51
Block, David 60, 77
Blommaert, Jan 14
Bódi Zoltán 182
Bognár András 125
Bolinger, Dwight 11
Borbély Anna 7, 91, 194
Boronkay Zsuzsa 61
Bounds, Paulina 195, 197
Braun Éva 48
Budai László 65, 66
Bukta Katalin 58, 71
- Chambers, Jack 193
Chomsky, Noam 14
Churchill, Winston 133
Cieri, Christopher 198
Collier, Virginia 27
Conn, Jeffrey 198
Cummins, Jim 66, 67

- Csapody Miklós 112
 Csatári Bálint 18
 Csehország 26, 169
 Cseke Péter 49, 56, 76
 Cseresnyési László 83, 85, 86, 100,
 109, 115, 124, 190
 Csernieskó István 7, 28, 29, 40, 105,
 130–132, 144, 145, 212
 Csicsay Károly 46–48, 207
 Csizér Kata 77
 Csordás Gábor 104
- D’Arcy, Alexandra 199
 Dąbrowska, Ewa 190
 Daniss Győző 85, 110
 Dante, Alighieri 133
 Déry Tibor 112
 Dollinger, Stefan 195
 Doró Katalin 58
 Dörnyei Zoltán 71
 Dudics-Lakatos Katalin 48
 Dunaszerdahely 30, 31, 33, 35, 37,
 39–41, 43, 46, 135
 Dunbar, Robert 25–27
 Duray Miklós 126, 127, 129
- É. Kiss Katalin 85, 117, 118, 120
 Éder Zoltán 206
 Engel Pál 135, 136
 Entz Géza 147–149
 Eöry Vilma 220
 Eötvös József 63
 Erb Mária 155, 166, 168
 Erdély 40, 49–53, 55, 56, 88, 137,
 141, 144, 176, 181, 182; 206, 207,
 209
 Etiópia 27
- F. Dornbach Mária 144
 Fábri Péter 60, 80
 Fazekas Károly 231
- Fazekas Sándor 77, 112
 Fedinec Csilla 105
 Fejes László 201, 202
 Fekete Mariann 135
 Felsőőr 142
 Felvégi Zsuzsanna 200
 Ferenc Viktória 17
 Ferguson, Charles 66, 67
 Filep Tamás Gusztáv 18
 Fináczy Ernő 63
 Finnország 27, 34 35, 36, 67
 Fóris-Ferenci Rita 54
 Fülei-Szántó Endre 150
 Fülöp-szigetek 119
- Gal, Susan (Gál Zsuzsa) 19, 43, 141
 Galánta 41, 42
 Gereben Ferenc 189, 193
 Gerstner Károly 165
 Gladwell, Malcolm 78
 Glatz Ferenc 79, 113
 Gósy Mária 192
 Göncz Lajos 208
 Görgey Gábor 114
 Gray, John 60, 77
 Gregg, R. J. 195
 Grétsy László 88, 91, 109, 111, 113,
 114, 151–153, 156, 179, 206
 Grin, François 27, 72
 Gubikné Harmati Mária 207
 Gulyás Gergely 126
- Győrffy György 147
 Gyurgyík László 35
- H. Tóth Tibor 220
 Hajdú Mihály 168, 192
 Hajdú Péter 109, 111
 Halliday, Michael 66, 67
 Halmai Gábor 138, 146
 Hankiss János 73

- Hanthy Kinga 111
 Havas Attila 231
 Heller, Monica 17
 Hende Csaba 111
 Hizsnyai Tóth Ildikó 101
 Hoffmann Rózsa 84
 Holecz Margit 20, 178
 Hollandia 67, 69
 Horvat Laura 164
 Horváth Petra Luca 178
 Horváth Viktória 192
 Horváthné Engert Mária 157
 Householder, Fred 140
 Hudson, Richard 66, 67, 98
 Humboldt, Wilhelm von 60, 62–64,
 67, 76
 Hunyady György 114
 Hutterer Miklós (Claus Jürgen
 Hutterer) 154, 169, 170, 172

 Ikvai Nándor 149
 Illyés Gyula, 93, 95
 India 26, 27, 119
 Indonézia 119

 Jakóné Vratarics Nóra 90
 Jani-Demetriou Bernadett 58
 Jánk István 55, 101, 176

 Kádár Edit 54, 55, 144, 215
 Kádár László 73
 Káldy-Nagy Gyula 147, 148
 Kálmán C. György 133
 Kálmán László 100
 Kalocsai Karolina 71
 Kanada 26
 Karácsony Sándor 73
 Kárpátalja 28, 40, 45, 48, 52, 55, 109,
 130, 144, 145, 178, 206, 207, 212,
 215
 Katona József Álmos 220

 Katz, Yossi 134
 Kázmér Miklós 192
 Kelemen János 133
 Kemény Gábor 88, 91
 Kendall, Tyler 191, 194
 Kende Ágnes 105
 Kenesei István 114, 181
 Kerényi György 101
 Kiefer Ferenc 85, 110, 111, 114
 Kína 27, 119
 Kincse Szabolcs 182
 King, Sharese 19
 Kiss Antal 127
 Kiss Gábor 201
 Kiss Jenő 114, 140
 Kiss Lajos 134
 Klinghammer István 78, 80
 Kocsis Károly 125
 Kodály Zoltán 90
 Kóka János 78
 Kolláth Anna 162
 Komorowska, Hanna 67
 Kondor Imre 73
 Kontra Miklós 13, 14, 20, 33, 49, 51,
 56, 58, 60, 61, 67, 83, 85–87, 89,
 91–93, 96, 100, 102, 103, 109,
 113, 115, 117, 125, 128, 132, 137,
 139–141, 144, 146, 154, 156, 157,
 160, 164, 165, 173, 175, 188, 189,
 191, 193, 194, 199, 206, 207, 210,
 211, 213
 Kormos Judit 71
 Kornai András 195
 Kosáry Domokos 79
 Kovács András 83
 Kovács Marcell 104, 116
 Kovács-Burkus Erzsébet 48
 Kozmács István 30, 44, 46, 55
 Köllő János 78, 80
 Köllő Zsófia 219
 Krámlí András 189, 194

- Krauss, Michael 110
 Kretzschmar, William 195, 197
 Kroch, Anthony 16
 Kugler Nóra 46, 100
 Kumaravidivelu, B. 60
 Kunt Ernő 191
 Kusý, Miroslav 35

 Labov, William 13, 14, 66, 67, 97,
 190, 197, 198
 Ladányi Mária 194
 Lampl Zsuzsanna 40
 Lanstyák István 20, 85, 99, 100, 205,
 208, 209
 Lázár A. Péter 200
 Lehmann Magdolna 60
 Lengyel Balázs 77
 Lezsák Sándor 112
 Liberman, Mark 189
 Lippi-Green, Rosina 96
 Losonc 46, 125
 Lotz, John 66, 67
 Lovász László 19
 Lőrincz Gábor 208
 Lőrincze Lajos 90
 Lugossy Réka 60
 Lyons, John 66, 67

 M. Nagy Ilona 178
 Maeda, Kazaki 198
 Makk Károly 122
 Malderez, Angi 71
 Manherz Károly 72
 Margócsy István 83, 93–95
 Marosi Ernő 79
 Márton Béla 73
 McIntosh, Angus 66, 67
 Medgyes Péter 59, 64, 65, 70–72, 76
 Melocco Miklós 128
 Mesthrie, Rajend 131
 Mészáros Ede 73

 Mihályi 158, 159
 Milroy, James 85, 94
 Milroy, Leslie 98, 131
 Minya Károly 86
 Misad Katalin 35
 Molnár József 105
 Morvai Tünde 214
 Muraközy Balázs 231
 Myhill, John 96, 98

 Nádasy Ádám 13, 100, 110
 Nádor Orsolya 177
 Nagy László 95
 Nagyfödemes 41, 42
 Nehler, Greg 61
 Német Tamás 105
 Németh Miklós 187–189, 199
 Németh T. Enikő 187, 188
 Nepál 27
 Newmeyer, Frederick 190
 Ngūgĩ, wa Thiong’o 95, 214
 Nikléczy Péter 192
 Nikolov Marianne 58, 60, 71
 Norvégia 25, 27
Noszvaj 158

 Nyitragerecsér 30–33, 35, 37, 39,
 41, 43, 213

 Olaszország 119
 Oravec Csaba 187, 188
 Orbán Zsuzsa 219
 Országh László 62, 73, 118, 136, 200,
 201

 Ökrös Ferenc 178
 Öllös László 130
 Öveges Enikő 77

 Pálinkás József 79
 Palosaari, Naomi 195, 197, 220

- Papp Ferenc 111, 195
Papp István 93
Papp Z. Attila 18
Pápua Új-Guinea 27
Párkány 136
Parrott, Jeremy 58, 62, 64, 74
Pataki Enikő 219
Paul Postal 14
Pelle János 103
Penavín Olga 174
Péntek János 44, 51, 84, 88, 89, 181
Pered 41, 42
Peredy Mária 187, 188
Péter László 90
Petneki Katalin 76
Phillipson, Robert 14, 17, 102, 133, 134
Pišová, Michaela 67
Pléh Csaba 16, 193
Pletl Rita 45
Pócs Éva 198
Pomozi Péter 182
Portörő Edit 61
Posgay Ildikó 192
Preston, Dennis 66, 67
Prys Jones, Sylvia 208
Pukánszky Béla (1895–1950) 73
Pukánszky Béla (1954–) 63, 237
Pukkai László 40
Pusztay János 182
- Rabec István 209
Rádai Eszter 79
Radnóti Miklós 128
Rainer M. János 198
Regényi Izabella 169, 171
Reuter Camillo 155, 169, 171, 173
Révai Miklós 95
Rickford, John 19, 66, 67
Ringen, Jon 13
Roach, Peter 68, 69
- Románia 35, 41, 45, 48, 50, 52, 53, 55, 57, 89, 129, 135, 211
Romsics Ignác 129
Ross, John Robert 13, 190
Ruzsiczky Éva 201
Ryan, Christopher 68
- Salat Levente 50, 52
Saly Noémi, 85
Sándor Klára 85, 91, 92, 94, 97, 100, 128, 131, 210
Sarbu Aladár 63
Sasi Attila 155, 168, 171
Sátoraljaújhely 158, 159
Scherer Antal 169, 171
Schilling-Estes, Natalie 66
Schmitt Pál 112, 116
Schuth János 165
Schütze, Carson 190
Sebestyén Árpád 196
Sherwood, Peter 202
Sík Endre 11, 12
Simon István 93
Sinkovics Balázs 91, 189, 199
Skutnabb-Kangas, Tove 14, 25–27, 29, 31, 33, 40, 53, 58, 66, 67, 102, 110, 125, 129, 212, 214
Sorbán Angella 40
Spiró György 196
Strassel, Stephanie 198
Strausz Péter 220
Strevens, Peter 66
Štúrovo 136
Svédország 26
- Szabó Bálint 211
Szabó Gábor 71
Szabó Tamás Péter 101
Szalai Andrea 103
Szász Jenő 126, 127, 129
Szentpétery Imre 147

- Szigetújfalu 147, 149–152, 154–156,
159–162, 164, 166–171, 173
- Szilágyi Ilona 178
- Szilágyi N. Sándor 7, 11–13, 35, 36,
40, 51, 52–54, 80, 85, 89, 95, 100,
129, 131, 142–144, 151, 164, 174,
177, 178, 209, 213
- Szilágyi Péter 179
- Szlovákia 30, 34–37, 42, 43, 45–48,
56, 101, 126, 129, 130, 134, 135,
141, 207–209
- Szőcs Hedviga 219
- Szöllősy Éva 202
- Tafferner Antal (Anton) 169, 171, 172
- Tagliamonte, Sali 131, 195, 198
- Tahi 159
- Takács-Sántha András 19
- Tamás Adél 219, 227
- Tamás Gáspár Miklós 105
- Tamás Pál 109
- Tanács István 18
- Tardos Róbert 189, 193
- Taylor, Marie 199
- Telek Tamás 211, 212
- Terestyéni Tamás 193
- Thomas, Wayne 27
- Tokay György 53
- Tolesvai Nagy Gábor 47, 55, 83, 85,
100, 175
- Tóth Attila 220
- Tóth Enikő 245
- Tóth Károly 9, 37–39, 213
- Tóth Mihály 28, 29
- Törökország 26
- Trudgill, Peter 100
- Tutu, Desmond 26
- Urban, Nancy 50
- Uzonyi Kiss Judit 46–48
- Ürge-Vorsatz Diána 53
- Vághosszúfalu 30, 31, 33, 35–39, 41,
43, 213
- Vágsellye 38, 39
- van Essen, Arthur 67, 69, 76, 244
- Vančo Ildikó 30, 44–46, 55
- Várad Tamás 187, 188
- Varga György 58, 61
- Varga József 155
- Varga László 187, 188
- Varga Ottó 73
- Vásárhelyi Mária 133
- Végvári József 132
- Veres Rózsa 109
- Vincze László 35
- Virágos Zsolt 62, 73
- Vizi E. Szilveszter 79, 126, 129
- Vrabec Mária 31
- Vukov Raffai Éva 215
- Vukovich Gabriella 103
- Wacha Imre 93, 96, 188
- Wagner, Suzanne 241
- Wee, Lionel 14
- White, Ron 69
- Wiley, Terence 15, 89
- Wolfram, Walt 66, 67, 99, 139, 189,
191, 193, 195, 197, 199
- Z. Szabó László 93, 96
- Zaicz Gábor 201
- Zakó László 112
- Zékány Krisztina 48
- Zsardon Béla 116

Tárgymutató

2001. évi népszámlálás 102, 103
2001. évi XCVI. törvény a gazdasági reklámok és az üzletfeliratok, továbbá egyes közérdekű közlemények magyar nyelvű közzétételéről 20, 109, 179
2009. évi CXXV. törvény a magyar jelnyelvről és a magyar jelnyelv használatáról 20
2016. októberi népszavazás 142
- A Jaffás és a Kofolás 101
A magyar helyesírás szabályai 12, 13, 86, 101, 152, 157, 173
A magyar nyelvjárások atlasza 191, 244
A nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló oslói ajánlások 128
A nemzeti kisebbségek oktatási jogairól szóló hágai ajánlások 26, 43
a Petőfi 92
adathamisítás 154
adatközlők anonimitása 198
adó 34, 147
Ady-idézet 137
agresszív felelősségvállalás 133
Akadémiai Kiadó 137, 158, 200
akcentus 98, 209
akcentus-korlát 98
alámerítő oktatás, 26, 27
alapiskola 207
Alaptörvény, Lásd: Magyarország ~e alkalmazott nyelvészeti és nyelvpedagógiai kutatások 71
államalkotó nemzet felsőbbrendűsége 35
államnyelv 26, 36, 41, 94, 117, 118, 211, 213, 214
általános iskolai ének-zene tankönyv 90
aludva 93
amerikai egyetem 50, 189
amerikai felsőoktatás 50
Amerikai Nyelvtudományi Társaság 19, 66
angol hegemonia 17
angol nyelv 14, 17, 58–62, 66, 69, 71, 74, 79, 83, 98, 99, 102, 122, 123, 125, 129, 130, 132–134, 178, 193, 200, 202, 208, 211, 214
angol nyelv hegemoniája 134
angol nyelvészek 98
angol térnyerése 17
Angol–magyar / Magyar–angol gyerekszótár 202
angolnyelvtanár-képzés 65, 68, 71, 76
angolszakos diploma 74
angolszász, pragmatista pedagógiai modell 63
anyagi kár 210
anyanyelv 27, 28, 41, 47, 55, 93–95, 103, 105, 112, 113, 115, 117, 212, 213

- Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége 181, 182
- Anyanyelvápolók Szövetsége 99, 144, 145, 182
- anyanyelven folyó oktatás 27, 42
- anyanyelven történő iskoláztatás 33
- anyanyelvi nevelés 45, 48, 56, 93, 94, 99, 100, 214, 215
- Army Language Project 140
- aszimmetrikus kétnyelvűség 208, 209
- asszimiláció 30–32, 37, 39, 40, 43, 44, 126, 127, 212–214
- erőszakos ~ 39
- spontán ~ 30, 39, 43
- természetes ~ 37, 39
- átbetűzés 134
- átlagos mondathossz 187
- az idő pénz 80
- Babeş-Bolyai Tudományegyetem (BBTE) 51
- Bakó Elemér amerikai magyar hangfelvételei 197
- BBTE Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék 52
- beás nyelv 102–105, 140
- Békeszolgálat 68
- belhoni* magyar 40
- belső névadás 166
- Berzsenyi-idézet 137
- beszéd digitalizálása 195
- beszédfelvételek 191, 192, 196
- bibliai héber nevek 134
- Bologna-rendszer 72
- Bolyai Nyári Akadémia 92
- bomlott gondolkodás 206
- bórszín-korlát 98
- British Council 68, 74
- Budapesti Katonai Bíróság 132
- Budapesti Szociolingvisztikai Interjú (BUSZI-2) 187–192, 194, 199
- budapesti telefonkönyv 159
- bulocska* 207
- celefán* ~ *celofán* 93
- cenzúra 137
- CETT (Centre for English Teacher Training) 68, 70–74
- cigány (roma) nemzetiség 104, 105
- cigány (romani, beás) anyanyelv 103, 104, 140
- cigány anyanyelvűek 103, 105
- cigányok szegregált oktatása 26
- csángó iskolás 128
- demokrácia 142
- dezinformációk 201
- digitalizálás 192, 195, 196
- diktatúra 95, 153
- dilettantizmus 143
- diskurzus nyelvről, nemzetről, identitásról 101
- diszkrimináció az iskolában 176
- doktori program 66, 71
- döntéshozó 19, 53, 189
- döntéshozók 19, 53, 189
- döntéshozók felelőssége 19
- Dunagate-per 132
- EBESZ 26, 43
- Édes Anyanyelvünk 99
- egzisztenciális agresszió 164
- egy rúd magyar szalámi* 209
- egyedül lakó idős magyarok 38
- egyedül lakó idős szlovákok 38
- egynyelvű magyarországi magyarok 209
- elismert emberi jog 34
- elme gyarmatosítása 95, 214
- elméleti nyelvész 76, 77
- előíró szabályok 97, 98

- előíró szemlélet 85, 98
 ELTE Angol Tanárképző Központ
 70–72
 Emberi Erőforrások Minisztériuma
 138, 182
 emberi jog 25, 30, 33, 34, 36, 40, 53,
 54, 109, 112, 129, 213, 214
 emberi jogi paradigma 129
 emberi ostobaság 143, 164
 emberi tragédia 176
 English Language Teacher Supply
 Program (ELTSUP) 65, 68, 70–72
 ENSZ 26, 33, 34, 36
 Eötvös Loránd Tudományegyetem
 (ELTE) 58, 60, 70–73, 78, 155,
 165, 168, 197, 206
 erdélyi magyar felsőoktatás 49, 50
 erdélyi magyar kutatások 49
 erdélyi magyar társadalomtudomány
 52
 erdélyi magyartanítás 54, 55
 erkölcsi kérdés 214
 erőszak
 rejtett ~ 214
 nyílt ~ 214
érzelemrokonító forraszték 116, 119
 Etimológiai szótár 201
 európai felsőoktatás 17
 Európai Unió 133, 142, 178, 179
-falu utótagú földrajzi nevek 162
 faluújság 148, 156, 160–162
 feketék beszélt angol 99
 felcserélő anyanyelvi nevelés 26, 93,
 94, 98, 213
 felcserélő kétnyelvűség 93, 94
 felcserélő nyelvpedagógia 94
 felcserélő oktatás 26
 feleletválasztós tesztek 74
 felelősség 12–14, 19, 21, 53, 121,
 199
 felelőtlen és abszurd műszóhasználat
 47
 felelőtlenység 19, 48, 197
 felesleges szószaporítás 123
 félnyelvűség 208
 felvidéki magyar 40, 206
 felvidéki magyarok kigúnyolása 206
 filmszinkronizálás 178
 finnországi svéd ajkúak 34
 fordítás, tolmácsolás 178
 földrajzi nevek 144, 145, 147, 148,
 152, 155, 162, 166, 167
 Fővárosi Bíróság 137, 138, 146
 francia nyelv 118, 133, 166, 198, 211
Freedom fries 136
French fries 136
 gazdasági folyamat 43
 gazdasági racionalitás 35
 generatív fonológia 68, 69
 generatív nyelvészek 190
 generatív nyelvészet 13, 14
 Geolingvisztikai Műhely 197
 globalizáció 52, 113
 gondolkodás 100, 136, 206
 grammatikaközpontú oktatás 48
 hagyományörzők 156, 159
 halódó nyelv 125
 hangszalagok minősége 192
 Hargita megyei románok 53
 hasznosítható tudás 45
 hatalmi önkény 134
 hatalom 19, 33, 36, 37, 73, 131, 133,
 134, 138, 140, 213
 határon túli magyarok 40, 52, 88, 105,
 112, 118, 128, 141, 145, 179, 206,
 207, 210
 határon túli magyar cigányok 105
 határon túli magyarok nyelvhaszná-
 lata 88

- határon túli magyarok szóhasználata 207
- hátravetett jelző 161
- hazafiság 207
- héber tannyelvi oktatás 119
- hegemón ideológia 15, 89
- „helyénvaló–nem helyénvaló” 55
- helyénvaló, illetve nem helyénvaló nyelvhasználat 85
- „helyes” beszéd 86
- helyesírási hiba 12, 112, 158
- „helyes” magyar nyelvhasználat 90, 91, 139
- „helyes” nyelvhasználat 164
- „helyesen” beszélők 15
- „helyes–helytelen” 55
- helyi norma 158
- helyi nyelvsvokás 159
- helynevek 134, 150, 152, 158, 159, 174
- helynév-magyarosító politika 135
- helységnévtáblák 155, 165, 170
- „helytelenül” beszélők 15
- hezitálás 153
- hiperkorrekt alakok 215
- hivatali nyelvhasználat 176
- hivatalos használat 152, 155
- horcsica* 207
- Horthy-korszak 124
- horvát nyelv 132, 171
- horvát nyelv művelők 132
- hosszú „i” 124
- hosszú „ö” 124
- hosszúfalui* ~ *hosszúfalusi* 162
- hozzáadó anyanyelvi nevelés 93, 98, 213
- hozzáadó kétnyelvűség 94, 213
- humántudományok használat 78
- idegen szó 122, 180, 206, 207
- idegenszívűek 118
- idegennyelv-tanítás 177
- identitás 35, 53, 97, 101, 166, 210, 212
- identitásbeli különbség 210
- igazságügyi elmeszakértő 132
- igazságügyi nyelvészet 19
- integráció 31, 212
- intellektuális és morális defektus 94
- International House Budapest 59
- International House London 58
- intézménynevek 160, 161
- írásbeli adatok 190
- írástudatlanság 98
- irodalom és kultúrátanár 77
- irodalomtanítás 63
- ironikus kérdés 11, 142, 143
- iskola 15, 27, 28, 32, 33, 35–37, 44, 48, 55, 65, 66, 89, 93, 94, 98, 100, 160, 179, 207, 213–215
- iskola bezárása 32, 34–36, 43
- iskolai anyanyelvi nevelés 48, 55, 99
- iskolai diákok helyesírási hibái 158
- iskolai siker 42
- iskolaválasztás 37, 214
- iskolázottság 34, 88, 97, 193, 194
- iskolázottsági mobilitás 97
- iszok* 92
- jaffások* 101
- JATE Angoltanár-képző Központ 59
- jelnyelvi tolmács 26
- jó magyarság 124
- jó szándékú laikus 126, 129
- jó szándékú magyar 128
- jogászok 25, 28
- jogegyenlőség 36, 53
- jogi személy* 142
- jövevényszavak 122
- Kádár-korszak 124
- kárpátaljai magyar erettség 178
- kárpátaljai magyar nyelvhasználat jellemzői 48

- kárpátaljai magyar szerkesztők, újságírók 144
- kárpátaljai magyarok 212
- kárpátaljai magyarok személynevei 145
- kárpátaljai magyartanítás 48, 54
- Kárpát-medencei magyar kisebbségek 213
- kell legyen* szerkezet 88
- kényszer 28, 31, 36, 40, 80, 118, 133, 213
- kétnyelvű tanárok 28, 33
- kétnyelvűség 45, 93, 94, 112, 203, 205–215
- kettős félnyelvűség 208
- kiegyensúlyozott kétnyelvűség 45
- kiejtés 88, 97, 124, 131, 132, 148, 166, 167, 170, 200, 206, 211
- kijelentő és felszólító alak 16, 46
- kisebbség* 36, 126–130
- kisebbségi anyanyelv 28, 45
- kisebbségi magyar nyelvtanítás 44, 45, 47, 56, 215
- kisebbségi magyarok asszimilációja 126
- kisebbségi paradigma 129
- kizárólag magyar nyelvű oktatás 211
- klasszikus nyelvek oktatása 178
- kodifikált standard 85, 86, 88
- Kolozs megyei magyarok 53
- kompatibilis ~ kompatibilis* 158
- kompetens nyelvész 52
- konfliktusantropológiai intézet 80
- koreai nyelv 79
- Kossuth Lajos Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézete 73
- költséghatékonyság 50
- könyvvásárlók megtévesztése 202
- középkori angolban szokásos, „kettős tagadásos” forma 123
- közjó 19, 50
- közoktatás 17, 44, 63, 97, 98, 178, 214
- Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 28, 102–106, 140
- Köztársasági Elnöki Hivatal 115, 116
- közvélemény-kutatások 142
- kulturális veszteség 121
- kutatás társadalmi hasznosíthatósága 198
- kutatásetikai elvárások 197
- kutatási dokumentáció 195
- kutatói etika 14
- külhoni* magyar 40, 84, 127
- külömb* 12
- külömben* 12
- laikusok 20, 49, 126, 129, 189, 201
- laissez faire* nyelvpolitikák 134
- Legfelsőbb Bíróság 138
- leíró szemlélet 85
- lingvicizmus 28, 96–98, 101, 105, 175, 176
- logopédiai vizsgálat 176
- losonci magyar nyelvközösség anyanyelve 125
- magánhasználat 152
- magnetofon 190–192, 195, 197
- magyar akcentus 209
- magyar állam 52, 103, 104, 141, 175, 177, 179, 181, 183
- Magyar Anglisztikai Társaság 58, 68
- magyar beszédarchívum 191
- Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz²) 138, 207, 208
- magyar értelmiségiek és politikusok 43
- Magyar Földrajzinév-bizottság 145, 171
- magyar kétnyelvűség 205–207, 209, 211, 213, 215
- magyar kormányhivatal 106

- magyar kormányok 51, 68, 84, 103, 105, 140, 142
magyar közgondolkodás 214
magyar köznyelvi beszélők 46
magyar mint idegen nyelv szakos tanárképzés 177
Magyar nagylexikon 135, 136
magyar nemzet megmaradása 111
magyar nemzeti érdek 211
Magyar Nemzeti Szövegtár 187
magyar nyelv érettségi 48
Magyar Nyelv Értelmező Szótára 136, 201
magyar nyelv halála 20, 109–111, 113, 115–117, 119, 121, 123, 125
magyar nyelv halálos ítélete 115
magyar nyelv óvása, ápolása és fejlesztése 116
magyar nyelvészek 45, 57, 91, 99, 174, 197, 202, 208
magyar nyelvészek felelőtlensége 197
magyar nyelvi értékvesztés 181
magyar nyelvi hangtár 196, 198
Magyar Nyelvjárási Hangoskönyv 192, 197
Magyar nyelvjárási olvasókönyv 192
Magyar Nyelvstratégiai Intézet 180–182, 220
magyar nyelvtan 45, 87, 202
magyar nyelvű felsőoktatás 50
magyar nyelvű tudományművelés 17, 18
magyar politikus 43, 99, 110, 124, 126, 141, 207
magyar politikusok nyelvi műveltségére 124
Magyar Rádió 191, 197
magyar szakos tanárképzés 51, 52, 56, 57
Magyar szókinccsár 201
magyar tannyelvű iskola 33, 40, 42, 44, 179
Magyar Tudományos Akadémia 17, 19, 65, 67, 83, 99, 200
Magyar Tudományos Akadémia Magyar Nyelvi Bizottsága 99
Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézete 191, 192, 197
Magyar Tudományos Művek Tára 65
magyar tudományos nyelv 111
magyar tudós sznobizmus 65
magyarban nem meghonosodott idegen nyelvű kifejezések 138
magyarok száma Horvátországban 125
Magyarország Alaptörvénye 83, 116, 124, 180
magyarországi angoltanárképzés 58, 62, 68, 76
magyarországi egyetemi felvételi 178
magyarországi kiejtés 211
magyarországi kisebbségek 168, 213
magyarországi nem magyar anyanyelvű cigányok 28
magyarországi német helységnevek 167
magyarországi tankönyvek 47, 56
Magyarságkutató Intézet 182
média 99, 117, 140
megbélyegzés 16, 46, 88, 94, 132
megbélyegzett transzszilvanizmus 88
megbélyegző kijelentés 88
meghonosodott idegen nyelvű kifejezés 85, 100, 110, 114, 138, 180
megnyilatkozás-határ 187, 188
megszégyenítés 175
megtévesztő információ 201
megváltoztathatatlan nyelvhasználati jegyek 96
melegek 137, 138, 146

- mesterséges német nevek 170
Mihályiban ~ *Mihályin* 159
 moldvai csángók 213
 mondathatár 187
 MTA Közoktatási Elnöki Bizottsága 178
 MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága 49
 MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya 180
 MTA Nyelvtudományi Intézet 84, 85, 109, 110, 138, 145, 146, 157, 181, 191, 194, 199, 205
 MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztály 109, 157, 194
 MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója 85
 MTA SZTAKI 194, 200, 201
 műhiba 12
 helyesírási ~ 12
 nyelvészek ~i 12
 műszaki felsőfokú képzés 78
- nagyszülők 38, 39
 naivítás 128, 136
 nákolás 16, 46, 87, 96, 97
nanuk 207
 National Science Foundation 198
 német nyelvjárás 166
 németesítés 169
 nemzetállami diszkrimináció 44, 45
 Nemzeti Alaptanterv (NAT) 72, 178
 nemzeti érzelmű értelmiség 182
 Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság 114
 Nemzeti Hitvallás 124
 nemzeti közösség 127, 130
 nemzetiség 39, 105, 171, 172
 nemzetiségi helységnevek 171
 nemzetiségi oktatás 178
- nemzetközi jog 28, 33, 36, 117, 126, 128–130
 nemzetromlás 207
 Nemzetstratégiai Kutatóintézet (NSKI) 126, 182
 neologizmus 122
 népdalszövegek 90
 népszámlálás
 2001. évi ~ 32, 102, 103, 140
 2011. évi ~ 103, 140
 népszámlálási adat 28, 32, 125
 népszavazási kérdés 11, 142
 népszavazások 11, 12, 142, 143
 norma- vagy kritériumorientált teszt 75
- nyelv és hatalom 19, 131
 nyelv továbbadása 121
 nyelvcseré 26, 36, 37, 39–41, 43, 101, 112, 141, 212, 213
 kikényszerített ~ 213
 spontán ~ 213
 nyelvérzék 151, 206
 nyelvész az elefántcsonttoronyban 67
 nyelvész feladata 47
 nyelvészek 11–14, 17, 19–21, 25, 28, 45, 47, 52, 66, 69, 85, 98–101, 110, 111, 113, 117, 118, 122, 124, 138, 140, 179, 187–190, 194, 197, 201, 202, 207, 208
 nyelvészek felelőssége 12, 13, 21
 nyelvhalál 110, 112, 212
 nyelvhasználat 15, 37, 39, 45, 46, 48, 85, 88–91, 93–98, 116, 120, 121, 123, 129, 133, 139, 146, 148, 151–153, 160–162, 164, 165, 175, 176, 178, 206, 210, 215
 nyelvhasználati szintér 121
 nyelvhelyesség 84, 92, 95, 112, 138, 146, 156, 162, 164, 174, 214
 nyelvhelyesség őrei 92

- nyelvhelyességi elvárások 214
 nyelvhelyességi problémák 84
 nyelvi adat 13, 14, 102, 189, 191,
 193, 195, 197, 199
 nyelvi akadály 212
 nyelvi alapú társadalmi diszkrimináció 15, 45, 48, 92, 94, 96, 98, 100
 nyelvi alárendeltség 139
 nyelvi aranykor 121
 nyelvi babona 99
 nyelvi diktatúra 153
 nyelvi diszkrimináció 17, 36, 81, 83,
 84, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 98, 100,
 104, 106, 139
 nyelvi dominancia 133
 nyelvi elavulás 137
 nyelvi elnyomás 27
 nyelvi emberi jog 30, 34, 40, 109, 213
 nyelvi fajtisztaság 122
 nyelvi gazdagság megőrzése 181
 nyelvi genocídium 28, 29, 33, 36, 40,
 43, 102–105, 141, 178, 213
 oktatási ~ 28
 nyelvi hátrány 176
 nyelvi hegemonia 15, 89
 nyelvi helyesség 14, 86, 92, 174
 nyelvi hierarchizálás 96, 97
 nyelvi imperializmus 133
 nyelvi ismeretterjesztés 99, 101
 nyelvi jog 14, 54
 nyelvi jogsértés 44
 nyelvi kapuőr 139
 nyelvi kisebbségvédelem 181
 nyelvi közérzet 214
 nyelvi logika 123
 nyelvi manipuláció 11, 132, 133
 nyelvi normativizmus 91
 nyelvi repertoár 94, 213
 nyelvi sokféleség 119, 139
 nyelvi tanácsadás 99
 nyelvjárási formák 91
 nyelvművelés 85, 912, 96, 99, 162,
 174, 210
 nyelvművelő 16, 45, 86, 88, 91,
 93–96, 109, 111, 113, 121–124,
 128, 132, 138, 162, 164, 174, 179,
 205–207, 214
 Nyelvművelő kézikönyv 205, 206,
 214
 Nyelvművelő kézisztár 88, 91
 nyelvművelő purista újságcikk 205
 nyelvművelői babona 45
 nyelvőrség 175, 176
 nyelvpedagógia 66, 71, 76, 94, 216
 nyelvpolitika 47, 49, 72, 104, 107,
 109, 110, 112, 114, 116, 118, 120,
 122, 124, 128, 130, 132, 134, 136,
 138, 140, 142, 146, 148, 150, 152,
 154, 156, 158, 160, 162, 164, 166,
 168, 170, 172, 175–183
 nyelvpolitikai intézkedések 179, 183
 nyelvromlás 85, 121, 207
 nyelvstratégia 181
 nyelvtanár 58, 59, 64, 65, 68, 70–72,
 76
 nyelvünk kultikus megközelítései 94,
 95
 nyelvvédelem 117, 124
 nyelvvédelmünk alapjai 121
 nyelvvédő mozgalmárok 164
 nyelvvédő mozgalom 147
 nyelvvédők 97, 109, 121, 124, 144,
 147, 164
 nyelvvizsga 75, 177
 Nyilatkozat (1997. május 9.) 109, 111
 Nyitrai Egyetem Magyar Nyelv- és
 Irodalomtudományi Intézet 45
 nyitrai pedagógusjelöltek 176
 nyugaton angolul megjelent magyar
 nyelvtan 202

- oktatás mint emberiség elleni bűntett 25, 27, 29
 oktatási nyelvi tervezés 72
 oktatási nyelvpolitika 72
 oktatáspolitika 25, 44, 48, 60, 72, 76
 Oral History Archivum 198
 orosz nyelv 58, 132, 144, 145
 Ország-h-szótár 200
 országos reprezentatív minta 86, 113, 193
 Országos Széchényi Könyvtár 156
 osztatlan tanárképzés 75
 OTKA szabályok 198
 óvoda 33, 37, 40, 41, 43, 72, 139, 176
 magyar ~ 33, 37, 40
 szlovák ~ 43
- önépítés 48, 49, 51, 53, 55–57
 önfelszámolás 48, 49, 51, 53–57
 önjelölt nyelvvédő 124
 őshonos kisebbségi nyelv 27
- paraszti beszéd 92, 93
 párhuzamos „nemzeti” kutatás 181
párki 207
 Partiumi Keresztény Egyetem (PKE)
 51, 57
 Pátria Rádió 101
 pedagógiai bűn 202
 pedagógiai hiba 74
 pedagógiai kutatás 65, 71
 pedagógus 43, 100, 151, 176, 205
 piaci erők 133, 134
 piaci tényező 38
piski csata 174
piski híd 174
 PKE Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoport 51, 52, 56, 57
 polgári együttélés 35
 politikai diskurzus 133
 politikai elit 142
 politikus 28, 34, 40, 43, 53, 76, 84, 99, 110, 124, 126, 135, 141, 143, 183, 207
 porosz iskolatípus 63
 pragmatikai kísérlet 143
 pragmatikai szabály 143
 preskriptív helyesség 98
 profitorientált egyetem 50
- Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája 102, 103, 130
 rendes magyar ember 88, 118
 római katolikus egyház 160, 213
 román állam 213
 romani nyelv 102–105, 140
 Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) 54
 roszsziszeműség 143, 164
 rövid *ő* 91
- Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem 51
Sátoraljaújhelyben ~ Sátoraljaújhelyen 159
 selejtnyelvészet 14
 Soros Alapítvány 192
 sovinizmus 136
 standard angol 98
standard és *sztenderd* 91
 standard nyelv kultúrája 85
 standard nyelvi ideológia 15, 89, 90, 98, 139
 standard változat 15, 16, 28, 94, 97, 98, 214
 stigmatizált változat 96, 97, 153, 215
 suksükölés 15, 16, 46, 87, 90, 92, 96, 97, 175, 215
 suksükölő szövegvariáns 90
 suksükölők megbélyegzése 16

- szabálykövetés 159
szakértői vélemény 155, 165
szakképzett magyar nyelvészek 208
szakmai és etikai konfliktus 74, 75
szakmai és etikai szempontok 75
szakszerű tanárképzés 67
számik 27
szegedi CETT 72
~ beolvasztása 73
szegedi egyetem Angol–Amerikai
Intézete 74
szegregáció 105, 212
szegregált cigány iskola 105
személyiségi jog 197
személynevek 145, 148, 167
szerb nyelv 44, 102, 128, 132, 209,
2123
szerb-horvát nyelv 132
szétforgácsolódo nyelv 120
szexista nyelvi előítélet 202
szexista példamondatok 202
szigetújfalusi ~ *szigetújfalui* 94, 149,
151, 156–158, 160, 161, 173
szlovák nyelvű oktatás 39
szlovákiai helynévhaborúk 134
szlovákiai magyar kisebbség 30, 34,
43, 46, 47, 56, 101, 126, 141, 208,
209
szlovákiai magyar nyelvtanoktatás 45
szóbeli adatok 190
szociolingvisták 13, 25, 52, 139, 197
szociolingvisztika 66, 67, 87, 97, 109,
118, 187, 189, 192, 194, 196, 197,
199
szociolingvisztikai interjúk 192, 197
Szonda Ipsos 142
Szótár: az ágazati kommunikáció
ajánlott és nem használható elemei
138
Szegedi Szociolingvisztikai Interjú
199
- sztenderd nyelvváltozat 123, 215
sztenderd román 92
szuburbanizáció 32
szukszükölés 96
szülő 26, 30, 32, 33, 36–41, 43, 101,
175, 208, 213, 214
- t végű igék 15, 16, 215
-t végű igék kijelentő módjának stig-
matizált változata 215
tág kontextusú kultúra 80
tahisi emberek 159
tájnyelvi sajtóságok 90
találatni 210
tanárképzés 59–64, 65, 67–69, 72–77,
98, 100, 177
tanárok 28, 33, 44, 52, 61, 63, 65, 69,
72, 75, 76, 86, 88, 91–95, 98, 100,
139, 158, 201, 212
tanítási gyakorlat 61, 68, 73, 75
tanító 26, 66, 86, 94, 95, 100, 139,
162, 177, 215
tanító- és tanárképzés 100, 177
tankönyv 44–48, 55, 56, 62, 65, 73,
90, 91, 100, 128, 131, 144; 181,
202, 215
tankönyvek minősége 47, 56
tannyelv 28, 40, 41
tannyelv-politika 49
tannyelv-választás 33, 38, 43, 214
tannyelv-váltás 36
társadalmi diszkrimináció 45, 48, 92,
94, 96, 98, 100, 139, 209
társadalmi egyenlőség 42, 138
társadalmi elit 96–98
társadalmi igazságtétel 21, 189
társadalmi igazságosság és egyenlő-
ség 19
társadalmi kár 215
társadalmi probléma 15, 19
társadalmilag felelős nyelvészet 20

- társadalmilag kártékony anyanyelvi nevelés 215
társnemzet 128, 130
 technológiai váltás 195, 196
 templomi hirdetés 153
természetes személy 142
 természetes tendencia 16
 Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 84, 181, 182
 tiltott szavak 136
 tiszta magyar nyelv 206, 208
 tisztességes jogi eljárás 178
 többségi asszimilációs propaganda 214
 többségi nyelv 28, 212
 többségi propaganda 43
 többségi tannyelvű iskola 213
 többségi tannyelvű oktatás 26–28
 tömegtájékoztató eszköz 116
 töredezett nyelvi produktum 153
 tudomány 13, 19, 44, 49, 55, 65, 83, 100, 131, 200, 212, 215
 tudomány célja 19
 tudományetika 14
 tudományos publikálás 17
 tudományos teljesítményértékelés 17
 tudományosan eldönthetetlen kérdések 85, 100, 110
 tudományosan is megalapozott törvény 20, 99
 tudósképzés 63, 64
 tudósok felelőssége 19
 tulajdonnevek 166, 167
 tükörfordítás 134, 154, 155, 165–167, 169, 170
 Uher 4000 Report Monitor orsós magnetofon 192
újfalui ~ újfalusi 151, 159
 újfalui sziget 157
 újfalusi templom 157
 Újfalusi-sziget 149
 Újfalusi Trombitás 148
 Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének nyelvészei 215
 ukrainai földrajzi nevek 144, 145
 ukrainai nyelvtörvény 145
 ukrainai orosz anyanyelvűek 132
 ukrán népszámlálási praxis 105
 UNESCO 42, 43
 USIS (United States Information Service) 68
 uszítás 12, 23
utas ~ útas 158
útitárs ~ utitárs 86, 113, 158
 vallás szabad gyakorlása 34
veresegyházi 159, 174
 veszélyeztetett nyelv 121, 125
 Világbank 68
virslí 207, 210
völgvifalusi ~ völgvifalui 162, 164
Weimend ~ Wemend 167, 171
 zsgorodó nyelvek 120, 121

